

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**OSMANLI LALALARI VE SİYASİ
FAALİYETLERİ (FATİH DÖNEMİ SONUNA KADAR)**

**Hazırlayan
Büşra ÖZYURT**

**Danışman
Doç. Dr. Muhammed İbrahim YILDIRIM**

Yüksek Lisans Tezi

Eylül 2024, KAYSERİ

T.C. ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI LALALARI VE SİYASİ FAALİYETLERİ
(FATİH DÖNEMİ SONUNA KADAR)

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Büşra ÖZYURT

Danışman
Doç. Dr. Muhammed İbrahim YILDIRIM

Eylül 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Büşra ÖZYURT

(İMZA)

T.C. ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrenci No : 4030630229

Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı

Program Adı: Yüksek Lisans

Tez Başlığı: Osmanlı Lalaları ve Siyasi Faaliyetleri (Fatih Dönemi Sonuna Kadar)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam **138** sayfalık kısmına ilişkin **02/09/2024** tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: **%20**'dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 02/09/2024

Danışman: Doç. Dr. Muhammed İbrahim YILDIRIM

Öğrenci: Büşra ÖZYURT

(İmza)

(İmza)

KILAVUZA UYGUNLUK

“Osmanlı Lalaları ve Siyasi Faaliyetleri (Fatih Dönemi Sonuna Kadar)” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Büşra ÖZYURT

Danışman

Doç. Dr. M. İbrahim YILDIRIM

Tarih ABD Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Muhammed İbrahim YILDIRIM danışmanlığında **Büşra ÖZYURT** tarafından hazırlanan “Osmanlı Lalaları ve Siyasi Faaliyetleri (Fatih Dönemi Sonuna Kadar)” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

02/09/2024

JÜRİ:

Danışman: Doç. Dr. M. İbrahim YILDIRIM

Üye : Doç. Dr. Erhan YOSKA

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan YİĞİT

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /...../..... tarih vesayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /...../ 2024

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

OSMANLI LALALARI VE SİYASİ FAALİYETLERİ (FATİH DÖNEMİ SONUNA KADAR)

Büşra ÖZYURT

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2024

Danışman: Doç. Dr. Muhammed İbrahim YILDIRIM

ÖZET

Bu tez, 1299-1481 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin şehzadelerini eğitmek ile vazifelendirilmiş lalaların siyasi faaliyetlerini ele almaktadır. Araştırmamızın çıkış noktası şehzadenin tahta çıktığı zaman devleti yönetebilecek şekilde donanımlı ve tecrübeli olmasının altında yatan eğitimin lala tarafından nasıl verildiğidir. Şehzadelerin yetiştirilmesine büyük önem verilen Osmanlı Devleti'nde lalaların seçimleri de oldukça önemlidir. Şehzadeye tayin edilen lala kendisini geliştirmiş, devlet işlerini bilen, idareci ve şehzadeyi her yönden eğitebilecek kişilerdir.

Yaptığımız araştırmadan çıkan neticeye göre hem idari hem de askerî yönden başarılı lalalar, şehzadelerine de bunu öğreterek devlet idaresinde ve yapılan fetihlerde başarıları daha da arttırmışlardır. Lalalar yalnızca sancakta görev almamış, padişah olduktan sonra da kendilerine üst düzey mevkilerde görevler verilmiştir. Padişahlar çocukluktan itibaren kendilerinin yanında bulunan lalalarını devletin en yüksek mercisi olan veziriazamlık makamına dahi tayin etmişlerdir.

Kuruluş dönemi ile ilgili yaşanan kaynak sıkıntısı nedeni ile çalışmamızda sancaktaki idarenin genel yönetimi yer almaktadır. Lalaların siyasi faaliyetlerine çoğunlukla şehzadeler tahta çıktıktan sonra yer verilmiştir. Bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi olarak nitelendirilen 1299-1481 yılları arasında lalaların siyasi faaliyetleri analitik bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Eğitim, Şehzade, Lala, Atabey.

OTTOMAN LALALAR AND THEIR POLITICAL ACTIVITIES (UNTIL THE END OF THE REIGN OF MEHMED THE CONQUEROR)

Büşra ÖZYURT

Erciyes University, Institute of Social Sciences

Master's Thesis, September 2024

Advisor: Assoc. Prof. Muhammed İbrahim YILDIRIM

ABSTRACT

This thesis examines the political activities of the Ottoman Empire's lalas assigned to educate the princes between 1299 and 1481. The starting point of our research is how the education provided by the lala ensured that the prince would be equipped and experienced enough to govern the state upon ascending the throne. In the Ottoman Empire, where great importance was placed on the training of princes, the selection of lalas was also crucial. The lala assigned to a prince was an individual who was well-developed, knowledgeable about state affairs, an administrator, and capable of educating the prince in all aspects.

According to our research findings, successful lalas in both administrative and military aspects enhanced their achievements in state administration and conquests by teaching their princes these skills. Lalalar did not only serve in the provinces but were also given high-ranking positions after the princes ascended to the throne. Sultans appointed their lalas, who had been with them since childhood, to even the highest office of the grand vizier.

Due to a lack of sources related to the early Ottoman period, our study focuses on the general administration of the provinces. The political activities of the lalas are predominantly highlighted after the princes ascended to the throne. This study provides an analytical examination of the political activities of lalas during the period of the Ottoman Empire considered as its foundation, from 1299 to 1481.

Keywords: Ottoman Empire, Education, Prince, Lala, Atabey.

İÇİNDEKİLER

OSMANLI LALALARI VE SİYASİ FAALİYETLERİ (FATİH DÖNEMİ SONUNA KADAR)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	iii
KILAVUZA UYGUNLUK	v
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

SELÇUKLULARDA ATABEYLİK KURUMU

1.1.Atabeylerin Tayini, Vazifeleri, Yetkileri ve Gelirleri:	5
1.2.Büyük Selçuklularda Atabeylik Kurumu	6
1.3.Anadolu Selçuklularında Atabeylik Kurumu	26
1.4.Diğer Selçuklu Devletlerinde Atabeylik Kurumu	32
1.5.Atabey Devletlerinin Ortaya Çıkışı:	37

2. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE LALALIK KURUMU

2.1.Lalalık Kurumunun Ortaya Çıkışı:	43
2.2.Lalaların Görev Süreleri ve Kökenleri:	44
2.3.Lalaların Vazifeleri ve Yetkileri:.....	44
2.4.Lalaların Protokoldeki Yeri ve Gelirleri:.....	45
2.5.Atabey ve Lala Terimi:.....	49
2.6.Lala ve Atabey Tabirleri:.....	50
2.7.Velialhd Olan Şehzadenin Sancağı:	54
2.8.Şehzade İsyanlarında Lalaların Rolü:.....	54
2.8.1.Çelebi Mehmed ve Lala Yakut Paşa:	54

2.8.2.Musa Çelebi ve Lala Sadi Bey-zâde Şah Melik Bey (Kör Şahmelek):.....	55
2.8.3.Emir Süleyman (Çelebi)'nin Oğlu Orhan ve Lalası Terzibaşı Zağonos:	55
2.8.4.Mustafa (II. Murad'ın kardeşi) ve Lala Şarabdâr İlyas:	56
2.8.5.Cem Sultan ve Lala Aştinoğlu Yakub Bey:	58
2.9.Şehzadelerin Sancağa Çıkışları:	59
2.10.Şehzadelerin İdari Faaliyetleri:.....	61
2.11.Şehzade Divanları:.....	62
2.12.Şehzadelerin Askeri Faaliyetleri.....	62
2.12.1.Müstakil Faaliyetleri:	62
2.12.2.Şehzadelerin Kol Kumandanlıkları:	62
2.13.Şehzadelerin Sancağa Çıkma Usulünün Kaldırılması:	63
2.14.Lala – Atabey Karşılaştırması	66

3. BÖLÜM

LALALARIN SİYASÎ FAALİYETLERİ

3.1.I. Murad Dönemi Lalaları	68
3.1.1.Lala Şahin Paşa	68
3.2.Yıldırım Bayezid Dönemi Lalaları	78
3.2.1.Kara Timurtaş Paşa	78
3.2.2.Yakut(Yakup) Paşa:	83
3.2.3.Sadi Bey-Zade Şah Melik Bey (Kör Şahmelek):	83
3.2.4.Timurtaş Paşa.....	84
3.3.Çelebi Mehmed Dönemi Lalaları	85
3.3.1.Ali Paşa ve Yakut Paşa	85
3.3.2.Bayezid Paşa	87
3.3.2.1.Karamanoğulları ile İlişkiler:	89
3.3.2.2. Şeyh Bedreddin Olayı:	93
3.3.2.3. Cüneyd Bey ile İlişkiler:	96
3.3.3.Şarabdâr İlyas Bey:	97
3.4.II. Murad Dönemi Lalaları	99

3.4.1.Bayezid Paşa	99
3.4.1.1.Düzmece Mustafa Olayı:	99
3.4.2.Yörgüç Paşa	103
3.4.2.1.Haydar Bey ile İlişkiler:	105
3.4.2.2.Canık Hâkimi Hüseyin Bey ile İlişkiler:	106
3.4.2.3.İskender Mirza ile İlişkiler:	107
3.5.Fatih Sultan Mehmed Dönemi Lalaları	107
3.5.1.Şehabeddin Şahin Paşa ve Zağanos Paşa.....	107
3.5.2.Zağanos Paşa.....	109
3.5.2.1.İstanbul'un Fethi:	110
3.5.2.2.Sırbistan Seferleri:	113
3.5.2.3.Mora Seferi:.....	115
3.5.2.4.Trabzon Seferi:	116
3.5.3.Mahmud Paşa.....	116
3.5.3.1.Hurufilik Ayaklanması:	117
3.5.3.2.İstanbul'un Fethi'nde Mahmud Paşa:	118
3.5.3.3.Sırbistan Seferleri:	119
3.5.3.4.Resava ve Omol Fetihleri:	120
3.5.3.5.Semendire Kuşatması:	122
3.5.3.6.Güvercinlik Kalesi:	122
3.5.3.7.Semendire Kalesinin Fethi:	123
3.5.3.8.Mora Seferleri:	124
3.5.3.9.Amasra Seferi:.....	126
3.5.3.10.Sinop Seferi:	127
3.5.3.11.Trabzon'un Fethi:	129
3.5.3.12.Midilli Seferi:	131
3.5.3.13.Bosna Seferi:	132
3.5.3.14.Hersek'in Fethi:.....	134
3.5.3.15.II. Bosna Seferi:.....	134

3.5.3.16.Vezaretten Azledilmesi:	135
3.5.3.17.Eğriboz Seferi:.....	135
3.5.3.18.Otlukbeli Savaşı:	136
3.5.3.19.Mahmud Paşa'nın Katli:	139
3.5.4.Gedik Ahmed Paşa:	140
3.5.5.İsmail Bey:	140
3.5.6.Aştinoğlu Yakup Bey	140
SONUÇ	143
KAYNAKÇA.....	149

GİRİŞ

Osmanlı Devleti önceki Türk ve Müslüman devletlerin uygulamalarını dönemin şartlarına uygun hale getirerek kendi kurmuş oldukları devlette devam ettirmeye çalışmışlardır. Devletin büyümesi için girişmiş oldukları fetih hareketleri ve sonrasında da fethedilen toprakların idaresini ellerinde tutabilmek amacıyla uygulamaları geliştirmeye çaba sarf etmişlerdir. Devletin düzenini devam ettirmek ve daha da ileriye götürmek için bu konuda şehzadelerin eğitimi çok önemli bir hale gelmiştir. Padişahlar ileride başa geçecek olan şehzadelerin iyi eğitilmesi için bir düzen oluşturmuşlardır. Bu düzende şehzadeler hem askeri yönden hem de idare yönünden kendilerini geliştirecekler ve zamanı geldiğinde devletin başına geçtiklerinde kurulu düzen bozulmadan devletin işleyişi devam edecektir. İlk olarak şehzadelerin İslam dini üzerine yetiştirilmeleri için saraya zamanın büyük İslam alimleri getirtilmiştir. Şehzadeler ilk eğitimlerinde dini bilgilerin yanında fikren ve bedenen de eğitim görmüşlerdir. Ancak asıl eğitimlerini çoğunlukla çocuk yaşta tayin edildikleri sancaklarda görmüşlerdir.

Şehzadeler sancakbeyi olarak görevlendirildikleri yerlerde yanlarında kendilerini eğitecek olan lalaları bulunmakta idi. Bu kişiler devlet işlerinde bilgili, ahlaklı, otoriter, güvenilir ve temiz insanlar olmaları gerekirdi. Şehzadenin yetiştirilmesi son derece önemli olduğundan bu kişiler özenle seçilirlerdi. Padişah, lalaların seçimlerinden divan-ı hümayun heyetini sorumlu tutmuş idi. Lala, şehzadenin bulunduğu sancakta veziriazam derecesinde idi. Şehzadenin ahlak ve davranışlarını kontrol eden ve şehzadeyi hem idari hem de askeri yönden eğiten kişi idi. Sancaklarda idareyi öğrenen şehzadeler küçük bir payitaht meydana getirirlerdi. Öyle ki bazen kendi adlarına para bastırmaları da gerçekleştirmişti. Sancakta olan yetişkin şehzadeler yaptıkları faaliyetlerden payitahtı emin kılmak için en az bir oğlunu rehin

olarak padişahın yanına gönderirlerdi. şehzade çocukları sarayda iken hem padişahlar torunları ile vakit geçiriyorlar hem de şehzadenin olası itaatsizliklerine karşı önlem almış oluyorlardı. Lalalar şehzadenin uygun olmayan bir hareketini görürlerse divana haber gönderiyorlardı. Aynı zamanda iyi bir kimse olmayıp şehzadeye farklı

düşünceler sevk eden lalalar da şehzadenin validesi tarafından padişaha bildiriliyordu. Böylece lalaların kontrolü de şehzadenin validesinde idi. Validelerin güvenini kazanan lalalar da padişah huzurunda övgü ile bahsedilmişlerdir. Lala bir nevi padişahın temsilcisi konumunda idi. Dolayısıyla şehzadeler padişah olsalar dahi lalalarına saygıyla ve hürmetle bakarlardı. Padişah olduktan sonra lalası ile arası iyi ise vezir olarak atarlardı.

Bu çalışmanın amacı padişah çocuklarının ileride tahta oturması halinde devlet düzenini ve işleyişini önceden öğrenerek tecrübe sahibi olması için kendilerini en iyi şekilde yetiştirecek olan lalaların faaliyetlerini araştırmaktır. Özellikle Osmanlı arşivlerinde, tarih anabilim dalında lalalar konusunda büyük bir literatür boşluğu bulunmaktadır. Bu nedenle Türkçe literatürde yukarıda bahsedilen eksikliğe padişahların eğitiminde lalaların ne kadar önemli ve etkin olduğu konusuna değinilmiştir.

Şehzadelerin sancakları yönetirken edindikleri tecrübeler, aldıkları eğitimler, katılmış olduğu seferler padişah oldukları takdirde devletin daha da büyümesine katkı sağlamıştır. Kendilerine tayin olunan lalalar da şehzadeleri bu konularda en iyi biçimde eğitmeye çalışmışlardır. Lalaların eğitimleri sonucunda özellikle kuruluş döneminde devlet her padişapta daha da ileri giderek devleti büyütmüşlerdir. Bu nedenle padişahların şehzadelik dönemlerinde öğrendiklerinin arkasında yatan hocalarının incelenmesi Kuruluş Dönemi açısından önemlidir.

Çalışmada Kuruluş Dönemi lalaların siyasi faaliyetleri analitik bir şekilde incelenmiştir. Bu çerçevede çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Atabeyler hakkında bilgilendirmeler verilmiştir. Selçuklu atabeylerinin faaliyetleri kısa şekilde anlatılmıştır. Genel olarak atabeylerin özellikleri, faaliyetleri ve vazifeleri araştırılmıştır.

İkinci bölümde, Lalalar hakkında geniş anlatım verilmiştir. Askerî ve idari görevleri anlatılmış, şehzadelere verdikleri eğitimlerden bahsedilmiştir. Lalalık kurumunun ortaya çıkışı, vazifeleri, devlet içerisindeki yerleri, şehzadeler ile iletişimleri araştırılmıştır.

Üçüncü bölümde, lalası oldukları şehzadelerin padişahlık dönemlerinde yaptıkları

vazifeler ve padişah olamayan şehzade lalaları anlatılmıştır. Kuruluş Dönemi lalalık kurumunun ortaya çıktığı 5 padişah döneminde görev aldıkları askeri vazifeler anlatılmıştır.

1. BÖLÜM

SELÇUKLULARDA ATABEYLİK KURUMU

Tarihte hükümdarların erkek çocuklarına bir mürebbi tayin edildiğine hemen hemen her kaynakta rastlamaktayız. Şehzadeler ileride devletin başına geçme ihtimallerinden dolayı onların eğitilmesi ve devlet tecrübesi kazanması için bu tayin edilen mürebbiler oldukça önemlidir. Selçuklu döneminde de atabeylik müessesesi bir anda ortaya çıkmamış, onlar da eski Türk beyliklerinden aldıkları gelenekleri devam ettirmişlerdir.¹ Atabeylik sistemi Selçuklu devrinde oldukça gelişmiş ve devlet içerisinde önemli bir konuma gelmiştir. Atabeylik sistemi İslamiyet'ten önce de Türk devletlerinde uygulanmıştır.

1.1. Atabeylerin Tayini, Vazifeleri, Yetkileri ve Gelirleri:

Atabeylerin tayinleri Sultan tarafından yapılmakta idi.² Türkiye Selçuklularında atabeyler merkezde Sultan atabeyliği ve şehzade atabeyliği olmak üzere ikiye ayrılırdı. Atabey olabilmek için kişinin güvenilir bir kimse olması, askerî ve idarî alanda da bilgili ve tecrübeli olması gerekirdi. Türkiye Selçuklu Devleti'nde atabeyler birden fazla dil bilmekte ve dini bilgilere de sahip kişilerdi. Bu vasıflar zaten Türkiye Selçuklularında üst düzey devlet adamlarının çoğunda mevcuttu. Bu vasıflara sahip olan her devlet adamı da atabey olabilirdi.

Yapılan tüm işlerde ve divanda alınan kararlarda atabeyin kabul şartı aranırdı. Atabeyin görüşü alınmadan herhangi bir karar alınmazdı. Saltanat naiplerine,

¹ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 15.

² İbn Bibi, El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name) I, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, 1996), 454.

atabeyin görüşü alınmadan karar vermemeleri gerektiği fermada emredilmiştir.³ Vezirden sonra emretme yetkisi atabeylerde bulunmaktadır. Atabeyler savaflara katılırlar ve iç isyanları da bastırırlardı. Sultan atabeyi, dîvân-ı a'lâ'da üyeydi ve devletin de en yetkili memurlarından biri idi. Dîvân-ı a'lâ'da alınan kararlarda atabeyin kabulü gerekirdi. Aynı zamanda divanda Sultan atabeyleri vezirin dışında diğer tüm devlet adamlarına da emretme yetkisine sahip idi. Atabeylerin çoğunluğu emir olduğu için askerî görevleri de bulunmakta idi. Gerektiği zamanlarda ordunun başında savafla katılırdı. Aynı zamanda devlet işlerinde de önemli bir mevkide idi.

Gelirleri konusunda açıkça bir belge bulamadığımız atabeyler, yüksek rütbeli devlet memuru oldukları için gelirlerinin de yüksek olduğu düşünülür. Sultan atabeyleri yetkisi yüksek ve protokolde de vezirden sonra gelen çok önemli bir devlet adamı olduğu için gelirinin de vezirlerin gelirlere yakın olabileceği tahmin edilmektedir. Atabey olan hemen hemen her devlet adamı hayrat ve vakıf yaptırmıştır. Selçuklularda memuriyetin görev ve yetkileri tayin olunan kişinin nüfuzuna göre değişebilirdi. Buna istinaden de yaptırılan hayratlar ve vakıfların çokluğu da atabeyin geliri ile doğru orantılı olmalıdır. Atabeylerin görev süreleri ise ülkenin durumuna göre değişiklik gösterirdi.⁴

1.2. Büyük Selçuklularda Atabeylik Kurumu

Atabey tabiri ilk kez Selçuklularda ortaya çıkmış Türkçe bir unvandır. Bu unvana ilk sahip olan kişi de Nizamülmülk'tür.⁵ Sultanlar uç eyaletleri özellikle aile bireyleri arasında taksim ediyordu. Yaşı küçük olan şehzadelerine de atabey tayin ediyordu. Atabeyler şehzadeyi geniş yetkilerle eğitirdi ve bu eğitimde esas olan ise askerî terbiye idi. Askerî eğitimden sonra ikinci sırada kültür dersleri yer alıyordu ama bu dersler şehzadenin yeteneğine bağlı olarak verilmekte idi. Şehzadenin diğer hocalarını da atabeyi seçmekteydi. Atabeyler bebek olan bir şehzadenin tahta çıkma

³ Osman Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958), 16-17.

⁴ Mustafa Özmen, "Türkiye Selçuklu Devletinde Atabeglik" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 43.

⁵ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târîh 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 268.; Al-Bondârî, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, çev. Kıvameddin Burslan (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 48-50.; Coşkun Alptekin, "Atabeg", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 38.

ihtimali yüksekse o zaman onlara dahi tazimle davranırdı.⁶ Atabeyler, ya önceden yüksek vazifelerde bulunmuş olan nüfuz sahibi Oğuz beylerinden ya da sultanın memlûklerinden sadakatini ve gücünü ispat etmiş olup büyük emirler rütbesine ulaşan askerî kumandanlar arasından seçilmekte idi. Yalnızca bir istisna olarak Alp Arslan ufak yaştaki şehzadesine askerî sınıftan olmayan vezir Nizamülmülk'ü atabey olarak tayin etmiştir. Ancak burada Nizamülmülk'ün nüfuzu ve öneminden kaynaklanan bir istisna olduğunu da unutmamak gerekir. Sultanların atabey tayin etmesinden başka önemli merkezlerde bulunan melikler de kendi çocukları için atabey tayininde bulunmuşlardır. Örneğin Suriye Meliki Tâcüddevle Tutuş, oğulları Rıdvan ve Dukak'a atabey tayin etmiştir.⁷

Atabey Gümüştekin Candar, Sultan Melikşah'ın oğulları Sencer ve Berkıyaruk'un atabeyidir. Gümüştekin Candar'ın, Berkıyaruk'un veziri olduğunu söyleyen kaynaklar da mevcuttur. Bu kaynaklar Gümüştekin Candar'ın, Emîr-i İsfahsâlâr⁸ unvanına da sahip olduğunu belirtirler.⁹ 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Sultan Alp Arslan, şehzâde ve emîrlere Anadolu'daki gazalara devam etmelerini emretmişti. Bu emîrlerden birisi de Gümüştekin Candar'dır. Kendisi Urfa, Nizip ve Âmid civarına yürümüş ve bölgede bulunan Bizans askerlerini bozguna uğratmıştır. Sultan Melikşah'ın 1087 yılında gerçekleştirdiği Bağdat ziyaretinde Gümüştekin Candar da bulunmaktaydı. Bağdat'ta bulunan Halifeyi de ziyaret eden Melikşah'a Halife sultanlara mahsus¹⁰ hil'atler verdi. Erdoğan Merçil ve Ali Sevim eserlerinde “*Melikşah'ın hil'atinin sağ eteğini emîr Gümüştekin el-Candar, sol eteğini de Gevherâyin tutuyordu.*” ifadelerine yer vermişlerdir.¹¹ Sultan Melikşah 19 Kasım 1092 tarihinde vefat etmiş ve Terken Hatun oğlunu tahta çıkarabilmek için bu durumu gizlemiştir. Halife Muhkedî'ye elçi göndererek oğlu Mahmud adına hutbe okutmuştur. Emir Kürboğa'yı da Berkıyaruk'u

⁶ Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hânedanlar İslâm Devletleri (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1989), 495.

⁷ Coşkun Alptekin, “Atabeg”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 38.

⁸ Emîr-i İsfahsâlâr diğer bir adıyla Sipehsâlâr, ordu kumandanıdır. Bulundukları bölgede emniyet ve asayiş korumakla görevlidir. Bkz.: Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 513.

⁹ Cihan Piyadeoğlu, “Büyük Selçuklular Döneminde Atabegler” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999), 5.

¹⁰ el-hilâu's-Sultâniyye. İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 326.

¹¹ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 96.

tutuklaması için Isfahan'a göndermiştir. Terken Hatun'un yaptıklarından haberdar olan Nizamiler ise Berkyaruk'u Isfahan'dan kaçıarak daha emniyette olması için Berkyaruk'a atabeylik yapmış olan Gümüştekin Candar'ın yanına götürdüler. Candar, Berkyaruk'u Rey'de tahta çıkardı ve etrafına da 20 bin asker topladı. 21-31 Ocak 1093 tarihleri arasında da Berkyaruk ve Mahmud taraftarları Berucîrd civarında karşılaştılar. Terken Hatun'un tarafında bulunan bazı emirlerin taraf değiştirmesi sonucu daha da kuvvetlenen Berkyaruk girdiği savaştan galibiyetle ayrıldı.¹² Terken Hatun, Mahmud taraftarlarını da alarak Isfahan'a geri döndü ancak Berkyaruk Isfahan üzerine giderek şehri muhasara altına aldı. Muhasara devam ederken Selçuklu emirlerinden Üner Bey ve Bilge Bey, Berkyaruk'un huzuruna çıkarak muhasarayı kaldırmasını istediler. Muhasarayı kaldırması koşulunda da Melikşah'ın mirası olan 500 bin altını vereceklerini söylediler. Mali sıkıntı yaşayan Berkyaruk da bunu kabul ederek muhasarayı kaldırdı. Ancak Terken Hatun yeniden devreye girerek oğlunu tahta çıkarmak için Azerbaycan emiri İsmail b. Yakutî'ye haber gönderdi ve Berkyaruk'u yenmesi karşılığında kendisiyle izdivaç yapmak istediğini bildirdi. İsmail b. Yakutî aynı zamanda Berkyaruk'un dayısı idi ve yeğeniyle 1093 yılında giriştiği savaşta mağlup oldu. Daha sonra Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'un yanına gitti ve burada kendisi hakkında kötü düşünen emirlere kendini ispatlamak için Berkyaruk'u öldürmek istediğinden ve tahtı ele geçirmek istediğinden bahsetti. Bu emirler Gümüştekin Candar, Emir Bozan ve Emir Aksungur'du. İsmail'in amacını öğrenen emirler hemen üzerine saldırarak İsmail b. Yakutî'yi öldürdü.¹³

Suriye hâkimi Melik Tutuş, Sultan Melikşah Bağdat'ta iken itaatini bildirmek üzere yola çıkmıştı ancak Bağdat'a ulaşmadan Melikşah'ın vefat haberini aldı. Bunu fırsat bilerek de Şubat 1093 tarihinde adına hutbe okutarak sultanlığını ilan etti. Azerbaycan üzerine yürüyen Melik Tutuş'a karşı Berkyaruk da hemen harekete geçerek amca-yeğen karşılaştılar. Emirlerin Berkyaruk tarafına geçmesi üzerine kazanamayacağını anlayan Melik Tutuş ise Dimaşk'a çekildi.¹⁴ Diğer taraftan Berkyaruk'un gün geçtikçe

¹² İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 368.; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 137-138.

¹³ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 375.

¹⁴ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", çev. Hrant D. Andreasyan, Tarih Semineri Dergisi, 1/2 (1937): 185.

kuvvetlendiğini gören Bağdat şahnesi Gevherâyin de taraf değiştirerek Berkyaruk'un yanına gitti. Berkyaruk'tan Tutuş'u desteklediği için ve onun tarafında yer aldığı için özür diledi. Atabey Gümüştekin Candar ise Gevherâyin'e çok öfkelenildi ve ceza olarak Bağdat şahneliğini elinden aldı. Yerine de Emîr Yelberd yeni Bağdat şahnesi oldu. Melik Tutuş bir süre sonra Emîr Aksungur ve Emîr Bozan'ın ihanetlerini kaldıramadı ve onları öldürme kararı aldı. Öldürülecekleri haberini alan Aksungur ve Bozan, Atabey Gümüştekin'e gelerek ondan yardım istediler. Ancak Atabey Gümüştekin onlara yardım etmedi. Sonuçta Melik Tutuş iki emîri de yakalayıp öldürdü. Ahmed B. Mahmud, Selçuk-nâmesinde Emîr Aksungur ve Bozan'ın Gümüştekin Candar'dan yardım istediklerinde Atabey Gümüştekin Candar hakkında şunları söylemiştir:

*Aksungur ile Urfa Beyi Bozan, Berkyaruk'a haber gönderip, Tutuş'un kötülüklerini bildirerek Berkyaruk'dan yardım istediler. Berkyaruk'un atabeyi Gümüştegin Cîndât'ın işi-gücü fazla şarap içip, kötülük yapmaktı. Ancak Berkyaruk'un yanında hoş karşılanmakta ve o da onun ile gece ve gündüz şarap içmekle meşguldu. Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hâtun'un Gümüştegin Cîndâr ile uygunsuz durumu vardı. Aksungur'dan haber geldiği zamân, Gümüştegin hiç önem vermeyerek, "Siz gidin bir mikdâr savaşa durun, ben de eğlenmeden size ulaşayım." şeklinde bir cevâb gönderdi.*¹⁵

Atabey Gümüştekin Candar'ın ismine Berkyaruk ile Isfahan'a dönmesinden sonra kaynaklarda rastlayamamaktayız. Genel olarak atabey Gümüştekin Candar'a bakıldığı zaman kendisi Büyük Selçuklu Devleti'nin en karışık döneminde bulunmuştur. Buna rağmen geri çekilmemiş ve kendisini ön plana çıkarmıştır. Atabeyliğini yaptığı Berkyaruk'a hep destek olmuş, onun yanından ayrılmamıştır. Berkyaruk'un en zor zamanında bile onun hep en sadık ve güvenilir adamı olmuştur. Ancak Gümüştekin Candar'ın Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun ile bir gönül ilişkisi olmuştur. Bu yüzden de devlet işlerinde Sultan Berkyaruk'a yardım etmemiştir.

Atabey Kumaç, Sultan Melikşah'ın oğlu Sencer'in atabeyidir. Atabey unvanını 1096/97 yılında Sultan Berkyaruk tarafından almıştır. Melikşah'ın kardeşi Tekiş'in 1084-1085 yılında çıkardığı ikinci isyanda, Melikşah'ın yanında yer alan emîrlerden birisi de

¹⁵ Ahmed Bin Mahmud, Selçuk-Nâme II (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1977), 33.

Kumaç olmuştur.¹⁶ 11 Ocak 1092 yılında Berkjaruk ve Terken Hatun'un taraftarları arasında gerçekleşen Berucîrd yakınlarındaki savaşta da Emîr Kumaç, Mahmûd'un tarafında yer almıştır. 1097 yılında Berkjaruk taht mücadelesinde bulunduğu amcası Arslan Argun'a karşı tedbir almak için kardeşi Sencer'i amcası üzerine göndermiştir.¹⁷ Emir Kumaç'ı da Sencer'e atabey olarak tayin etmiştir. Ayrıca Emîr Kumaç'a Basra şehrini iktâ etmiştir. Emîr Kumaç ise Basra'ya değil atabeyi olduğu Sencer'in yanına Horasan'a yardıma gitti. Yerine de vekil olarak İsmail b. Salancık'ı görevlendirdi. Sencer ve atabeyi Kumaç, Damgân'a ulaştıkları sırada Arslan Argun'un vefat haberini aldılar. 20 Nisan 1097 tarihinde de Nişabur'u harp olmaksızın teslim aldılar. Arslan Argun'un ortadan kalkması ile Horasan'ın diğer şehirleri de ele geçirilmiş oldu. Berkjaruk, kardeşi Sencer'i Horasan'a melik olarak tayin etti.¹⁸ Atabey Kumaç, Sencer ile birlikte Horasan'a gitti fakat burada uzun yıllar yaşayamadı. Horasan'a vardikten kısa bir müddet sonra vefat etti (1097).

Atabey Üner, Mahmûd b. Melikşah'ın atabeylerinden birisidir. Sultan Melikşah'ın ölümü ile Büyük Selçuklu topraklarında çıkan taht kavgalarında Atabey Üner de aktif rol oynamıştır. Berkjaruk'un Berucîrd'deki savaştan sonra Isfahan'ı kuşatması sonrası Emîr Üner ve Bilge Bey Sultan Berkjaruk'un huzuruna gelerek, kuşatmayı kaldırması halinde kendisine babası Melikşah'ın hazinesinden 500 bin dinar vermeyi teklif ettiler. Bu sırada maddî zorluklar yaşayan Berkjaruk ise bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı ve Isfahan kuşatmasını kaldırarak geri çekildi.¹⁹

Terken Hatun hâkimiyet sahasına genişleterek kuvvetlenmek amacı ile Fars'ı ele geçirmesi için Emîr Üner'i vazifelendirdi. Bu sırada Fars'ın sahibi Kirman Selçuklu Meliki Turanşah'tı. Emîr Üner'in Fars üzerine hareket ettiğini haber alan Turanşah, Şebankâre emîrlerinden yardım istedi. Haziran/Temmuz 1094 tarihinde gerçekleşen savaşta Emîr Üner mağlup olarak Isfahan'a geri döndü.²⁰ Terken Hatun, Melik Tutuş ile

¹⁶ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 213.

¹⁷ Al-Bondârî, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, çev. Kıvameddin Burslan (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 158-159.

¹⁸ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özyayın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 404.

¹⁹ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 139.

²⁰ Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 49.

evlenmek üzere yola çıkmıştı ki çok ilerleyemeden hastalığa yakalandı. Isfahan'a geri dönmek zorunda kalan Terken Hatun, güvendiği emîrleri yanına çağırdı. Emîr Üner ve Bilge Bey'e oğlu Mahmûd'a bağlı kalmaları için vasiyette bulundu. Kısa bir süre sonra da (Eylül/Ekim 1094) vefat etti.²¹ Sultan Berkyaruk, Terken Hatun'un vefat haberini aldı ve Isfahan'a doğru yola çıktı. Hemen civarına yaklaştı bu sırada Melik Tutuş'un kuvvetleri ile karşılaştı. Yapılan savaşı Melik Tutuş kazandı. Berkyaruk ise bu savaşta bütün ağırlıklarını kaybetmişti. Isfahan'a güçlkle ilerlemeye devam eden Berkyaruk, Emîr Üner ve Bilge Bey'in engelleri ile karşılaştı. Şehre bir müddet girmesine mani oldular. Daha sonra aralarında bir karar vererek Berkyaruk'un şehre girmesine izin verdiler. Aldıkları karara göre, Berkyaruk şehre girdiği zaman Sultanı Meydan Köşkü'nde tutukladılar. Amaçları Berkyaruk'u artık taht mücadelelerinden çıkarmaktı. Bu düşünce ile gözlerine mil çekme kararı almışlardı. Fakat bu sırada Mahmûd çiçek hastalığına yakalandı. Mahmûd iyileşmesi için Berkyaruk'un gözlerine mil çekme işini daha sonraya bıraktılar. Fakat Mahmûd bu hastalığı yenemedi ve kısa bir süre sonra Kasım 1094 tarihinde vefat etti. Bu ölüm üzerine Emîr Üner ve Bilge Bey, hapiste tuttukları Berkyaruk'u serbest bırakarak onu tahta oturtular.²² İlerleyen süreçte Berkyaruk'un hizmetine girmiş bulunan Emîr Üner'i, Berkyaruk Fars valisi olarak atadı. Bu sırada Fars, Şebankâre emîrleri hakimiyeti altında idi. Kendileri Kirman Meliki Turanşah'ın vefatından sonra Fars'ta hakimiyetlerini kurmuşlardı. Emîrler, Üner'in büyük bir ordu ile Fars'a geldiğini haber aldılar. Hemen Kirman Meliki İranşah'a haber göndererek acil yardım talebinde bulundular. İranşah da ordusunu hazırlayarak Fars'a geldi. Karşılaşan kuvvetlerden Emîr Üner yenilgiye uğrayarak Isfahan'a kaçtı. Sultan Berkyaruk'a da haber göndererek Fars'ta yaşanan olayları anlattı ve Sultandan yardım istedi.²³ Horasan'da bulunan Berkyaruk Emîr Üner'in yardım çağrısını kabul etmedi. Emîr Üner'in de Cibâl bölgesinde kalmasını bildirdi. Daha sonra ise Üner'i Irak'a vali olarak atadı. Fars'ta yaşanan bir durumla yeniden karşılaşmamak için de Sultan Berkyaruk önceden Irak'ta bulunan askerlerine, Emîr Üner'e itaat etmelerini emretti. Bir süre Isfahan'da kalan Emîr Üner buradan Azerbaycan'a gitti. Azerbaycan'da da bir müddet kaldı ve sonra Isfahan'a geri döndü. Fakat Isfahan'a döndüğü zaman Batınîliğin

²¹ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 386.

²² Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 145.

²³ Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 52.

çok fazla arttığını gören Üner, Batınîlere karşı harekete geçti. 1098/1099 yılında Batınî Kalesi'ni kuşattı.²⁴ Berkayaruk'un vezirlikten azlettirdiği Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk de Emîr Üner'e katıldı. Yanında bir süre kaldıktan sonra Emîr Üner'i Berkayaruk'a karşı kışkırtmaya başladı. Emîr Üner'i, Melik Muhammed Tapar ile haberleşmesi için teşvikte bulundu. Emîr Üner'e:

*Senin Terken Hatun ile oğlu Mahmûd'dan ne noksanın var? Sultan Melikşah seni bütün çocuklarından daha aziz tutardı ve seni oğlum!, diye çağırırdı. Senin kalplerdeki yerin ve itibarın meliklerden daha ziyâdedir ve sen hüner ve mahâret bakımından onlardan üstünsün. Ordu ve halk seni sever ve senin taraftarındır; saltanat tahtına otur; bir zafer kazanır kazanmaz, bütün cihan eline geçer.*²⁵

diyerek isyana teşvik etti. Tüm bu kışkırtmalar neticesinde Emîr Üner, Sultan Berkayaruk'a karşı isyan çıkardı. 10 bin süvarisini yanına alarak Isfahan'dan Rey üzerine yürüdü. “Sultan Berkayaruk’a haber gönderip, “Eğer Mecdülmülk el-Balasânî’yi kendisine teslim ederse mutî bir kölesi olacağını, eğer teslim etmezse isyan edip itaatten çıkacağını” söyledi.”²⁶ Fakat Sâve yakınlarda iftar yemeği yerken Emîr Üner üç Hârizmli Türk tarafından yakalanarak öldürüldü (1098/1099).²⁷

Atabey Kutlugtekin, Melik Muhammed b. Melikşah’ın atabeyidir.²⁸ Sultan Melikşah vefat ettiği sırada Melik Muhammed de Bağdat’ta bulunuyordu. Kardeşi Mahmûd ve üvey annesi Terken Hatun taht mücadelelerine girdiğinde, Muhammed de onlarla birlikte Isfahan’a gitmişti. Berkayaruk’un Isfahan kuşatmasında Terken Hatun’dan gizlice kaçarak Berkayaruk’un karargâhında bulunan annesinin yanına gitti. 1093 yılında da Berkayaruk ile Bağdat’a döndü. Sultan Berkayaruk da Gence ve etrafını kardeşi Melik Muhammed Tapar’a verdi. Emîr Kutlugtekin’i de Muhammed’e atabey tayin etti. Melik Muhammed, hakimiyet alanını genişletmek için Errân ve ona bağlı yerleri ele geçirdi.

²⁴ İbnü’l Esir, El-Kâmil Fi’t-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 417.

²⁵ Hakan Özkaya, “Selçuklu Fetret Devrinde Türkmen Emîrleri’nin Roller ve Müstebid Faaliyetleri”, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1/10 (2022): 18.

²⁶ İbnü’l Esir, El-Kâmil Fi’t-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 417.

²⁷ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 157.

²⁸ Abdülkerim Özeydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 12.

Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk, Melik Muhammed'i kışkırtmaya başladı ve taht için mücadele etmesi gerektiğini söyledi. Melik Muhammed de tahtı ele geçirmeyi aklına koydu ve önünde ilk engel olarak gördüğü atabeyi Kutlugtekin'in öldürdü (1098/1099).²⁹

Mahmûd b. Melikşah'ın atabeylerinden bir diğeri de Atabey Bilge Beydir. Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine Büyük Selçuklu Devleti'nde başlayan taht mücadelelerinde Mahmûd'un tarafını desteklemiştir. Sultan Berkyaruk Isfahan'ı kuşattığı sırada Emîr Üner ile Bilge Bey huzuruna çıkarak Sultana kuşatmayı kaldırması koşulunda Melikşah'ın hazinesinden 500 bin dinar vermeyi teklif etmişlerdir. Sultan da maddî sıkıntı çektiğinden ötürü bu teklifi kabul ederek muhasarayı kaldırmıştır.³⁰ 1094 yılında Hemedan'da Tutuş'un kuvvetlerine yenilen Berkyaruk, Isfahan'a gelmişti. Ancak Emîr Üner ile Bilge Bey onun şehre girmesine başlangıçta müsaade etmediler. Çünkü bu iki emîr de Mahmûd'u destekliyorlardı ve onun tahta geçmesini istiyorlardı. Fakat aralarında bir plan yaparak Sultan Berkyaruk'un şehre girmesine izin verdiler. Berkyaruk şehre girince planlarını uygulayarak onu tutuklayıp hapse attılar. Taht mücadelesinden vazgeçmesi için gözüne mil çekeceklerdi. Fakat bu sırada desteklemiş oldukları Mahmûd çiçek hastalığına yakalandı. Bilge Bey ve Emîr Üner bir süre beklemeye karar verdiler. Mahmûd ise çok geçmeden 1 hafta sonra Kasım 1094 tarihinde vefat etti. Atabey Bilge Bey ve Emîr Üner de Berkyaruk'u tahta oturtular.³¹

Sultan Berkyaruk, veziri Müeyyidülmülk'ü azlederek yerine Mecdülmülk Ebû'l-Fazl Balâsânî'yî getirdi. Müeyyidülmülk'ün azledilmesinde etkili olan isim yeni vezir Mecdülmülk'tü. Bu yüzden de Müeyyidülmülk, yeni vezirden intikam almak istiyordu. Bu sırada ise Batınîler, Berkyaruk'un önemli birkaç emîrini öldürdüler. Emîrlerin öldürülmesini Mecdülmülk'e mal eden Mecdülmülk düşmanları, yeni veziri bir de Batınîlikle suçladılar. Atabey Bilge Bey, Emîr-i âhur İnanç Yabgu, Toganyürek ve birkaç emîr daha birleşerek Sultan Berkyaruk'a karşı Porsukoğulları'na haber göndererek Berkyaruk'un vezir Mecdülmülk'ü kendilerine vermeleri hususunda sultana

²⁹ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 420.

³⁰ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 139.

³¹ Ali Sevim, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü (Kasım 1092- Şubat 1095)", Belleten, 27/107 (1963): 430.

baskı yapmaları için ittifak kurmayı teklif ettiler. Porsukoğulları da ittifak teklini kabul ederek bu emîrlerle birleşti. Emîrler, Sultan Berkyaruk'a haber gönderdiler ve vezir Mecdülmülk'ün teslimini istediklerini belirttiler. Ancak Berkyaruk bu isteklerini reddetti. Mecdülmülk ise Sultan ile konuşarak öldürmemeleri karşılığında kendisinin teslim olacağını söyledi. Sultan da emîrlerden bu hususta yemin aldı fakat Mecdülmülk daha emîrlerin yanına ulaşamamıştı ki gulâmlar onu yakalayarak 7 Temmuz 1099 tarihinde öldürdüler.³² Mecdülmülk'ü Batınîlikle suçlayan emîrlerden biri olan Atabey Bilge Bey de Batınîler tarafından öldürüldü. İbnü'l Esir Atabey Bilge Beyin öldürülmesi ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

*Emîr Bilge Beg Sermez bu sene Ramazan ayı sonunda (Ağustos 1100) İsfahan'da Sultan Muhammed'in sarayında öldürüldü. Batınîlere karşı son derece tedbirliydi, zırhsız ve muhafızsız dolaşmazdı aksine o gün zırh giymemişti. Az sayıdaki adamıyla Sultan'ın sarayına girdi ve Batınîler tarafından öldürüldü. O'nu öldüren Batınîlerden biri öldürüldü, diğeri ise kurtuldu.*³³

Atabey Ayaz, Berkyaruk'un oğlu Melikşah'ın atabeyliğini yapmıştır.³⁴ Muhammed Tapar ve Berkyaruk arasında yaşanan saltanat mücadelesinde Berkyaruk tarafında yer almıştır. Bunun sebebi de kendisini evlat edinmiş olan emîr-i âhur İnanç Yabgu'yu Muhammed Tapar'ın veziri Müeyyidülmülk b. Nizamülmülk'ün öldürtmüş olması düşüncesidir. Vezirden intikam almak isteyen Emîr Ayaz da Berkyaruk'a haber göndererek 5 bin atlısı ile kendisine katılmıştır.³⁵ 50 bin kişilik Berkyaruk'un kuvvetleri ve 15 bin kişilik Muhammed Tapar kuvvetleri 5 Mayıs 1101 tarihinde giriştikleri savaşta galip olan Berkyaruk oldu. Vezir Müeyyidülmülk savaşta esir düşmüş ve hem annesini boğdurtan hem de kardeşi Muhammed Tapar'ı kendisine karşı kışkırtan veziri Berkyaruk kendi elleri ile öldürmüştür. Berkyaruk bu savaşın ardından kuvvetlerine 100 bin süvari daha eklemiştir. Ancak orduda baş gösteren erzak sıkıntısı nedeniyle emîrler farklı bölgelere dağılmışlardır. Emîr Ayaz da Berkyaruk'dan müsaade alarak Ramazan ayını evinde geçirmek üzere Hemedan'a gitmiştir. Berkyaruk'un etrafındaki kuvvetlerin

³² Al-Bondârî, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, çev. Kıvameddin Burslan (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 88.

³³ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 431.

³⁴ Ahmed Bin Mahmud, Selçuk-Nâme II (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1977), 40.

³⁵ Abdülkerim Özeydin, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 22.

dağıldığını öğrenen Muhammed Tapar da yanında bulunduğu kardeşi Melik Sencer ile harekete geçmiştir. Muhammed Tapar'ın üzerine geldiğini öğrenen Berkyaruk ise Rey şehrinden ayrılarak Hemedan'da emîr Ayaz ile birleşmek için harekete geçmiş ancak şehre ulaşmadan Ayaz'ın Muhammed Tapar tarafına geçmek istediğini öğrenmiştir. Ancak Muhammed Tapar emîr Ayaz'ın kendisine katılmasını reddederek Hemedan'a bir kuvvet göndermiş ve Ayaz'ın mallarını yağmalatmıştır. Emîr Ayaz da Berkyaruk'a elçi göndererek yeniden birleşmek istediğini ve kendisi gelene kadar da Hûlvan'da beklemesini bildirmiştir.³⁶ Berkyaruk ile birleşen Ayaz birlikte hareket ettiler. 25 Aralık 1101 tarihinde iki ordu karşı kaşıya geldi ancak kötü hava şartları nedeniyle 2 gün savaş olmadı. Sonunda iki taraf arasında bir görüşme gerçekleşti. Verilen büyük zaiyatlardan dolayı hem devletin fakir duruma düşmesi hem de halkın taht mücadelelerinden bıkmışından dolayı aralarında bir barış anlaşması yapmaya karar verdiler. Buna göre Berkyaruk Sultan olacak, Muhammed Tapar da melik olacaktı.³⁷ 27 Aralık'ta anlaşarak savaş meydanından ayrıldılar fakat anlaşmayı ilk bozan Berkyaruk oldu. Berkyaruk 9 gün sonra Muhammed Tapar üzerine yürüdü. Muhammed Tapar ağır bir yenilgiye uğradı. Şubat 1103 tarihinde aralarında yeni bir savaş daha meydana geldi ve bu savaşta Emîr Ayaz'ın üstün başarıları ile Berkyaruk galibiyet elde etti.³⁸ Ocak 1104'te yeniden iki kardeş arasında bir barış anlaşması gerçekleşti. Anlaşmaya göre Selçuklu Devleti iki kardeş arasında paylaştırıldı.³⁹

Sultan Berkyaruk verem hastalığına yakalandı. Günden güne artan hastalığından kurtulamayacağına artık kesin kanaat getiren Sultan Berkyaruk, henüz 4 yaşında bulunan oğlu Melikşah'a ve Emîr Ayaz'a hil'at giydirdi. Ardından kendisine bağlı emîrleri yanına çağırarak, Melikşah'ı veliaht olarak ilan etti. Emîr Ayaz'ı oğlu Melikşah'a atabey olarak atadı. Huzuruna gelen emîrlerinden hem oğluna hem de Emîr Ayaz'a itaat etmeleri konusunda yemin aldı. Emîrlere Bağdat'a gitmelerini emretti, kendi de Isfahan'a geri döndü. Isfahan'a döndükten kısa bir süre sonra 2 Aralık 1104

³⁶ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 164.

³⁷ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 454.; Ahmed Bin Mahmud, Selçuk-Nâme II (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1977), 39.

³⁸ Abdülkerim Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 29.; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 167.

³⁹ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 481.; Claude Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", çev. Yaşar Yücel, Belleten, 51/201 (1987): 1421.

tarihinde vefat etti.⁴⁰ Kardeşinin ölüm haberini alan Muhammed Tapar da yanına Sökmen el-Kutbî, Çökürmüş ve bazı emîrleri alarak Bağdat'a gitmek üzere hareket etti. Muhammed Tapar'ın üzerlerine geldiğini öğrenen Atabey Ayaz şehrin dışına karargâh kurarak, Selçuklu emîrleri etrafında topladı. Onların görüşlerini alan Atabey Ayaz, savaş yanlısı olduklarını gördü. Özellikle iki isim henüz çocuk yaşta olan Sultan Melikşah'ın korunması gerektiğini savundular. Bu iki isim Emir Yınal ve Sabâve idi. Emîrlerin görüşlerini alan Atabey Ayaz, görüşme bitiminde vezir es-Safîy Ebû'l-Mehâsin ile özel konuştu. Vezir, onların amacının makam, mevki olduğunu, onların kendisi ile mücadele halinde olduklarını fakat buna güçleri yetmediği için hareket edemediklerini, doğru olan yolun Muhammed Tapar'a itaat etmek olduğunu söyledi. 10 Şubat 1105 tarihinde Bağdat'a gelen Muhammed Tapar adına hutbe okuttu. Emîrlerin sözlerine güvenemeyen atabey Ayaz ise Muhammed Tapar'a itaat etmeye karar verdi. Vezir Ebû'l-Mehâsin'i Muhammed Tapar'ın huzuruna göndererek barış istediklerini ve kendisine itaat edeceklerini bildirdi. Bunu kabul eden Muhammed Tapar, Melikşah'ın emîrllerinden Emîr Yınal ve Sabâve haricinde kimseye dokunulmayacağı söz verdi. Sultan Muhammed Tapar, Nizâmiye Medresesi müderrisi el-Kiyâ el-Herrâs önünde yemin etti. Sultanın yemininin ardından Emîr Ayaz ve Seyfüddevle 13 Şubat 1105 tarihinde huzura çıktılar. Sultan Muhammed Tapar da onları çok iyi bir şekilde karşılayarak hürmet gösterdi.⁴¹ Atabey Ayaz itaatin ardından aralarında Sultan Muhammed Tapar'ın davetli olduğu bir ziyafet düzenledi. Atabey Ayaz, ziyafet öncesi askerlerine Sultan Muhammed Tapar'a sunmaları için silahlar aldırılmıştı. Askerler, yünlü kıyafetler giyinen birisini gördüler ve eğlenmek için ona bir zırh giydirdiler. Adam da kaçarak Muhammed Tapar'ın yanına sığındı. Muhammed Tapar emrindeki kölelerinden birine adamı araması söyledi. Adamın üzerindeki zırhı gören Muhammed Tapar, Atabey Ayaz'ın kendisine tuzak kurduğunu düşünerek onu öldürme kararı aldı. Sultan 1 Mart 1105 tarihinde Atabey Ayaz, Çökürmüş, Sadaka gibi emîrlere, huzuruna çağırarak Kılıç Arslan'ın Diyarbakır'ı kuşattığından ve onu durduracak bir emîr aradığını söyledi. Emîrlere de görüşmeye ara vererek aralarında bunun en uygun olanının Atabey Ayaz olduğuna karar kıldılar. Atabey Ayaz, Seyfüddevle Sadaka'nın da kendisi

⁴⁰ Gregory Abûl-Farac, Abûl-Farac Tarihi 2. Cilt, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950), 343.

⁴¹ Gregory Abûl-Farac, Abûl-Farac Tarihi 2. Cilt, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950), 343-344.; Ahmed Bin Mahmud, Selçuk-Nâme II (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1977), 40.

ile gelmesi gerektiğini söyledi. Sultan emrindeki adamlarına Atabey Ayaz'ın içeri girer girmez kellesini almalarını söyledi. Atabey Ayaz yeniden huzura geldiğinde Muhammed Tapar'ın adamları tarafından hemen öldürüldü.⁴²

Atabey Çavlı⁴³ Sakavu, Muhammed Tapar'ın oğlu Çağrının atabeyidir. Melikşah'ın ölümü ile Berkyaruk ve kardeşleri arasında taht mücadelesi yaşanmıştı. Berkyaruk ile Sencer arasında cereyan eden savaştan sonra, Berkyaruk'un kuvvetleri 3 bini bulmuştu. Bu kuvvetlerde yer alan isimlerden biri de Emîr Çavlı'dır. Berkyaruk Fars bölgesinde bulunan Şebânkâreler'in kuvvetini kırmak istiyordu. Bu yüzden Emîr Çavlı'yı görevlendirdi.⁴⁴ Çavlı'nın burada ne kadar kaldığı kesin olarak bilinmemekle beraber İbnü'l Esir'e göre senelerce kaldığı şeklindedir.⁴⁵

Emir Çavlı'nın Ramhürmüz ve Errecan valiliğinde Batınîler, Hûzistan ve Fars bölgelerinde kaleleri işgal ediyor, yol kesiyor, halka zarar veriyorlardı. Artık iyice öfkelenmiş olan Batınîlere karşı bir plan yaparak Emîr Çavlı ve adamları onları kılıçtan geçirdiler. Batınîlerin eline geçmiş olan Hûzistan ve Fars bölgelerindeki kaleleri de Emîr Çavlı ele geçirdi.⁴⁶ Çavlı Selçuklu Devleti'nde yaşanan taht mücadelelerini fırsat bilerek bağımsız olmak istedi. Hâkim olduğu kaleleri tamir ettirdi. Ancak bu sırada tahta geçen Muhammed Tapar'dan çekindi. Çavlı'nın hem bağımsız olma girişimlerinden sebep hem de halka kötü davranmasından dolayı Muhammed Tapar Emîr Mevdud'u Çavlı üzerine gönderdi. Bir kaleye sığınan Çavlı 8 ay muhasara altında

⁴² Al-Bondârî, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, çev. Kıvameddin Burslan (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 90.; İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 494-496.

⁴³ Çavlı ismi kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir. İbnü'l Esir, Çavlı Sakavu; Bundârî, Çavlı Sakav; Abu'l-Farac, Cavali; Urfalı Mateos, Çole-Cavali; Süryani Mihail Çavali-Cavali-Çavlı şeklinde geçmektedir. Türk Dil Kurumu'nda 'Çav' kelimesi; ses, ün, haber şeklinde geçmektedir. 'Çavlı' kelimesi ise; henüz ava alıştırılmamış doğan yavrusu demektir. Divanü Lûgat-it-Türk'te 'çavlandı' kelimesi; şöhet, ün sahibi olmak manasına gelir. Kâmûs-ı Türkî de 'çavlı' kelimesi; terbiye edilmemiş olan doğan ve şahin yavrusu şeklinde geçmektedir. Bkz.: Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklular Döneminde Atabegler" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999), 47.

⁴⁴ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969), 116.

⁴⁵ İbnü'l Esir, 1103-1104 yıllarındaki olayları anlatırken Çavlı adında bir isimden bahsetmektedir. Çavlı'yı Harran Emîri Karaca'nın adamlarından biri olarak belirtir. Bu bahsettiği Çavlı, atabeg olan Çavlı ise Musul'a tayininden önce Harran'da kalmıştır. Eğer değilse, Çavlı'nın Ramhürmüz ve Errecan valiliğinin Musul'a tayin yılına kadar sürdürmüştür. Bkz.: İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 484.

⁴⁶ Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 57.

kaldıktan sonra Isfahan'a giderek Sultanın huzurunda af diledi. Muhammed Tapar kendisini affederek onu Musul'a Haçlıları'nın işgal ettikleri yerleri geri alması için gönderdi.⁴⁷ Ayrıca Musul hâkimi Çökürmüş'ün Muhammed Tapar'a yaptığı itaatsizlikleri dize getirmekle görevlendirildi. Dicle'nin doğusunda gerçekleşen mücadelede Çökürmüş mağlup olarak esir düştü. Guzoğlu adındaki kale kumandanının Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'dan yardım istedi. Etrafındaki kuvvetleri iyice artan Çavlı da Musul'u kuşatma altına aldı ancak ele geçiremedi. Kılıç Arslan'ın da üzerine geldiği haberini alınca kuşatmayı kaldırarak Sincar'a gitti (1107).⁴⁸ Musul ise 22 Mart 1107 tarihinde Kılıç Arslan'ın eline geçti. Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ile anlaşılan Emîr Çavlı kuvvetlerini toplayarak harekete geçti. Kılıç Arslan'ın hâkim olduğu yerleri alan ve bu sırada kuvvetlerine kuvvet katan Çavlı karşısında Kılıç Arslan'ın yanında bulunan emirler bir bir ayrıldılar. Kuvvetleri oldukça azalan Kılıç Arslan, Çavlı karşısında savaşa tutuştuysa da esir düşme korkusu ile savaştan kaçarken Habur Nehri'ne düşerek Haziran 1107 tarihinde hayatını kaybetti.⁴⁹ Musul'a giden Çavlı şehre yeniden hâkim oldu. Emir Çavlı'nın kazanmış olduğu galibiyetlerle çevresindeki kuvvetleri bir hayli artmıştı ve bu başarılarından ötürü de Sultan Musul dışında ele geçirdiği yerlerin idaresini kendisine bıraktı. Böylelikle çok sayıda mal ve para biriktiren Çavlı, Sultana hiçbir şey göndermemişti. Sultan Muhammed Tapar kendisini yanına çağırды fakat türlü bahaneler sunan Çavlı huzura gitmedi. Kuvvetlerini Çavlı üzerine gönderen Sultan, Çavlı'nın idaresinde bulunan yerleri de almalarını istedi. Sultanın kuvvetleri Musul'a girerek şehre hâkim oldular ancak Çavlı kaçmıştı.⁵⁰ 1108 yılında ise Emîr Çavlı yaptıklarından pişman olarak Sultanın huzuruna çıktı ve yeniden af diledi. Sultan Muhammed kendisini affetti ve 2 yaşındaki oğlu Çağrı'yı kendisine atabey tayin etti.⁵¹ Onu Fars valiliğine atayarak, bölgedeki karışıklıkları çözümlemesini emretti. Emîr Çavlı'da Çağrı ile birlikte 1108/1109 tarihinde Fars'a gitti. Fars'ın çok önemli kalelerinden biri olan Istahr kalesini hile ile ele geçirdi. Ardından Fars bölgesinde

⁴⁷ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 178.

⁴⁸ Gregory Abûl-Farac, Abûl-Farac Tarihi 2. Cilt, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950), 346.

⁴⁹ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 525.

⁵⁰ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 186.

⁵¹ Abdülkerim Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 55.

sürekli yağmada bulunan Şebânkârelere de bir plan yaparak onları da bertaraf etti. Karzuvîler de şehirlere yağma ediyorlardı ve onları da bertaraf etti. Son olarak Kirman Seferi için hazırlıklara başladı fakat bu sırada şehzadesi Çağrı, Nisan 1116 yılında henüz 9 yaşında iken vefat etti. Yine de sefere çıkmak istiyordu ancak buna ömrü yetmedi ve kendisi de Temmuz 1116 tarihinde vefat etti.⁵²

Atabey Gündoğdu, Melik Tuğrul'un atabeyidir. Sultan Muhammed Tapar 1118 yılında vefat ettiğinde oğlu Melik Tuğrul, Atabeyi Ânuştegîn Şîrgîr'in de çabaları ile hâkimiyet alanını genişletmişti⁵³. Bu durumdan rahatsız olan Büyük Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı Mahmûd, Ânuştegîn'i atabeylikten azletti. Melik Tuğrul'a da yeni atabey olarak Gündoğdu'yu atadı (1120). Gündoğdu'ya Melik Tuğrul'un işlerini kendisinin idare etmesini ve Tuğrul'u da kendi yanına göndermesini emretti. Fakat Gündoğdu bu emri yerine getirmeyerek Melik Tuğrul'un yanına gitti ve onu kardeşine karşı kışkırtarak Sultan Mahmud'a isyan etmesine sebep oldu.⁵⁴ Sultan Mahmud da durumu öğrenince Melik Tuğrul'a hil'atler, hediyeler ve 30 bin dinar gönderdi. Elçi Enûşîrvan b. Hâlid bu armağanları takdim ederek, eğer ki isyanı bırakıp kardeşine teslim olursa Sultan Mahmud'un kendisine yeni iktâlar vereceğini de ilettiler fakat Melik Tuğrul bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Sultan Mahmud da Ağustos/Eylül 1119 tarihinde yanına 10 bin süvarisini alarak Hemedan'dan ayrıldı. Sultan Mahmud bu ilerleyişini gizliyordu çünkü Melik Tuğrul'a ani baskın yapmak düşüncesindeydi fakat Sultanın yakın adamlarından biri bunu öğrenince Atabey Gündoğdu'ya haber göndererek hazırlıklı olmalarını söyledi. Atabey Gündoğdu hemen durumu Melik Tuğrul'a bildirdi ve birlikte Semîran Kalesi'ne gitmek istediler fakat kaleye Sultanın yaklaştığını haber alınca yönlerini Sercihan Kalesine çevirerek oraya sığındılar. Sultan Mahmud Semîran Kalesine ulaşır kaleyi yağma ederek, Tuğrul'un 30 bin altınını da ele geçirdi. Sultan Mahmud önce Zencân'da konakladı bir süre sonra da Rey üzerine yürüdü. Melik Tuğrul da Sultanın Rey üzerine gittiğini öğrenince Atabeyi Gündoğdu ile Gence'ye gitti. Gence'de Melik

⁵² İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 591.

⁵³ Sultan Muhammed Tapar oğlu Melik Tuğrul'a Sâve, Âve ve Zencân'ı iktâ etmişti. Ânuştegîn Şîrgîr'i de oğluna atabek tayin etmişti. Atabeg Şîrgîr'in İsmâîlî kalelerini fethetmesi üzerine Melik Tuğrul'un hâkimiyet sahası genişlemişti. Bkz.: Al-Bondârî, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, çev. Kıvameddin Burslan (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 120.

⁵⁴ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 611.

Tuğrul'a katılan bir grup asker ile Tuğrul'un cesareti iyice arttı. Sultan Mahmud, Tuğrul ve Gündoğdu'nun Gence'de oldukları haberini alınca Cüyüş Beyi üzerlerine gönderdi.⁵⁵ Cüyüş Beyin üzerlerine geldiğini öğrenen Melik Tuğrul ve Atabey Gündoğdu, savaşmayı göze alamadılar ve geri çekildiler (1121).

*Melik Tuğrul bu sene Muharrem ayında (Mart-Nisan 1122) kardeşi Sultan Mahmud'a itaat arz etti. Daha önce anlattığımız gibi, itaatten çıkmıştı. Geçen sene de Azerbaycan'ı istilâ amacıyla yola çıkmıştı. Atabeği Gündoğdu O'nu böyle hareket etmeğe teşvik ve tahrik ediyordu. Gündoğdu 515 (1121-1122) yılında hastalandı ve öldü.*⁵⁶

Cüyüş Bey, Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Mes'ûd'un atabeyidir.⁵⁷ Asıl ismi Ay-Aba'dır fakat kendisi Selçuklu ordusundaki sınıflardan biri olan çavuşlara mensup olduğundan ona Çavuş denilmiştir.⁵⁸ 1115/1116 yılında Muhammed Tapar, Musul'u Cüyüş Bey'e iktâ etmiş ve oğlu Mes'ûd'u da yanına göndermiştir.⁵⁹ Sultan Muhammed Tapar vefat ettikten sonra yerine oğlu Mahmud geçti. Mahmud'un yaşının küçük olması da kardeşleri Mes'ud ve Tuğrul'un atabeyleri olan Cüyüş Bey ve Gündoğdu'nun şehzadeleri adına tahtı ele geçirme mücadelesine girmelerine sebep oldu.⁶⁰ Melik Mes'ûd'un emirleri Irak'a gitmelerini, orada bir engel olmadığını belirttiler. Melik Mes'ûd da yanına atabeyi Cüyüş Beyi alarak yola çıktı. Yolda kendilerine Erbil hâkimi Ebû'l-Heycâ, Bevâzic hâkimi Kirbâvî b. Horasan ve Sincar hâkimi katıldı. Melik Mes'ûd'un eski atabeyi Aksungur el-Porsukî şehre girmelerine mâni olmak için harekete geçti ancak kendisine sunulan barış teklifini kabul ederek birlikte hareket etme ararı aldı.⁶¹ Bağdat'a girdikten sonra Emir Mengübars'ın büyük bir ordu ile üzerlerine geldiğini öğrendiler ve Aksungur karşı tarafın asker çoğunluğunu görünce geri çekildi.

⁵⁵ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 234.

⁵⁶ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 9. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 27.

⁵⁷ Ahmed Bin Mahmud, Selçuk-Nâme II (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1977), 53.

⁵⁸ Çavuşlar alaylarda hükümdarın önünden giderek halka geri durmalarını söylerler, ellerinde değerli taşlarla süslü değnekler ve bellerinde gümüşten yapılmış kemerler taşırlardı. Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 85.

⁵⁹ Abdülkerim Özeydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 126.

⁶⁰ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 594.

⁶¹ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 605-606.; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 232.

Cüyüş Bey ise Sultan Mahmud'a elçi göndererek kendilerine daha fazla ihsanda bulunulmasını istedi. Sultan Mahmud da Melik Mes'ûd'a ve Cüyüş Bey'e Azerbaycan'ı ikta etti. Ancak kendilerinin Bağdat üzerine yürüdüklerini haber alınca bundan vazgeçti. Elçiyi ele geçiren Mengübars mektubu yeniden Cüyüş Bey'e göndererek Sultan ile barışmalarını önerdi. Böylelikle de iki taraf arasında barış sağlanmış oldu ve barışın ardından Aksungur Bağdat'a, Melik Mes'ûd ve Cüyüş Bey de Bimaristan taraflarına gittiler.⁶²

Melik Mes'ûd, Dübeys b. Sadaka ve Tuğrai Ebû İsmail Hüseyin b. Ali gibi isimlerin kışkırtmaları sonucunda adına hutbe okuttu. Sultan Mahmud da harekete geçti ve iki ordu 14 Haziran 1120 tarihinde Esedâbâd bölgesinde karşılaşarak savaşa tutuştular. Savaşı Sultan kazandı ve Mes'ûd da kaçtı. Daha sonra Aksungur'un kendisine yetişmesi ile affedildiğini öğrendi ve kardeşinin huzuruna gitti. Atabey Cüyüş ise savaşın ardından geri çekilerek bulunduğu bölgede etrafına asker ve erzak toplamıştı ancak Melikin affedildiğini öğrenince kendisi de Hemedan'a giderek Sultanın huzuruna çıkarak aman diledi. Sultan Mahmud kendisini affederek ona Azerbaycan'ı ikta etti (1122/1123).⁶³ Azerbaycan'a gidip burada yerleşen Atabey Cüyüş Bey ile burada bulunan bazı emîrlerin arasında anlaşmazlık çıktı ve birbirleriyle mücadele etmeye başladılar. Emîrler Sultan Mahmud'a haber göndererek, öldürülmesi için kışkırttılar. Sonunda Sultan Mahmud da öldürülmesi emrini verdi ve böylece Atabey Cüyüş Bey Kasım 1122 tarihinde öldürüldü.

Aksungur el-Porsukî, Muhammed Tapar'ın oğlu Mes'ûd'un atabeyidir. Emir Çavlı'nın Muhammed Tapar'a karşı itaatsizliği üzerine gönderilen Aksungur, Musul üzerine yürüdü. Eylül/Ekim 1108 tarihinde şehri ele geçirdi. Suriye hâkimi Mevdûd ölünce Muhammed Tapar, Musul ve çevresini Aksungur'a iktâ etti. Oğlu Mes'ûd'u da Aksungur ile birlikte gönderdi. Çevredeki emîrlere haber göndererek Aksungur el-Porsukî'ye itaat etmelerini emretti. 18 Nisan 1118'de Sultan Muhammed Tapar'ın vefatı üzerine yerine oğlu Mahmud geçti. Sultan Mahmud Bağdat şahneliğine Aksungur el-

⁶² Faruk Sümer, "Mes'ûd b. Muhammed Tapar", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 349.

⁶³ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 9. Cilt, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 1-3.

Porsukî'yi atadı (1118/1119).⁶⁴ Ancak bir müddet sonra şahneliği Emir Mengübars'a verdi. Mengübars da üvey oğlu Hüseyin b. Özbek'i naip tayin etti. Aksungur bu olayı öğrenince Hüseyin ile mücadeleye girişti ve savaşta Hüseyin'in kardeşini öldürdü. Daha sonra Melik Mes'ûd ve Atabey Cüyûş Beyin Irak üzerine geldiğini öğrenince Aksungur buna izin vermedi ancak barış için gelen elçiye olumlu cevap vererek onlarla anlaştı. Birlikte Bağdat'a girdiler fakat Mengübars'ın üzerlerine geldiklerini öğrenince Aksungur, Cüyûş Bey ve Melik Mes'ûd Medâin'e gittiler. Karşı tarafın sayısının çok fazla olduğunu öğrenince geri çekildiler. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Melik Mes'ûd'un barış teklifinde bulunması ile Sultan kendilerini affetti.⁶⁵

Aksungur el-Porsukî, Sultan Mahmud'u hiçbir savaşta yalnız bırakmamıştı. Melik Mes'ûd isyanının engellenmesinde de büyük bir payı vardı. Sadık bir emîr olan Aksungur'a karşı Sultan Mahmud, Musul'a vali olarak onu atadı. Sincâr ve el-Cezîre'yi de onun hâkimiyetine verdi.⁶⁶ Çevredeki emîrlere de haber göndererek, Aksungur'a itaat etmelerini emretti (Nisan/Mayıs 1121). Dübeyş b. Sadaka ise Irak'ta yağmaya başlamış ve bu durumdan rahatsız olan Halife, Sultandan yardım istemişti. Sultan Mahmud bu görev için Aksungur'u vazifelendirdi. Kuvvetlerini yanına çağıran Aksungur Hille üzerine yürüdü ve iki taraf arasında savaş başladı. Ancak ordunun sol kanadının bozulması üzerine geri çekilmeler başlayınca Aksungur da savaştan çekildi. Dübeyş, Halifeye elçi göndererek itaatini bildirdi ve adamlarından bazılarını da Vasıt'ta bulunan iktalarına gönderdi fakat şehir halkı onları kabul etmeyerek Aksungur'dan yardım istediler. Aksungur Vasıt'a hemen asker sevk etti ve Dübeyş'in gönderdiği komutan Mühellil mağlup olarak esir alındı (12 Eylül 1122).⁶⁷ Mağlubiyet üzerine oldukça öfkelenen Dübeyş çok fazla sayıda şehri yağma etti. Halife'nin Aksungur'dan yardım istemesi üzerine Aksungur harekete geçti. Diğer yandan Halife de ordularını hazırlamıştı ve halifenin ordusu ile Dübeyş'in ordusu arasında gerçekleşen savaşta Dübeyş yenilerek kaçtı. Halife ise Porsukî'ye Dübeyş'i hafife aldığı için çok kızdı.

⁶⁴ İbnü'l-Adîm, Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982), 126.

⁶⁵ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târîh 8. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 605-607.

⁶⁶ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 234.

⁶⁷ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târîh 9. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 28-30.

Dübeys b. Sadaka, el-Muntafık kabilesine giderek birlikte Basra üzerine yürüdüler. Halife de Aksungur'a Basra'ya zarar vermemesi için harekete geçmesini emretti. Şehir zarar veren Dübeys, Aksungur'un geldiği haberini alınca kaçtı. Halife ise Sultan Mahmud'dan Aksungur'un elinden Bağdat şahneliğinin alınmasını istedi. Halifenin isteği üzerine Aksungur'a Musul'a gitmesini ve Haçlılarla mücadele etmesini emretti.⁶⁸ İlk olarak Haleb'i kuşatma altına alan Haçlılar üzerine gitti ve Aksungur'un geldiğini haber alan Haçlılar geri çekildiler. Haleb'teki işleri yoluna koyan Aksungur daha sonra Suriye'ye giderek Haçlıların elinde bulunan Kefertab'ı ele geçirdi.⁶⁹ İlerlemesine devam eden Aksungur bu sefer Azaz Kalesini kuşattı fakat Haçlıların saldırısı üzerine mağlup oldu. 25 Kasım 1126 tarihinde rüyasında 10 köpeğin kendisine saldırdığını görmüş ve çevresindekiler dışarı çıkmamasını söylemişti ancak Cuma namazını terk etmeyen Aksungur camide namaz kılarken 10'dan fazla kişinin kendisine saldırması sonucu hayatını kaybetti.⁷⁰

Ânuştegin Şirgîr, Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Tuğrul'un atabeyidir. Batınîler'i Alamut kalesinde uzun süre muhasara eden Anuştegin, mücadeleyi kazanacağı sıralarda Muhammed Tapar'ın ölümü ile askerlerin habersiz kuşatmayı kaldırması sonucu başarısız oldu.⁷¹ Melik Tuğrul'un yeni atabeyi olan Gündoğdu sürekli meliki kışkırtmakta idi. Gündoğdu ölünce yerine geçen Meraga hâkimi Emir Aksungur el-Ahmedili de Sultan Mahmud'a karşı kışkırtmaya devam etti. Sonuçta Melik Tuğrul harekete geçti fakat bunu haber alan Sultan Mahmud üzerlerine büyük bir ordu gönderdi. Melik Tuğrul hemen eski atabeyi Anuştegin Şirgîr'den yardıma gelmesini istedi. Anuştegin melike yardıma geldi fakat ilerleyişleri uzun sürmedi ve Sultana haber göndererek ona itaat ettiklerini bildirdiler.⁷² Sultan Mahmud'un hastalığı sırasında veziri Ebu'l Kasım Dergüzini'nin bazı emirlerin olumsuz davranışlarını Sultana iletti. Sultan bu emirlerin tutuklatılmasını emretti. Bu emirlerden biri de Anuştegin Şirgîr ve oğlu

⁶⁸ İbnü'l-Adîm, Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982), 126.

⁶⁹ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 9. Cilt, çev. Abdülkerim Özeydin (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 45-46.

⁷⁰ Al-Bondârî, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, çev. Kıvameddin Burslan (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 137.

⁷¹ Abdülkerim Özeydin, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 83.

⁷² Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 235.

Şerefüddeve Ömer idi. Baba oğul Ağustos/Eylül 1131 tarihinde öldürüldüler.⁷³

Karaca es-Sâkî, Muhammed Tapar'ın oğlu Melik Selçukşah'ın atabeyidir.⁷⁴ Sultan Muhammed Tapar, Atabeg Ânûşteğîn Şîrgîr'i Batınîler üzerine Alamut'u almak için gönderdiğinde, Şîrgîr'in emrine verilen emîrlerden biri de Karaca es-Sâkî idi (1111/1112).⁷⁵ Emir Sökmen'nin oğlu İbrahim'in Meyyafarikin'e geldikten sonra buranın valisi Ebu Mansur'un kardeşini öldürdü. Bunun üzerine isyan çıkaran Ebu Mansur, Karaca es-Saki'nin Mart/Nisan 1115 tarihinde şehre ele geçirmesi üzerine isyan son buldu.⁷⁶ 1118 yılında Sultan Mahmud, Melik Selçukşah, Karaca es-Saki, Hacıp Ali Bar, onun veziri Ebu'l-Kasım'ı Fars'a gönderdi. 11 Ağustos 1119 tarihinde meydana gelen Save Savaşı sonrası yenilgiye uğrayan Sultan Mahmud Isfahan'a kaçmıştı. Yanında bulunan emirlerden biri de Karaca es-Saki idi. Sultan Sencer'den daha sonra af dileyen Mahmud ise affedilerek Irak Selçuklu Sultanlığına atandı. Karaca ise Fars'a dönerek kendi işleri ile ilgilendi. Eylül 1131 tarihinde Sultan Mahmud'un vefat etmesi üzerine oğlu Davud sultan olmuştu fakat yeğeninin tahta çıkmasına karşı gelen Mes'ûd ise Tebriz'i ele geçirdi. Bu karışıklıklardan faydalanmak isteyen Karaca es-Saki ise atabeyi olduğu Melik Selçukşah'ı Irak Selçuklu Devleti'ni ele geçirmesi için teşvik ediyordu. Selçukşah da atabeyini dinleyerek Fars'tan yola çıkarak Bağdat'a geldi. Halife kendilerini hoş bir şekilde karşıladı ve kendisine bağlı kalacağına dair Selçukşah'a yemin etti. Melik Mes'ûd ise adına hutbe okutulmasını istedi ve Halifeyi tehdit etti fakat Halifenin hutbe okumaması üzerine Bağdat üzerine yürüdü. Kendisini Halife Müsterşîd'in askerleri, Melik Selçukşah ve Atabey Karaca es-Sâkî karşıladılar. Melik Mes'ûd'un kuvvetlerini komuta eden Musul hâkimi İmadeddîn Zengî'ye Karaca saldırırken, Melik Selçukşah da Melik Mes'ûd'un öncü birliklerine saldırdı. 2 gün süren çatışma sonrası Selçukşah, atabeyinin derhal yanına gelmesi için haber gönderdi. Karaca es-Sâkî de Zengî'yi mağlup etmişti ki şehzadesinin yardım çağırısı ile hemen onun yanına gitti. Zengî'nin mağlubiyetini haber alan Melik Mes'ûd ise Karaca'nın da

⁷³ Al-Bondârî, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, çev. Kıvameddin Burslan (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 140.; İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 9. Cilt, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 82.

⁷⁴ Ahmed Bin Mahmud, Selçuk-Nâme II (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1977), 45.

⁷⁵ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969), 247.

⁷⁶ Abdülkerim Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 69.

üzerine gelmesi ile geri çekilme kararı aldı.⁷⁷ Bu mücadeleler üzerine Sultan Sencer de Rey'e geldi. Sultanın geldiğini haber alan Melik Mes'ûd ise Halife Müsterşîd, Melik Selçukşah ve Atabey Karaca'ya ittifak teklif etti. İki taraf aralarında anlaştılar. Anlaşmaya göre, Melik Mes'ûd Irak Selçuklu Devleti'nin Sultanı olacak, Melik Selçukşah da veliaht olacaktı. Ancak Sultan Sencer tarafında ise Irak Selçuklu Sultanlığına Melik Tuğrul geçirilmek isteniyordu. Sultan Sencer, Rey'den harekete geçti. Sultanın hareket haberini alan ittifak kuvvetlerinde Halife Müsterşîd ise, Sultan Sencer'den çekindi ve sefere çıkmama kararı aldı ancak Atabey Karaca onu tehdit ederek Bağdat'tan çıkarttı ve sefere katılmasını sağladı. Yine de Halife seferde geriden geliyordu. Karaca es-Sâkî'yi yanına çağırarak durumunu bildirdi, Karaca da Halifeye katılarak o da hareketlerini yavaşlattı. Öte yandan Sultan Sencer, Bağdat şahneliğine İmameddîn Zengî'yi atadı. Bu atama üzerine Halife de Bağdat'a geri dönerek, halkın şehri savunmalarını emretti.⁷⁸ Melik Mes'ud ise Dâý Merc denilen yerde Sultanın öncü kuvvetleri ile karşılaşmış ve kalabalık karşısında kaçarak Azerbaycan'a gitmiştir. Ancak Sultan Sencer takip ettirerek onları Dînever yakınlarında yakalatmıştır. İki taraf arasında çıkan savaşta Karaca, Sultanın merkez kuvvetlerine saldırmış ancak Sultanın sahte ricat taktiği ile Karaca'nın kuvvetlerini çembere almıştır. Var gücüyle savaşan Karaca ise aldığı darbelerle esir düşmekten kurtulamadı. Kuvvetlerinden birçoğu ise öldürüldü (25 Mayıs 1132). Savaş sonrası Sultan Sencer, Karaca'yı huzuruna çağırdı ve ona: "*Ey müfsit! Benimle savaşmakla neyi elde edeceğine umuyordun?*" dedi. Karaca da: "*Ben seni öldürüp tahakküm altına alacağım birini Sultan yapmayı umuyordum.*"⁷⁹ cevabını verdi. Sultan Sencer de Karaca es-Sâkî'yi öldürttü.⁸⁰

Atabey Karasungur, Melik Tuğrul'un atabeyidir.⁸¹ Sultan Sencer, Melik Mes'ûd ile olan savaşın ardından Melik Tuğrul'u Irak Selçuklu Sultanı olarak tahta çıkarmıştır. Bir müddet sonra Melik Davud, amcası Sultan Tuğrul'a karşı isyan etmiş ve harekete

⁷⁷ Ahmed Bin Mahmud, Selçuk-Nâme II (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1977), 56.

⁷⁸ Al-Bondârî, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, çev. Kıvameddin Burslan (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 148.; Gregory Abûl-Farac, Abûl-Farac Tarihi 2. Cilt, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950), 364.; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 212.

⁷⁹ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 9. Cilt, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 88.

⁸⁰ Al-Bondârî, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, çev. Kıvameddin Burslan (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 149-150.

⁸¹ Ahmed Bin Mahmud, Selçuk-Nâme II (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1977), 54-55.

geçerek Tuğrul üzerine yürümüştür. Temmuz/Ağustos 1132 tarihinde karşılaşan iki ordudan savaşı kazanan Sultan Tuğrul olmuştur.⁸² Savaşa olumlu katkıları ile Atabey Karasungur da katılmıştır. Yenilgi sonrası Bağdat'a giden Melik Davud'un yanına Melik Mes'ûd da gelmiş ve birlikte hareket etmişlerdir. Halifeye kendi adlarına hutbe okutulmalarını istemişler, bunu kabul eden Halife de önce Melik Mes'ûd adına sonra da Melik Davud adına hutbe okumuştur. Yönlerini Azerbaycan'a çeviren iki melik bölgede birçok şehri ele geçirmişlerdir. Meliklerin üzerlerine geldiğini haber alan Azerbaycan hâkimi Karasungur ve bazı emirler onları durduramayacaklarını anlayarak Erdenil şehrine kapanmışlardır. Melik Mes'ûn üzerlerine gelmesi ile savaşa tutuşan Karasungur mağlup oldu (1132/1133).⁸³ Sultan Tuğrul bu yenilgi sonrası atabeyini Melik Davud üzerine göndermiş ve Karasungur bu seferden başarı ile dönmüştür. 1134 yılında Sultan Tuğrul'un ölümü üzerine Mes'ûd tahta geçmiştir. Sultan Mes'ûd'un yanında kalıp ona yardım etmeye devam eden Karasungur, 1140/1141 yılında vereme yakalanarak vefat etti.⁸⁴

1.3. Anadolu Selçuklularında Atabeylik Kurumu

İlk Türkiye Selçuklu Devleti atabeyi Humartaş es-Süleymanî'dir⁸⁵. I. Kılıç Arslan'a doğudaki fetihlerinde önemli katkısı olmuştur. Humartaş'ın faaliyetleri neticesinde I. Kılıç Arslan kendisini Silvan'a vali olarak atamıştır. I. Kılıç Arslan'ın Çavlı'ya yenilerek ölmesi üzerine Meyyâfâkirîn de adına türbe yaptırmıştır. Humartaş, I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra da Silvan valiliğini devam ettirmiştir. Ancak bölgede bulunan Muhammed Tapar'a bağlı Ahlat Emiri Sökmen'in Silvan'ı kuşatması (1109) ile sıkıntıya düşen Humartaş, kışın bastırması ile bölgede 7 ay direnebilmiş, sonrasında da açlık ile karşı karşıya kalarak Silvan'ı Ahlat Emiri Sökmen'e mecburen teslim etmiştir. Sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti'nde başlayan iç karışıklıklar neticesinde devletin Danişmendlilerin eline geçmesi ile beraber atabey Humurtaş'ın da bir daha kaynaklarda bahsi geçmemiştir.

⁸² Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 244.

⁸³ Al-Bondârî, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, çev. Kıvameddin Burslan (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 154.

⁸⁴ İbnü'l Esir, El-Kâmil Fi't-Târih 9. Cilt, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 153.

⁸⁵ İbn'ül-Erzak, Mervanî Kürtleri Tarihi, çev. Mehmet Emin Bozarslan (İstanbul: Koral Yayınları, 1975), 232.

Adına ilk kez I. Kılıç Arslan'ın doğu seferinde rastladığımız emir Bozmuş, Kılıç Arslan dönemi devlet adamlarındandır. Kılıç Arslan, doğu seferi öncesinde oğlu Melikşah'ı Musul'a vekil olarak bırakırken, Emîr Bozmuş'ı da Melikşah (Şahenşah)'ın işlerini idaresi ile bir grup askeri de emrine vererek Musul'a kumandan olarak görevlendirmiştir.⁸⁶ Kılıç Arslan, Büyük Selçuklu Devleti ile girmiş olduğu savaşta ne yazık ki Emîr Çavlı'ya yenilerek, savaşta vefat etmiştir. Emîr Çavlı ardından Musul üzerine yürümüş, Çavlı'nın geldiğini haber alan Emîr Bozmuş ise savaşacak gücü olmadığını anlayarak Sultanın eşi Ayşe Hatun'u da yanına alarak Musul'dan Malatya'ya kaçmıştır. Musul'a giren Emîr Çavlı, Melikşah'ı tutuklayarak Sultan Muhammed Tapar'a göndermiştir. Bu da Emîr Bozmuş ile Emîr Çavlı arasında gizli bir anlaşma yapıldığının göstergesidir. Daha sonra Emîr Bozmuş, Melik Tuğrul'u sultan ilan etmiştir ancak Ayşe Hatun buna karşı çıkmıştır. Onun amacı iktidarı kendisinin eline geçmesidir. Bu sebeple de Emîr İl-Arslan ile anlaşmış ve Emîr Bozmuş'ı öldürtmüştür.

İl-Arslan, Malatya'daki Selçuklunun güçlü emîrlerinden biridir. Ayşe Hatun ile anlaşmasından ötürü Atabey Bozmuş'ı öldüren İl-Arslan, daha sonra da Ayşe Hatun ile evlenmiştir. Ayşe Hatun da İl-Arslan'ı oğlu Tuğrul Arslan'a atabey olarak tayin etmiştir.⁸⁷ İl-Arslan hem Ayşe Hatun ile olan izdivacından ötürü hem de atabey olmasından ötürü arkasının sağlamlığına güvenmiş ve halktan ağır vergiler toplamaya başlamıştır. Halkın şikâyetlerinin giderek artması sonucunda Ayşe Sultan da oğlu Tuğrul ile görüşerek İl-Arslan'ı tutuklama kararı almışlardır. İl-Arslan bunu öğrenince kaçmaya çalışmış ancak başarılı olamayarak yakalanmıştır. 1 yıl Malatya'da hapis hayatı yaşamasının ardından Sultan Muhammed Tapar'a gönderilmiştir.

1113 yılında Tuğrul Arslan'ın annesi Ayşe Hatun, İl-Arslan'ın ardından isminin kaynaklarda geçmediği bir atabeyi oğluna atadıktan sonra Palu'ya gelmiş ve Haçlılara karşı kazandığı zaferler ile tanınan Belek'ten oğluna atabey olmasını arzu etmiştir. Artuk Beyi olan Belek ise Ayşe Hatun'un teklifini kabul etmiş ve Malatya'ya gitmiştir. Burada bulunan Tuğrul Arslan'ın atabeyini kovarak yerine kendisi geçmiştir.⁸⁸

⁸⁶ Gregory Abûl-Farac, Abûl-Farac Tarihi 2. Cilt, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950), 346.

⁸⁷ Mustafa Özmen, "Türkiye Selçuklu Devletinde Atabeglik" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 54.

⁸⁸ Gregory Abûl-Farac, Abûl-Farac Tarihi 2. Cilt, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950), 351.

Malatya'yı da kendi topraklarına katmış ve hâkimiyetini daha da genişletmiştir. Aslında Belek'in atabeylik teklifini kabul etmesinin temel sebebi de nüfuzunu daha da arttırmaktır. Atabey Beleg 6 Mayıs 1124 tarihinde Menbic Kalesi'ni kuşattığı sırada bir ok ile vurularak vefat etmiştir.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in en güvenilir adamlarından biri olan Eseddin Ayaz, Sultan İzzeddin Keykavus'un atabeyidir. 612 yılında Sinop'u ele geçirmiştir. Alâeddin Keykubad döneminde ise Denizli valiliği yapmıştır. 1226 yılında Çemişkezek Kalesi'ni ele geçiren komutan da Atabey Ayaz'dır. Kısa bir süre Malatya Subaşılığı da yapmıştır.⁸⁹

Bedreddin Gevhertaş, Alâeddin Keykubad'ın atabeyidir. Bahaeddin Veleddin'in talebesi olan Gevhertaş, hocasına bir medrese yaptırmıştır. Sonraki dönemlerde Bedreddin, II. İzzeddin Keykavus'un tarafında yer almıştır. II. İzzeddin Keykavus'un kaçmasından sonra Muineddin Pervana, aralarında Bedreddin Gevhertaş'ın da bulunduğu devlet adamlarını yakalatarak Moğol kumandanı Alıncak'a göndermiştir.³ Alıncak da beylerin hepsini öldürmüştür. Mevlana'nın mektuplarında Bedreddin Gevhertaş ile ilgili şu övücü sözler geçmektedir: *“Ulular ulusu, soylu-boylu, adâlet ıssı bilgin, orduların öncüsü, savaş arslanı.”*⁹⁰

Seyfeddin Ayaba, İzzeddin Keyhüsrev ve Alâeddin Keykubad'ın atabeyliğini yapmıştır. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in sürgün hayatında meliklerin eğitimleri ile ilgilenmiş, avlara çıkarmış ve her türlü bakımlarından sorumlu olmuştur.⁹¹ İzzeddin Keykavus ile Alaeddin Keykubad'ın saltanat mücadelesinde, yetiştirdiği meliki değil kardeşi İzzeddin'i desteklemiştir. 1220 yılında Sultan İzzeddin Keykavus'un ölümü ile devlet adamları bir araya gelmiş ve Seyfeddin Ayaba, Alaeddin Keykubad'ın tahta çıkarılması için çabalamıştır.⁹² Tahta çıkan Alaeddin Keykubad'dan ahitname alan Seyfeddin, kendisini affettirmek için uğraşmıştır. İlerleyen zamanlarda Seyfeddin Ayaba, Sultanın otoritesini sarsmaya başlamış ve işlerin düzenlenmesinde tüm yetkileri eline almıştır.

⁸⁹ Mehmet Ali Hacıgökmen, “Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarından Eseddin Ayaz”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1/27 (2010): 474.

⁹⁰ Mevlânâ Celâleddîn, Mektuplar, çev. Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1963), 234.

⁹¹ Barış Saday, “Türkiye Selçuklu Devlet Adamı Seyfeddin Ayaba” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012), 17.

⁹² Barış Saday, “Türkiye Selçuklu Devlet Adamı Seyfeddin Ayaba” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012), 32-35.

Kendisinden izin alınmadan padişah sarayına kimse alınmamış, devlet erkânı onun görüşünü almadan hareket edemez olmuş, kısacası müstakil hareket etmiştir. Öyle ki sultanın sarayında 30 baş koyun kesilirken, Seyfeddin'in mutfağında 80 baş koyun kesilmiş. Ayaba'nın bu müstakil davranışları neticesinde Sultan Keykubad da kin gütmeye başlamıştır. Sultanın Ayaba hakkında söyledikleri kötü sözleri dahi Sultanın yanında bulunanlar ona iletiyorlardı. Ayaba, Sultanı kendi sarayında yemeğe çağırarak öldürme planları yapmıştı ancak Hokkabazoğlu bunu Sultana bildirdi ve Sultan yemek teklifini reddetti. Ayaba'ya karşı kin ve nefreti günden güne artan Sultan Alaeddin Keykubad sonunda deccallerine emir vererek Seyfeddin Ayaba'yı öldürtmüştür.⁹³

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in gulamlarından olan Mübarizüddin Ertokuş, Keyhüsrev'in sürgün hayatında onun yanında bulunmuştur. 1207 yılında Frenkler tarafından malları yağmalanan tüccarlar Gıyaseddin Keyhüsrev'den yardım istemişler ve Keyhüsrev de Antalya seferine çıkmıştır. Başarılı bir sefer düzenleyen Keyhüsrev, Antalya'yı ele geçirdikten sonra Ertokuş'u Antalya valiliğine atamıştır. 20 yıl Antalya valiliği yapan Ertokuş, Akdeniz'de birçok kaleyi de fethetmiştir. Aydos, Magfa, Silifke, Anamur, Manavgat gibi daha birçok kaleyi ele geçirmiştir.⁹⁴ Alaeddin Keykubad'ın şark fütuhatına da katılan Ertokuş, Erzincan'ın fethinin ardından II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e atabey olarak atanmıştır.⁹⁵ 9 yıl atabeylik görevini devam ettiren Ertokuş'un 1237 yılında vefat ettiği düşünülmektedir.

Alaeddin Keykubad'ın Eyyubilerle akrabalık kurmak amacı ile Melik Adil'in kızını istemeye bir heyet gönderdiğinde, heyetin başında Şemseddin Altunaba vardır. Bir başka zamanda da Celâleddin Hârizmşah'a elçi olarak gönderilmiştir. Ertokuş'un ardından II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in atabeyi Şemseddin Altunaba olmuştur.⁹⁶ Alaeddin Keykubad, Kılıç Arslan'ı veliaht tayin etmesine rağmen saray erkânı daha cenaze kalkmadan Gıyaseddin Keyhüsrev'i Kayseri Sarayına göndermişlerdir. Keyhüsrev'in başa geçmesinden sonra da yanında bulunan atabeyi Altunaba, başka bir

⁹³İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie* (Selçuk Name) I, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, 1996), 287.

⁹⁴İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie* (Selçuk Name) I, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, 1996), 354.

⁹⁵Nermin Şaman Doğan, "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27/1 (2020): 246.

⁹⁶ Osman Turan, *Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1947), 197.

vazife ile görevlendirilerek, mali işlerdeki belgelere nişan koymuştur. Sadeddin Köpek, hakkında uzaklaştırılması gerektiği söylemlerini haber almış ve Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in huzuruna çıkarak iftira ve yalan bilgiler ile suçlamıştır. Yanına Taceddin Pervane'yi de almış olan Sadettin Köpek, fermanların üzerine nişan koyduğu sırada ak sakalından tutarak Altunaba'yı aşağı çekmiş ve Candar Kürt tarafından öldürtmüştür.

Mübarizeddin Armağanşah, İzzeddin Keykavus'un atabeyidir.⁹⁷ II. Gıyaseddin Keyhüsrev kardeşlerini öldürmesi için Armağanşah'ı görevlendirmiş ancak dindarlığı ve iyi karakterli bir kimse olan atabey bu görevi yerine getirmemiştir. İbn-i Bibi'ye göre kimileri iki köleyi öldürerek Sultanı bu şekilde ikna ettiğini söylemektedir.⁹⁸ Mübarizeddin Armağanşah, Baba İshak isyanında orduyu kumanda etmiş ve Baba İshak ile adamlarını kale burcuna astırmıştır. Ancak isyancıların Baba İshak'ın ölmesine inanmaması üzerine şiddetli bir savaş olmuş ve Atabey Armağanşah öldürülmüştür.

Esedüddin Ruzbeh, İzzeddin Keykavus döneminde sultan atabeyliğini yapmıştır. Esedüddin Ruzbeh'in kız kardeşinin oğlu ile Beylerbeyi Şemseddin Hasoğuz'un kızının evlenmesi aslında iki devlet adamını yakınlaştırmıştı ancak Vezir Şemseddin İsfahani bu durumdan şüphelendi. Vezirin iftiraları sonucunda da bu iki devlet adamı gözden düştü. Devlet işlerini eline alan vezir İsfahani ile Pervane Ebu Bekir, tüm meseleler ile ilgileniyorlardı. Vezir İsfahani de Pervane Ebubekir ve Emir-i dad Nusret'in yardımları ile atabey ve beylerbeyinden kurtulmaya çalıştı. Bir plan yaparak atabey Esedüddin Ruzbeh ile beylerbeyi Şemsüddin Hasoğuz'u sarayına çağırdı ve onları yakalayarak öldürtmüştür.

Alaeddin Keykubad'ın gulamı olan Celaleddin Karatay sarayda çeşitli görevler yapmıştır. Bunlar Emir-i umerai'd-devat, sipehsalar, taştdar, hazine-i hasa emiri, saltanat naibi ve atabeylik gibi vazifelerdir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü ile devlet adamları bir araya gelerek II. İzzeddin Keykavus'u tahta çıkarmışlardır. Bu devlet adamlarından biri de Celaleddin Karatay'dır. Karatay, vezir Şemseddin İsfahani'nin ölümünden sonra en güçlü devlet adamı olmuştur. Ancak kendisi bu sırada

⁹⁷ İbn Bibi, El Evamirü'l-Ala'ye Fi'l-Umuri'l-Ala'ye (Selçuk-Name) II, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, 1996), 27.

⁹⁸ İbn Bibi, El Evamirü'l-Ala'ye Fi'l-Umuri'l-Ala'ye (Selçuk-Name) II, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, 1996), 27-28.

üç kardeşin yani II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. Alaeddin Keykubad'ın atabeyliğini yapmıştır. Karatay o kadar becerikli ve yetenekli bir devlet adamıdır ki, üç kardeşi de beraber tahta oturtmuştur. Üçü adına para bastırmış ve kardeşler arasında herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Atabeylik müessesesi de onunla birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. 6 yıl boyunca sorunsuz bir şekilde üç kardeşin tahtta kalması çok nadir bir durumdur. 6 yıl üç kardeşin de atabeyliğini yapan Karatay'dan *ebu'l-mülûk-selâtîn, veliyu'llah fi'l-arz, el-emirü'r-Rabbânî* sıfatları ile bahsedilmektedir.⁹⁹ Yaptırdığı vakıflar ve hayratları ile de tanınan Atabey Karatay, diğer atabeylerden çok farklıdır. Sultan ile bala-tekin oyunu oynayacak kadar Sultana yakındır.¹⁰⁰

Bahaeddin Tercüman, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın atabeyidir. 1246 yılında Moğol İmparatorluğunda gerçekleşen saltanat değişikli yapılacak olan büyük kurultaya Sultan II. İzzeddin Keykavus da davetli idi. Sultan ise Ermeniler ve Rumların tehditleri altında olduğunu bildirerek yerine daha önce tercümanlık yapan Atabey Bahaeddin'i göndermiştir.¹⁰¹ Moğollara yaptığı ziyarette Selçuklu devlet adamları şikayet eden Bahaeddin, 2 bin Moğol askeri ile yurda dönmüştür. Vezir Şemseddin İsfahani idam edilmiştir. Moğollara güvenen Bahaeddin Kılıç Arslan'ın tek başına tahtta kalması için çabalamış ancak bunu Celaleddin Karatay engellemiştir. Bu durum Kılıç Arslan'ın kulağına gidince de Bahaeddin görevinden azledilmiştir. Bahaeddin de Moğollara hediyeleriyle giderek bir mevki elde etmeye çalışmış ancak kaynaklarda buradan sonrasına dair adı geçmemiştir. Bu da başarısız bir sonuç aldığının bir göstergesi niteliğindedir.

Bedreddin Muslih, II. Alaeddin Keykubad'ın atabeyidir. Moğolların sürekli elçi gönderip Sultan İzzüddin'i Moğolistan'a çağırımları karşısından daha fazla dayanamayan Celaleddin Karatay ve önemli devlet adamları Sultanı göndermişlerdir. Ancak Atabey Karatay'ın bu sırada ölmesi ile geri dönen Sultan, Mengü Kağan'a mektup yazarak durumu bildirmiştir. Tahtının tehlikeye düşeceğini bildiren İzzeddin,

⁹⁹Mustafa Özmen, "Türkiye Selçuklu Devletinde Atabeglik" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 74.

¹⁰⁰ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie* (Selçuk Name) I, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, 1996), 454.

¹⁰¹ Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükûmet Mekanizması (Vezîr ve Divân)* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1995), 42.

Sultan II. Alaaddin Keykubad'ı göndermiştir. Keykubad'ın yanında atabeyi Bedreddin de vardır. Heyette ayrıca Mahmud Tuğrai ve Reşidüddin de bulunmakta ve bunlar tahtın gerçek sahibinin Alaaddin olduğuna dair propagandalar yapmışlardır. Moğollara yaptığı seyahat ile Keykubad'ın bağımsızlığını kazanacağından endişe duyan kardeşleri de Alaaddin Keykubad'ı zehirleterek öldürtmüşlerdir. Aksarây'i'ye göre bu işi de Atabey Bedreddin yapmıştır.¹⁰²

Kösedağ Savaşı'nda hükümdar sancağını taşıyarak tarih sahnesine çıkan Fahreddin Arslan, II. İzzeddin Keykavus ve IV. Kılıç Arslan arasındaki taht kavgasında Keykavus'u desteklemiş ve yapılan mücadelede Kılıç Arslan'ı teslim almıştır. Fahreddin Arslan, Karatay ve Yavtaş ile birlikte devletin bekası için çok çalışmışlardır.¹⁰³ Sultan İzzeddin'in devamlı Moğolistan'a davet edilmesine karşılık gönderilmesi için karar veren devlet adamlarından biri de Fahreddin Arslan'dır.¹⁰⁴ Karatay'ın vefatı ile onun sağlamış olduğu huzur ortamı bozularak Kılıç Arslan ve Keykavus yeniden mücadele etmişlerdir. Arslan Doğmuş da Kılıç Arslan'ı yeniden yakalayarak esir etmiştir. Karatay'ın yerine Keykavus'a atabey olarak Fahreddin Arslan geçmiştir. Devleti ayakta tutmak için tüm gayreti ile çalışan Fahreddin Arslan'ın hayatı hakkında daha fazla bilgiye rastlanılmamıştır.

Mecdüddin Muhammed Karahisarî, III. Alaaddin Keykubad ve III. Gıyaseddin Mesud'un atabeyliğini yapmıştır. III. Alaaddin'in tahta oturmasında önemli rol oynamıştır.

1.4. Diğer Selçuklu Devletlerinde Atabeylik Kurumu

Kirman Selçuklularının kuruluşundan itibaren atabeyler varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak buradaki atabeyler Selçukludaki gibi şehzadelerle vilayetlere gitmek yerine meliklere idari işlerde baş danışmanlık yapıyorlardı. Ata ve beg kelimeleri ile oluşan Atabey terimi, şehzadeleri eğitmekle görevli tecrübeli devlet adamlarına verilen bir unvandır. Atabeylik müessesesi Kirman Selçuklularında Sultan atabeyliği olarak babadan oğula geçen bir memuriyettir. Örneğin Atabey Bozkuş'un yerine oğlu

¹⁰² Kerimeddin Mahmud, Selçukî Devletleri Tarihi, çev. M. Nuri Gençosman (Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1943), 135.

¹⁰³ İbn Bibi, El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk-Name) II, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi, 1996), 243.

¹⁰⁴ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye (İstanbul: Ötüken, 2020), 478.

Kutbettin Muhammed geçmiştir. Atabey için aynı zamanda ‘Lalabegi’ unvanı da kullanılmıştır. Atabegin oldukça geniş yetkileri bulunmakta ve hatta atabege bağlı bir divanda bulunmaktadır. Kirman Selçuklularında atabeyler yüksek memurlar ve divan üyeleri arasında en önde gelen devlet adamlarıydı. Atabeyler ya eski Oğuz beylerinden ya da sultanların memlûklerinden emirlik derecesine ulaşmış yüksek rütbeli kumandanlardan seçilirdi. Atabeyler şehzadelerle vilayetlere gitmezler, merkezde sultanın yanında görev alırlardı. Meliklere idari işlerde yardımcı olmuşlar ve yol göstermişlerdir. Hükümdar atabeyleri şehzade yetiştirmek zorunda değildiler. Melik kimi seçerse onu atabey tayin ederdi.¹⁰⁵

Tuğrulşah döneminden itibaren atabeyler hem melikler üzerinde hem de devlet yönetiminde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Alaeddin Bozkuş dadbek görevinin ardından atabeylik görevine atanmıştı. Emrinde pek çok gulamı bulunan Bozkuş, öyle bir halde idi ki Kirman ordusunun çoğunluğu onun gulamlarından oluşuyordu.¹⁰⁶ Bozkuş’un ölümünün ardından atabeylik görevine Müeyyidüddin Reyhan tayin edildi. Ülke işleri ile ilgili görüşmeler ve sonuçlandırmalar Müeyyidüddin Reyhan’ın elinde idi. Atabey Bozkuş’un ölümünün ardından oğlu Kutbettin Muhammed’e Berdesir dadbekliği ile şahneliği verilerek Kirman Selçuklu Devleti’nde nüfuz sahibi olmuştu. Melik Tuğrulşah’ın Mart 1170 tarihinde vefat etmesi üzerine çıkan saltanat kargaşasında Atabey Reyhan’ın yardımcıları ile Behramşah tahta oturdu.

Melik Arslanşah’ın atabeyi Kutbettin Muhammed az içki içer ve nedimliği istemezdi. II. Arslanşah ise eğlenceye çok düşkün ve çok içki içen bir kimse idi. Bu yüzden atabey Kutbettin gözden düşmüş ve melikin gözünde Torumtay ön plana çıkmıştı. Arslanşah’ın umursamazlığından faydalanan Torumtay sürekli suç işler ve bu durum atabey Kutbettin’in hiç hoşuna gitmezdi. Artık dayanamayan atabey ise Bem’e giderek Melik Behramşah ile görüştü ve birlikte vakit kaybetmeksizin Berdesir’e gittiler. Melik Arslanşah şehrin kuşatmaya hazır olmadığını bildiğinden hemen kaçtı. Mayıs 1175 tarihinde Berdesir’e giren Melik Behramşah da yeniden Kirman’a sahip oldu. Atabey

¹⁰⁵ Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 155.

¹⁰⁶ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 313.

Kutbettin Muhammed'in uyarısı ile Behramşah Torumtay'ı öldürttü.¹⁰⁷ Melik Behramşah'ın Ağustos 1175 tarihinde ölümü ile atabey Kutbettin, Behramşah'ın 7 yaşında olan oğlu II. Muhammedşah'ı tahta oturttu. Ancak Muhammedşah'ın melikliği çok kısa sürdü. Behramşah'ın ölümü üzerine Yezd'de bulunan II. Arslanşah ise harekete geçerek Aralık 1175 tarihinde Berdesir'e geldi ve üçüncü kez Kirman Selçuklu tahtına oturdu. II. Arslanşah, Aybek'e atabeylik görevini verdi. Kutbettin Muhammed'in oğlu Pehlivan ise Arslanşah'ın Ciruft'ta olduğu bir zamanda plan yaparak Mart 1176 tarihinde Berdesir'e girdi. Oğlunun ardından Kutbettin Muhammed de şehre girdi ve başkent Berdesir'e hâkim oldu.¹⁰⁸ Haberin Ciruft'a ulaşması ile harekete geçen Arslanşah, şehirde yaşanan açlıktan dolayı kolayca içeri girdiler. Ancak Arslanşah, atabey Aybek'i şehrin dışında bıraktı ve Kutbettin Muhammed ile anlaşarak ona yeniden atabeylik görevini verdi. İkinci planda kaldığını anlayan Aybek ise Bem'e giderek şehrin yöneticisi Sabikeddin Ali görüştü (23 Mart 1176). Burada birkaç gün kalan Aybek yanına kuvvetler alarak Kirman'ın önemli ticaret merkezi olan Ciruft'a gitti. Şehri ve köyleri yerle bir eden Aybek üzerine kuvvet gönderen Arslanşah başarılı olmadı. Bunun üzerine kendisi bir ordu hazırladı ve Bem üzerine yürüdü. Aylarca süren Bem kuşatmasında bir türlü başarı sağlayamayan Arslanşah sonunda Horasanlı Ziyaeddin Ebu Bekr ile aracılık yaparak iki taraf arasında anlaşma yapacağını söyledi fakat atabey Kutbettin etkisinde kaldığı için anlaşmayı kabul etmedi. Kuşatmaya gitmeden önce yardıma çağırdığı Salgurlu ordusunun bir gece taraf değiştirerek Aybek'in yanına geçmesi üzerine Arslanşah ve atabey Kutbettin yenileceklerini anlayarak Ciruft'a çekildiler. Babasının ölümü üzerine Salgurlulardan yardım alarak taht mücadelesine girişmiş olan Turanşah, başarılı olamamış ve Şiraz'a dönmüştü (1170/1171). Burada umduğu desteği alamayan Turanşah Yezd'e giderek, atabek Rükneddin Sam ile görüştü. Buradan Aybek Dıraz ile birleşerek Sircan üzerine gitti. Arslanşah, kardeşinin Sircan'a gittiğini haber alınca atabey Kutbettin ve ordusunu yanına alarak Sircan üzerine yürüdü. Aybek ise bu hareketi haber alınca Kedru taraflarına çekilmişti. Sircan'a ulaşan Arslanşah ise onları takip etmeyerek geri döndü. Bu sıralarda Turanşah'a Fars'tan yardımcı kuvvetler de geldi. Turanşah da giderek büyüyen ordusu ile Arslanşah üzerine gitti. Mart 1177 tarihinde Ciruft önünde

¹⁰⁷ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 316.

¹⁰⁸ Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 100.

gerçekleşen savaşta Arslanşah'ın vücuduna ok isabet etmesi sonucu savaş alanını terk etmesi ordusunun da dağılmasına sebep oldu. Atabey Kutbettin Muhammed de Arslanşah'ın oğlu Yavlak Arslan'ı yanına alarak Berdesir'e kaçmıştı. Aldığı yara ile savaş alanını terk etmek zorunda kalan Arslanşah ise yolda vefat etti.¹⁰⁹ Atabey Kutbettin Berdesir'e ulaşır ulaşmaz hemen kuşatma hazırlıklarına başladı. Turanşah ve ordusu da Kutbettin'in ardından Berdesir önlerine gelerek muhasarayı başlattılar. Turanşah'ın ordusu ile Bem şehrindekiler savaşa tutuştular ve iki taraf da birkaç kez ağır kayıp yaşadılar. Tam bu sıralarda atabey ise hastalandı ve taraflar arasında barış görüşmeleri başladı. Sonunda da şehri Turanşah'a vermeyi kabul ettiler. Turanşah böylelikle Kirman Selçuklu tahtına oturmuş oldu. Atabey olarak Aybek'i atadı fakat Aybek'in öldürülmesi üzerine yerine Müeyyidüddin Reyhan'ı atadı. Böylece 7 yıl gurbet hayatı yaşayan Müeyyidüddin yeniden göreve dönmüş oldu. Kutbettin Muhammed ise Yezd'e giderek aldığı kuvvetle birlikte Kirman'a hareket etti. Ancak savaşmaktansa Kutbettin ile anlaşma yoluna gidildi ve yaşlanmış olan Atabey Müeyyidüddin görevinden azledilerek yerine Kutbettin getirildi. Ancak emir İzzeddin'in atabeylik görevini eline geçirmek istemesi üzerine Kutbettin harekete geçerek İzzeddin Coğrane ve taraftarlarını öldürttü. Olaylar sonucunda Berdesir'e dönen Turanşah sakin bir hayat yaşamaya başladı ancak hem kardeşler arasında yaşanan taht mücadelesi hem de atabey olmak isteyen devlet büyüklerinin mücadeleleri sonucunda Kirman halkının gücü zayıflamıştı. 1187 yılında ise Oğuzlardan Dinar tarafından Kirman Selçuklu Devleti'ne son verildi.¹¹⁰

Eyyûbilerde Selçuklulara benzer bir şekilde yer alan atabeylik sistemi, saltanat naipliğinden sonra devletin en büyük makamı idi. Atabey olanlara beylerbeyi de denilmekte idi. Halep naipliklerinde 'Atabegü'l-asâkir' de vardı.¹¹¹

Suriye Selçuklularında atabeylik müessesesinin devlet içinde yükselmesi Tâcüddevle Tutuş'un ölümünün ardından vezir Ebu'l-Kasım'ın hanedana beslediği düşmanca tutumları üzerine Melik Rıdvan'ın atabeyi olan Cenâhüddevle Hüseyin tarafından tutuklanması ile gerçekleşmiştir. Bu olay üzerine Melik Rıdvan da atabeyinin yardımcıları

¹⁰⁹ Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 106.

¹¹⁰ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 333.

¹¹¹ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 21.

ile tahta geçmiştir. Atabey Cenâhüddeve Hüseyin ayrıca sultanın annesi ile evlenmiş ve bu sayede de nüfuzu iyice artmıştır.¹¹²

Harzemşahlar Devleti'nde atabeylik müessesesi vardır. İl Arslan taht mücadelesine girdiğinde kardeşi Süleymanşah'ı tutuklarken, Süleymanşah'ın atabeyi Oğul-beg'i ise idam ettirmiştir. Çünkü Oğul-beg ve taraftarları Süleymanşah'ın başa geçmesini istemekteydi.¹¹³ Atabeylere aynı zamanda 'Ulug lala' da demişlerdir.

Irak Selçuklularında atabeylik müessesesi daha farklı bir boyut olarak karşımıza çıktı. Sultan Arslanşah Mahmud'un oğlu Alparslan'ın Atabeyi İmamüddin Zengi devlette yaşanan sıkıntılardan faydalandı ve bağımsız hareket etmeye başladı. Daha sonra da kendisine ikta edilmiş olan Musul'da Musul Atabeyleri Devleti'ni kurdu. Bir başka örnek Sultan Arslanşah ile III. Tuğrul döneminde yaşandı. Muhammed İldeniz'in nüfuzunun artması ile atabeylik müessesesi babadan oğula geçen memuriyet halini aldı. Pehlivan ailesi devlet içinde bağımsız hareket etmeye başladılar ve sonrasında Azerbaycan'da İldenizliler Devleti'ni kurdular.

Atabeyler tecrübeli gulamlardan seçililerdi. Atabey unvanını taşıyan emirleri vazifelerinin dışında mevkilerinin nüfuzundan yararlanarak birçok iş yapabilirlerdi. Atabey olanlar gulam sisteminde en alt kademededen başlarlar ve birçok mevkide görev yapmalarının ardından atabey olabilirlerdi. Atabey olmadan önce kişilerin camedârlık¹¹⁴, çâşnigîrlık¹¹⁵, saltanat nâibliği¹¹⁶, üstadü'd-darlık¹¹⁷, valilik, sipehsâlâr¹¹⁸,

¹¹² Ali Sevim, Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 162-163.

¹¹³ İbrahim Kafesoğlu, Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984), 73.

¹¹⁴ İslâm devletlerinde hükümdarın elbiselerine nezaret eden saray görevlisi. Bkz.: Aydın Taneri, "Câmedar", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 45.

¹¹⁵ Hükümdar sofralarına nezaret edip yemekleri kontrol eden saray görevlisine verilen ad. Bkz.: Aydın Taneri, "Çâşnigîr", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 232.

¹¹⁶ Merkezde sultana vekâlet eden veya tayin edildiği yerde onu temsil eden devlet adamı. Bkz.: Sadi S. Kucur, "Nâib-i Saltanat", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 313-314.

¹¹⁷ Sarayın ve sultan emlâkinin idaresinden sorumlu görevli. Bkz.: Fatih Yahya Ayaz, "Üstâdüddâr", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 393-395.

¹¹⁸ Başkumandan hakkında kullanılan bir terim. Bkz.: Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 259-260.

tercümanlık, müstevfiklik¹¹⁹, kadılık ve beylerbeyliği gibi vazifeler yapmışlardır.

1.5. Atabey Devletlerinin Ortaya Çıkışı:

Atabeylik müessesesi zamanla çok önemli bir memuriyet haline gelmiş, öyle ki atabeyler şehzadelerin dul kalmış anneleri ile evlenmişler ya da onlara kızlarını vermişlerdir. Bunlar da önemli olan mevkilerini daha da önemli hale getirmiştir. Atabeyler her ne kadar doğrudan Sultana bağlı olsalar da bulundukları bölgelerde yarı bağımsız olan bir hükümdar gibi davranıyorlardı. Atabeylerin ölmesi halinde yerine kendi oğlu da tayin edilebiliyordu. Şehzadelerin olası isyanlarına karşı da atabeyler Sultan tarafından güvenilir ve tecrübeli emirler arasından seçilmekteydi. Sultanın ölümü ile birlikte meydana gelen taht kavgalarında atabeyler kendi yetiştirdikleri şehzadelerini tahta çıkarmak için iç savaflara sebep olmuşlardır. Aslında burada şehzadeyi düşündükleri için değil kendilerini düşündükleri için bir mücadele vermişlerdir. Asıl amaçları kendi şehzadelerinin tahta çıkması durumunda ülke yönetimini eline geçirmektir. Sultanın eşi olmaktan çıkan şehzade anneleri atabey ile evlenebiliyordu. Atabeyler böylece iktidarlarını daha da kuvvetlendiriyorlardı. Atabeyler iktidarlarını kuvvetlendirdikçe Sultanın da denetimleri giderek zayıflamaya başlıyordu. Zaten Selçuklularının çökmesinin temel sebeplerinden olan merkezden ayrı kurulan atabey devletleri idi. Nitekim İldenizlilerde devletin başına geçenler Selçuklu şehzadesinin annesinin atabey ile olan evliliğinden dünyaya gelen çocuklardı.¹²⁰

Selçuklu Sultanları hayatta iken atabeyler doğrudan bir bağımsızlık yöneliminde bulunmayacak ve Sultana hakimiyetini sonuna kadar tanıyacaktı. Ancak Sultan Sancar'ın vefatı ile birlikte atabeylerin pek çoğu kendi adlarına hakimiyeti yürütmeye başladılar. Kendi şehzadelerini birer basamak olarak kullanan atabeyler artık gizliden hakimiyet yürütmüyorlar, açıktan yürütüyorlardı. Devletin başında atabey ünvanlı hanedan azası bulunurdu. Devletin idaresi bu kişideydi. Atabey adına para basılıp, hutbe okunurken, sultanların hakimiyet sembollerinden unvan ve lakapları da

¹¹⁹ Malî işlerle ilgili divanın başkanı ve ona bağlı bazı memurlar için kullanılan bir terim. Bkz.: Abbas Sabbağ, Nebi Bozkurt, "Müstevfi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 147-148.

¹²⁰ Leslie P. Peirce, Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar, çev. Ayşe Berktaş (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 74.

kullanırlardı. Örneğin Şam atabeylerine ‘Zahiredin’ lakabı kullanılırken, Salgurlu atabeyliğinde de ‘Muzaferreddin’ lakabı kullanılmıştır. Atabeylik babadan oğula geçerdi ve hatta hanedanın başka azasına da geçebilirdi. Orta çağ İslam tarihinde böylelikle Selçuklulara halef olan atabeyler ortaya çıktı.¹²¹ Bunlardan bazıları:

- Şam Atabeyleri
- Musul ve Halep Atabeyleri (Zengiler)
- Azerbaycan Atabeyleri (İldenizliler)
- Fars Atabeyleri (Salgurlular)
- Belatanus Atabeyleri (Humarteginliler)
- Erbil Atabeyleri (Beytiginliler)¹²²

¹²¹ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 20-21.

¹²² Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 20-21.

2. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE LALALIK KURUMU

Bir padişah nasıl olması gerekiyorsa şehzadeler de ona göre eğitilirlerdi. Dönemin ideal padişah tiplmesi ile şehzadeler buna göre bir eğitim alırdı. Örneğin kuruluş döneminde padişahlar dindar, adaletli ve cesurdular ve şehzadeler de bu özelliklere sahip olunacak şekilde yetişiyorlardı. Bunu ise resmi bir şekilde eğitimle değil de daha çok görerek ve yaşayarak öğreniyorlardı. Kuruluş döneminde ahi öğretileri ağırlıklı olmuştı. Kurumsallaşan devlet ile de artık bu ölçülerin yanına yenileri de eklenerek şehzadelerin eğitimi daha kapsamlı bir hal almıştır.¹²³ 13 yaşına kadar Enderun'da iç oğlanlar gibi eğitim almışlardır. Daha sonra sancağa çıkarak eğitimlerinin asıl ve ikinci kısmını da sancakbeyi görevi ile almışlardır. Saraydaki eğitimleri annelerinin gözetiminde olurken, lala, sütne, kalfa ve cariyelerin tayin edilmesiyle birlikte onlar da şehzadeye yardımcı olmuşlardır.¹²⁴

Şehzadenin lalası eğitim ve öğretimini takip ederdi. Şehzadeler saray çocukları ile oynarken dahi gelişimlerine katkı sağlayacak oyunlar seçilmiştir. Şehzadelerin ilk eğitimleri 5-6 yaşına geldikleri zaman padişahın tayin ettiği bir hoca ile başlamıştır. Bed-i besmele adı verilen bir törenle de derse başlamışlardır. Tören, devlet erkânının ve davetlilerin huzurunda yapılmıştır. Şeyhülislam önce alfabeyi okutmuş (elif harfinden y harfine kadar) sonra da dualar ederek şehzadeyi hocasına teslim etmiştir. İlk dersini alan şehzade şeyhülislamın elini öpmek ister ancak şeyhülislam elini vermez ve şehzadenin omzundan öperdi. Ayrıca şeyhülislam, şehzadeye elif-ba ve bir

¹²³ Haldun Eroğlu, “Şehzade”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 480.

¹²⁴ Uğur Kurtaran, “Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Tahta Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme”, Turkish Studies. 9/4 (2014): 759-778.

cüz kesesi de hediye ederdi. Padişah da oğluna bir ders takımı hediye ederdi. Hocası okuma yazmayı öğretmeden ve matematiğin basit işlemlerini öğretmekten mesul idi. Bunlara ek olarak ata binmeyi, ok ve yay kullanmayı da öğretirdi. Eğer bir şehzade Kur'an-ı Kerîm'i hatmederse o zaman başta sadrazam olmak üzere diğer rütbeli görevliler şehzadeye hediye verirlerdi. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise sarayda bir şehzadegan mektebi inşa edildi. Hanedan çocukları 4 yaşına geldikleri zaman lalaları tarafından buraya getirilir ve bed-i besmele törenleri de bu mektepte yapılırdı.¹²⁵ II. Abdülhamit döneminde ise şehzadelerin ve sultanların eğitim odaları Yıldız Sarayı'na geçildikten sonra birbirinden ayrılmıştır. Şehzadegan mektebinde, şehzadenin Enderun'da geçilen aşamaları geçmeleri beklenirdi.¹²⁶ Sancağa gönderilirken şehzadenin yanına tayin edilen lala, idari işleri şehzadeye öğretmekle vazifelendirilmiştir. Şehzadenin annesi de beslenmesinden kişisel bakımına kadar olan her konu ile ilgilenirdi. Aynı zamanda lalaların şehzade eğitiminde gösterdiği yanlışları yahut aksaklıkları da padişaha bildirirdi.¹²⁷ Şehzadelerin her zaman tek lalası olmazdı bazen daha fazla lalası olan şehzadeler de bulunmakta idi. Örneğin II. Murad, oğlu II. Mehmed'in eğitimi için iki lala görevlendirmiştir. Zağnos Paşa ve Şehabeddin Paşa aynı anda II. Mehmed'in lalası olmuşlardır. Mehmed tahta çıkıp daha sonra tahttan geri sancağa gönderildiğinde de yine aynı şekilde kendisine iki lala vazifelendirilmiştir. Bu lalalar da Kassabzade Mahmud ve Nişancı İbrahim'dir.¹²⁸

Sancaktaki Çelebi Sultanlara ulemanın en meşhur hocaları tayin edilirdi. Mesela Şehzade Mehmed Manisa sancağına gönderildiğinde kendisine dönemin meşhur hocaları olan Molla Gürani, Molla İlyas, Molla Hayreddin, Hocaşade Muslihiddin tayin edilmişti. Şehzadeler gönülden bağlandıkları hocalarını padişah olduktan sonra da yanında tutmuşlar ve onlara çeşitli vazifeler vermişlerdir. II. Mehmed hocası Molla Gürani'yi kazasker tayin ederken, III. Murad da hocası Mevlâna Saadetdin Efendi'yi her daim yanında tutarak hocasının bilgisinden faydalanmıştır. Nitekim Fatih Kanunnamesinde padişah hocaları protokolde en başta yer almıştır:

¹²⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat* (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2008), 159.

¹²⁶ Cansu Yılmaz, "17. Yüzyıl Osmanlı Şehzadelerinin Yaşam ve Giyim Tarzları" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, 2012), 102.

¹²⁷ Emrah Bilge Merdivan, "Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Şehzadeliği" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2021), 51.

¹²⁸ Kenan Ziya Taş, *Osmanlılarda Lalalık Müessesesi* (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 38.

*Ve şeyhülislâm ulemânın reysidir. Ve mu'allim-i sultân dahi kezâlik serdâr-ı ulemadır. Vezîria'zam anları ri'âyeten üstüne almak münâsibdir. Ammâ müftî ve hoca sâir vüzerâdan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler. Ve hocama ve müftiyü'l-enâma ve vüzerâma ve kadıaskererime ve başdefterdârıma ve nişancıya kendim kalkmak kanunumdur.*¹²⁹

Şehzadeler kafes usulüne geçmeden önce sarayda eğitimlerinden sonra *ata binme, ok atma, kılıç ve gürz kullanmayı* öğrenirlerdi. Ayrıca iç oğlanlarla yeteneklerini geliştirecek stratejik oyunlardan *matrak, tomak* oynarlardı. *Ağırlık kaldırırılar, tüfek ile nişancılık yaparlar, ava çıkarlar, silah kullanırlardı.* Aslında tüm bunlar eğitimlerinin bir parçasıydı. Babaları ile birlikte *Bursa, Edirne, Çorlu, Yanbolu, Beykoz, Çatalca* gibi bölgelere avlanmaya giderlerdi. Şehzadegan mektebinde alınan dersler ise şu şekildedir: *“Arapça ve Farsça başta olmak üzere felsefe, edebiyat, fen, matematik, astronomi, umumi tarih, İslâm tarihi ve edebiyatı, Yunan, Latin tarihi ve edebiyatı, milletler ve medeniyetler tarihi, devlet yönetimi...”*¹³⁰

Osmanlı sancaklarının bazıları özel olarak şehzadelere verilmiştir. Bir sancağın, şehzade sancağı olabilmesi için de şehrin konumu, şehrin önemli bir kültür-ticaret yeri olması, şehzadelerin eğitimlerini iyi alabilecek olanaklarının bulunması gibi şartlar aranmıştır. Özellikle Kütahya, Amasya, Manisa ve Konya sancakları önemini hep korumuştur. XV. yüzyılda bir şehzade Amasya sancağına gönderiliyorsa o şehzadenin veliaht tayin edileceği anlamı çıkarılırdı. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise Manisa sancağına giden şehzadelerin veliaht tayin edileceği anlamı çıkarıldı.

Şehzadelerin lalalarını ya da defterdarlarını seçme ve azletme hakları bulunmuyordu. Eğer ki bir lalanın değişmesi lazımsa o zaman devreye valide sultan giriyor ve merkeze bir mektup göndererek o lalanın vazifesinden alınmasını istiyordu. Ancak Yavuz Selim gibi çok güçlü olan şehzadeler lalalarını değiştirmeyi başarabilmişlerdir. Şehzadelerin de padişah gibi bir kapı halkı bulunurdu. Bunlar, *vezir makamında lala, nişancı, defterdar, reis'ül-küttab, çavuşbaşı, kapucular kethüdası, divan kâtibi, tabib, cerrah, göz hekimi, kapucubaşı, emîr-i alem, imir-iahur, şehzadenin hocası, matbah*

¹²⁹ Abdülkadir Özcan, “Fatih’in Teşkilat Kanûnnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, Tarih Dergisi. 1/33 (1982): 30-31-44.

¹³⁰ Haldun Eroğlu, “Şehzade”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 480.

*emini, arpa emini, çaşnigar başı, çaşnigirler, divan çavuşları*¹³¹ gibi kimselerdir.

Lalalar genellikle beylerbeyi veya sancakbeyi rütbesinde olan devlet adamlarından seçilir ve şehzadenin konumuna göre de tayin edilirdi. Eğer ki bir şehzade veliaht sayılıyorsa ona vezir rütbesinde olan bir lala tayin edilirdi. Hasların miktarı da bu durumlara göre verilmekte idi. Lalalar 2-3 yıllığına vazife yaparlardı. Alt derecede bulunan bir şehzade lalasası sonradan üst derece bir şehzadenin lalasası olabilirdi. Şehzade tahta geçerse o zaman lalasası da vezirlik derecesine yükselirdi. Daha önce vezirse de sadrazam olabilirdi. Nitekim II. Murad'ın lalasası Mehmed Paşa 12 yıl içerisinde çavuşluktan başlayarak sadrazamlığa kadar yükselmiştir. Padişahlar da veziriazama hitaplarında 'lalam, hacı lala' gibi ifadeler kullanmışlardır. Burada veziriazamın şehzade lalalığını yapıp yapmadığının bir önemi yoktur. Aynı zamanda değer verdikleri devlet ricaline de 'Mücahit lalam' şekliyle hitap etmişlerdir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın hatırlarında, Kanuni Sultan Süleyman'ın huzurunda kendisine hitaplarını Ertuğrul Düzdağ eserinde tefsir etmiştir: "*Hoşgeldin kaçagañ lalam! Hemen sağ olasin mücâhid lalam!*"¹³²

Küçük yaştaki şehzadeler üzerinde lalaların etkisi oldukça fazla idi. Ancak şehzade büyüdükçe güçlenirse de artık yönetim işini yavaş yavaş lalasının elinden alırdı. Lalasını kendi etkisi altına almaya çalışır eğer bu gerçekleşmezse de lalasının değiştirilmesi için girişimlerde bulunurdu. Kendisine taht mücadelesinde yardımcı olabilecek lalaları isterdi. Mesela Yavuz Selim taht mücadelesinde kendisine yardım etmesi için Ahmed Bey'in lala olarak tayinini istemişti. Kimi zaman lala, şehzadesinin padişah olmasını beklerken ona tüm bağlılığıyla bağlanır ve sabırla beklerdi, kimi zaman da merkeze bağlanarak şehzadesinin mücadelesinde ona zarar verirdi. Örneğin Şehzade Mustafa'nın taht mücadelesinde lalasası Şarabdar İlyas'ın ihanet etmesi ile mücadelesini kaybetmesi gibi. Kanuni'nin oğlu şehzade Bayezid'in idamına sebep olan lalasası Mustafa Paşa'dır. Peçevi bu konu hakkında: "*Rahmetli Sultan Bayezit'in bütün uygunsuz davranışları, lalasası tarafından kulağına sokulan*

¹³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975), 668.

¹³² M. Ertuğrul Düzdağ, Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004), 403-404.

hareket ve fesatların bir sonucu idi.” ifadelerini kullanmıştır.^{133 134}

2.1. Lalalık Kurumunun Ortaya Çıkışı:

Lalalığın ortaya çıkması ile ilgili kesin bir tarih yoktur. Ancak lalalığın ilk izlerine Osman Gazi döneminde rastlamak da mümkündür. Osman Gazi tüm mücadelelerinde yanında kendilerine yardım etmiş olan arkadaşlarını oğlu Orhan Gazi’ye yardım etmeleri ve yol göstermeleri için göndermiştir. Hoca Sadeddin Tâcû’t-Tevârih isimli eserinde bu konuda şunlardan bahsetmiştir:

*Osman Gazi, başının tacı olan Orhan’ın düşündüğünden de fazla olgunlaşmış olduğunu, cenk meydanlarında olağan üstü bir varlık gösterdiğini izleyince, onun ülkeler açarak iyice tanınması için, zaferleri âdet edinen askerlerinin başına buğ tavin etmişti. Ayrıca yanına Gazi Abdurrahman, Akça Koca, Konur Alp ve Mihal gibi komutanları koşmuştu.*¹³⁵

Osman Gazi’nin bu önemli kişileri oğlunun yanına gönderirken amacı askeri başarı idi. 1302 tarihinde ise Orhan Gazi kendisine verilen Karacahisar sancakbeyliğinden sonra burayı Germiyanogulları’ndan korumak için Saltuk Alp ile birlikte görevlendirilmişti. Böyle bir göreve şehzadenin yanına tecrübeli bir kişinin gönderilmesi de lalalık müessesesinin ilk örneği gösterilebilir. Orhan Gazi her ne kadar babasının yanında bulunarak devlet işlerini öğreniyor olsa da kendisine bizzat verilen bir yerin yönetimi ve asayiş konusunda yardımcı olabilmesi için tecrübeli bir kişinin verilmesi lalalık müessesesinin başlangıcına bir delil sayılabilir.

Padişahlar en büyük çocuklarını beylerbeyi olarak atarlardı. Osman Gazi döneminde Orhan Gazi, Orhan Gazi döneminde de Gazi Süleyman Paşa beylerbeylik görevini üstlenmişlerdi. Ancak durum I. Murad dönemine gelince değişti. Sultan Murad’ın henüz delikanlılık yaşına ulaşmış oğlu yoktu. Bu sebeple de en üst beylerden biri olan Lala Şahin Bey’e beylerbeylik görevi verildi.¹³⁶ Bundan sonraki dönemlerde de şehzadelerin ve lalaların durumları belli usullere bağlanmıştır. Lalalık kurumunun I. Murad döneminde kesinleşmiş olmasını Mehmed Zeki Pakalın eserine şu sözlerle yer

¹³³ Bekir Sıtkı Baykal, Peçevi Tarihi I (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 293.

¹³⁴ Bekir Sıtkı Baykal, Peçevi Tarihi I (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 273.

¹³⁵ Hoca Sadettin Efendi, Tac’üt-Tevarih 1, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 46.

¹³⁶ Hoca Sadettin Efendi, Tac’üt-Tevarih 1, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 112.

vermiştir:

O sıralarda yeni bir usul ihdas edilmişti: şehzadelerin birer birer sancağa çıkarılarak devlet idaresine alıştırılması. Şehzadeler küçük yaşta yanlarında ‘‘Lala’’ denilen hocalarıyla birlikte Anadolu’da bir eyalete gönderilir burada devlet idaresini yerinde öğrenirlerdi. Savaş zamanında maiyetindeki askerle birlikte Padişah ordusunu katılır, sağ ve sol kanat komutanlığı yaparlardı.¹³⁷

Lalalar şehzadelerinin tahta geçebilmesini çok istiyorlar ve bunun için de her fırsatı değerlendirmeye çalışıyorlardı. Eğer şehzadesi padişah olursa kendileri de veziriazam olabileceklerdi. Padişah olamamış şehzade lalaları da gözden düşmekte idi. Lala olmak kişiye bir nevi dokunulmazlık sağlamakta idi.

2.2. Lalaların Görev Süreleri ve Kökenleri:

Lalalar ortalama olarak üç sene görev yapmaktadır.¹³⁸ Zaten bu süre de bir şehzadenin yaptığı sancakbeyliği süresi ile eşdeğerdir. Sürenin kısıtlı olmasının sebebi ise lala olan kişilerin bulundukları bölgede uzun süre kalması halinde nüfuzunun artmasının önüne geçmektir. Ayrıca şehzadesi ile birlik olarak devlete baş kaldırmak da önlenmek istenmiştir. Ancak bu önlemler şehzadelerinin başa geçmesi ile birlikte mevkilerinin yükselmesinin önüne geçilememiştir. Şehzadesi tahta çıkan lalalar vezirlik makamına yükselmişler hatta bazıları veziriazam dahi olmuşlardır.¹³⁹

Lalaların etnik menşei hakkında ne yazık ki elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Lalalar Enderun’da yetişen güvenilir devlet adamları tarafından seçilmişlerdir. Düşük derecede bir sancakta görev alan lala önce bir üst derecesinde yer alan şehzade defterdarlığına, ardından lalalık ve defterdarlık makamına ve son olarak da padişah namzedi şehzade lalalığına getirilmiştir.

2.3. Lalaların Vazifeleri ve Yetkileri:

Sancak beyliği şehzadenin padişah olarak başa geçtikten sonra devlet idaresinde acemilik göstermemesi ve idarenin düzenini bozmadan devleti yürütmesi için bir öğrenme merkezi idi. Bulunduğu sancakta kendisini yetiştirmesi için lalalar yardımcı

¹³⁷ Duran Sezer, ‘‘Mehmet Zeki (Pakalın)’nın Maktul Şehzadeler İsimli Eseri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)’’ (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010), 27.

¹³⁸ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 33.

¹³⁹ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 34.

oluyordu. Bu konuda lalaların görevleri de şu şekildedir:

- 1-Şehzadenin eğitim ve öğretimi ile ilgilenmek
- 2-Siyasi konuda yetiştirmek
- 3-Şehzade divanına vezir konumunda başkanlık etmek
- 4-Şehzade adına başkomutan olarak sefere çıkmak
- 5-Şehzade ile ilgili gerektiği durumlarda padişaha arz etmek
- 6-Şehzadenin lalası aynı zamanda defterdarlığını da yapıyor ise mali ve iktisadi işleri yapmak¹⁴⁰

Lalaların görevleri bir kanuni teminata dayanmadığı için hanedan içinde yaşanan gelişmelere göre durum değişebiliyordu. Her lala da aynı statüde değildi. Padişah oğlunun lalası ile padişahın torununun lalası aynı konumda sayılmazdı. Bu statü farkı da ister istemez lalalar arasında rekabete ve vazifelerine de yansımakta idi. Şehzadelerin büyük bir kısmı henüz sünnet dahi olmadan sancağa gönderilmekteydi. Dolayısıyla yetişmelerindeki asıl fonksiyonlar bu dönemde ortaya çıkmakta idi. Yetişkin şehzadelerin eğitimi ise şehzadenin kendi şahsiyeti ve ehliyeti ile sınırlı idi. Yetişkin şehzadeler zaten kendilerini sınırlayacak lalaları başında istememekteydi. Padişah ölümleri gerektiğinde bir müddet gizlendiği gibi şehzade ölümleri de aynı şekilde padişahdan gizlenmiştir. Lalalar da veziriazam gibi mühür taşımışlardır.¹⁴¹

2.4. Lalaların Protokoldeki Yeri ve Gelirleri:

Osmanlı Devleti'nde lalaların bağlı oldukları ayrı bir oluşum yoktu. Yalnızca malî konularda Nişancıya bağlı kayıtlar tutulmakta idi ve tahvilleri de Rüus kalemleri tarafından kayıt altına alınırdı. Lalalar önemli bir mevkide bulunmakla birlikte ilk olarak protokoldeki derecelerine Fatih'in Teşkilat Kanunnamesinde rastlamaktayız. Buna göre:

Ve Dîvân-ı humâyûnumda sadrda oturmak vüzerânın ve kadiaskerin ve defterdarların

¹⁴⁰ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 37.

¹⁴¹ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi III. Cilt (İstanbul: Tan Matbaası, 1959), 1289-90.

ve nişancının yoludur. Evvelâ vüzerâ oturup, bir cânibe kadiaskerler, onların altına defterdarlar otururlar ve ol bir cânibe nişancı oturur.

Ve nişancının mertebesi eğer vizâret ve beğlerbeğilik ise defterdarlara tasaddur eder. Ve sancak ile nişancı ise defterdarlardan aşağı oturur. Elkabı defterdarlar elkabıdır. Mertebesi anlar mertebesidir.

Ve mal defterdarların şâhzâde lalalarının üstüne otururlar.¹⁴²

1481 Tarihli Nişancı Rûsûm Kanunnamesinde¹⁴³ verilen sıra şu şekildedir:¹⁴⁴

1. An vezâret: resm-i berât 10.000; resm-i kitâbet 2.000
2. An mîr-i mîrân- Rumeli; resm-i berât 10.000; resm-i kitâbet 200
3. An mîr-i mîrân-ı Anadolu: resm-i berât 10.000; resm-i kitâbet 2.000
4. An kâdiasker: resm-i berât 2.000; resm-i kitâbet 200
5. An defterdâr: resm-i berât 200; resm-i kitâbet 200
6. An mîr-i mîrân-ı Vilâyet-i Rum: resm-i berât 5.000; resm-i kitâbet 1.000.
7. An mîr-i mîrân-ı Vilâyet-i Karaman: resm-i berât 5.000; resm-i kitâbet 1.000
8. An lalahây-ı Çelebiyân: resm-i berât 800; resm-i kitâbet 200. Defterdârân-ı Çelebiyân: resm-i berât 600; resm-i kitâbet 100.¹⁴⁵

Celâl-zâde Kanunnamesinde¹⁴⁶ ise rakamların değişikliği şu şekildedir: “Şeh-zâde Lalalığında

¹⁴² Özcan, “Fatih’in Teşkilat Kanûnnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, 30.

¹⁴³ Osmanlı Devleti’nde Divan-ı Hümayûn’un tabii üyelerinden olan ve Fâtih Kanunnâmesi’nde Salın müderrislerinden olması şart koşulan nişancılar, başlangıçta hukukî düzenlemelerin hazırlanmasından, devletin yazılı işlemlerinin yürütülmesinden ve teşrifât usûllerinden sorumlu idiler. Bütün kanunnâme, yasaknâme, berât ve hükümler, bunlar tarafından kaleme alınmaktaydı. Yaptığı bu işlere karşılık, devletin tesbit ettiği resimleri alıyordu. Bu Kanunnâme, nişancının hangi makamlardan ve işlerden, ne kadar meblağ resm alacağını tayin eden bir hukukî düzenlemedir. Bkz.: Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri II. Kitap (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990), 112.

¹⁴⁴ Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri II. Kitap (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990), 112-113.

¹⁴⁵ Burada lala ve defterdar aynı sırada yazılmıştır. Bu da lala ve defterdarın aynı kişi olabileceğine dair bir işarettir.

¹⁴⁶ Celâl-zâde tarafından tanzim ve tedvîn olunan ve II. Selim devrinin en önemli hukukî düzenlemesini teşkil eden Birinci Kanunnâme, tamamen Celâl-zâde’nin eseridir ve bu zamana kadar kimse tarafından neşr olunmamıştır. Bkz.: Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri VII. Kitap (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990), 221.

Resm-i berât bin akçe; resm-i tezkire üç yüz akçe; kapucılara altı yüz akçe; çavuşlara üç yüz akçe.”¹⁴⁷

Elkâb Kanunnamesinde verilen lalaların lakapları şehzade lakapları ile birlikte verilmiştir. Lalaların lakapları kanunnamenin en sonunda yer almakla birlikte bu durum derecesinin düşüklüğünün değil bir görev azalmasının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kanunnamede geçen lakaplar şu şekildedir:

Elkâb ki, Şehzâde Lalalarına der-i Devletden Hüküm Göndericek Yazılır:

Ferzend-i ercümend-i es'ad-ı erşed-i emced, nur-i hadeka-i celâl-i saltanat ve şehriyarî ve nevr-i hadîka-ı kemâl-i memleket ve tacdârî Oğlum Süleyman Şah -Tâle Bekâhu-.

Lalası, zübdet'ül-e'âlî vel-efâdıl, câmi'ul-ma'âlî vel-fezâil, el-muhtassu bi mezîd-i avâtıf'illâh'il-Mu'in, Mevlânâ Kivâmuddin -Dâmet Fezâilühû-, tevkî.

Nev'-i diğەر; Ferzend-i devlet-disâr, izzet-şî'âr oğlum Süleyman -Tavvelellâhu 'ömrehû-.

Lalası; Kudvet'ül-ahrâr'il-kirâm, umdet'ül-ebrâr'il-fihâm, zül-kadri vel-ihtirâm, sâhib'ül-'izzi vel ihtîşâm Kivâmüddin -Zîdet Ma'âlîhi.

*Nev'-i diğەر; Nihâl-i bağ-ı devlet ve kâmkârî ve gusûn,ı şecere-i şevket ve şehriyarî, mahzu lutfillâh oğlum Süleyman Şah -Tâle bekâhu-.*¹⁴⁸

Osmanlı'da resmî yazışmalarda her memura hem mevkisi ile hem de uygun bir üslup ile hitap etmek lazımdı. Lalalar için de:

Cenâb-ı saâdet--meâb, devlet-nisâb, rif'at-iktisâb Lalam Hazretleri kâm bin (u) kâm-yâb zâdallahu te'al'a envâ'e meâlihi ilâ yevmi'l-cevâb,

*Tehiyât-ı sâfiyât-ı vefiyât-ı muhabbet-âyât ve tekrimât-ı hâlisât-ı sâdikat-ı meveddet-gâyât ki mahz-ı muhabbed (u) vedâd ve fat-ı meveddet u ittihâddan sâdır ve mütebâdır olur, kavâfil-i ikrâm ve revâhil-i ihtirâm-birle müthâf ve mühdâ kılındıktan sonra, zamîr-i münîr-i mekremet-meâbınıza inhây-i mühibbâne budur ki: ...*¹⁴⁹

¹⁴⁷ Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri VII. Kitap (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990), 245-146.

¹⁴⁸ Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri IV. Kitap (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990), 439.

¹⁴⁹ Şerafettin Turan, Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları (Ankara: Bilgi Yayınları, 1997), 157.

şeklinde hitap edilmiş olan bir örnektir.

III. Murad'ın cülûs merasiminde yer alan devlet ricâli ise şu sıralamayladır:

1- *Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa*

2- *İkinci vezir Piyâle Paşa*

3- *Üçüncü vezir Ahmed Paşa*

4- *Dördüncü vezir Zal Mahmud Paşa*

5- *Beşinci vezir Lala Mustafa Paşa*

6- *Altıncı vezir Koca Sinan Paşa*

7- *Rumeli beylerbeyi Siyavuş Paşa*

8- *Kaptın-ı derya Kılıç Ali Paşa*

9- *Rumeli kazaskeri Mehmed efendiler*

10- *Anadolu kazaskeri Mehmed efendiler*

11- *Lala Câfer Bey*

12- *Defterdar Lâlezâr (Lâ'li zâde) Mehmed Çelebi*

13- *Şikk-ı Sâni defterdarı Sümbül Efendi*

14- *Şehremini Reis Efendi*

15- *Cebecibaşı*

16- *Şeyhülislâm Hamid Efendi*

17- *İstanbul Kadısı* ¹⁵⁰

Lalaların vüzera ve divân-ı hümayun mensuplarının hemen ardından gelişi de mühim bir konumda olduklarının göstergesidir. Zaten lalalar da şehzadesi padişah olunca vezir olarak atanmakta idiler.

¹⁵⁰ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi III. Cilt (İstanbul: Tan Matbaası, 1959), 1287.

Şehzade Bayezid Kütahya'dan Amasya'ya gönderildiğinde lalasına 40-50.000, defterdarına 20.000, oğlu Orhan'ın lalasına 20.000 ve defterdarına 10.000 akçe'lik terakki'ler verilmesini istemişti.”¹⁵¹

“1550'de Avlonya beyi Hüseyin Paşa Manisa'daki Şehzâde Selim'e lala tayin edildiğinde sancakbeyliği haslarına ilâveten 20.000 akça terakki tevcih edilmiştir.”¹⁵²

Bir şehzadenin birden fazla lalası olduğu durumunda lalalar arasında bir derecelendirme mevcuttur. Padişah oğullarının lalaları ile padişah torunlarının lalaları arasında da önemli bir fark bulunmaktadır. Lalaların has ve zeametlerinin tutarları da konumlarında belirleyici olmuştur. Vezirlik görevini yerine getirmiş olan bir kimse emekli olması durumunda veyahut azledilmesi durumunda bir şehzadeye lala olarak tayin edilebilirdi. Tabi bu durum da gelirlerine göre sınıflandırmayı zorlaştırırdı. Protokoldeki en yüksek itibara sahip lala, tahtın en kuvvetli varisi görülen şehzadenin lalasıydı.¹⁵³

2.5. Atabey ve Lala Terimi:

Atabey ve Lala terimleri birbiri yerine kullanılmıştır. Atabey Türkçe bir kelime iken, lala Farsça bir kelimedir. Atabey kelimesi atabey, atabek şeklinde de kaynaklarda geçmektedir. Lala kelimesini anlamı sözcüklerde kul, köle olarak geçmektedir. Azerî kaynaklarda da bu lala kelimesi, “Lele” şeklinde geçmektedir. Lala tabirinin Osmanlıca anlamı *bir çocuğu gezdiren, oyalıyan uşak, saray haremağası, padişahların sadrâzamlara hitâbederken kullandıkları unvan* şeklindedir.¹⁵⁴ Atabey kelimesinin anlamı terim anlamı ise, “*Sultan veya padişah, daha umumî manâda hükümdar tarafından bir eyâletin veya sancağın valiliğine tayin edilen bir şehzâdenin, devlet idaresindeki işlerde yetişmesini sağlamak üzere onunla beraber mürebbî olarak gönderilen kişidir*” şeklinde geçmektedir.¹⁵⁵ Lala, atabeylik kurumuna benzerdir fakat atabeylik kadar siyasi bir niteliğe sahip olamamıştır. Anadolu Selçuklularında ve ilk Osmanlı kaynaklarında lala ve atabey kelimeleri birlikte geçer.

¹⁵¹ Şerafettin Turan, Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları (Ankara: Bilgi Yayınları, 1997), 68.

¹⁵² Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 45.

¹⁵³ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 46.

¹⁵⁴ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat (Ankara: Aydın Kitabevi, 2010), 646.

¹⁵⁵ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 3.

2.6. Lala ve Atabey Tabirleri:

Neredeyse bütün Osmanlı tarihçileri hem lala deyimini hem de atabey deyimini herhangi bir farklılık gözetmeksizin birbirlerinin yerine kullanmışlardır. Kemalpaşazâde hemen hemen bütün eserlerinde atabey tabirini kullanmıştır. Hoca Sâdeddin Efendi de hem lala hem atabey deyimini yan yana kullanarak manayı kuvvetlendirmek istemiştir. Padişahlar sıklıkla veziriazama hitaplarında lala, lalam, hacı lala şeklinde hitap etmişlerdir. Vezirler padişaha şehzadelik zamanında lalalık yapsın ya da yapmasın bu hitap fark etmezdi. Atabey tabiri ise gerçek anlamıyla kullanılmaktan başka farklı bir görevde kullanılmıştır.

Şah Kuli Han, veziriâzamla mülâkatı esnasında Sigetvar seferi ve bilhassa Kanunî'nin ölümünü ustalıklı gizlemesi dolayısıyla Sokullu'ya, gerek Şah'ın gerekse kendisinin takdirlerini bildirdi. Bu arada veziâama:

Şah hazretleri selâm ve dualar ederler. Buyururlar ki: onlar atabek olmuşlardır; saltanat sahibine teslim olununcaya kadar müstakilen hükümdarlık etmişlerdir. Bunun içindir ki; biz de kendilerine irice selâm ve dua ediyoruz. Düşman toprağı içinde şu hal zuhur eylemiş iken din ve devleti hüsnü muhafaza ettiler. Hizmetleri ahirette dahi takdir olunacaktır'' dedi.¹⁵⁶

İsmail Hakkı Uzunçarşılı da eserinde veziriazam Bâyezid Paşa'dan *saltanat atabeği*¹⁵⁷ şeklinde bahsetmiştir.

Lala ya da atabey yerine kaynaklardan farklı isimlendirmeler de kullanılmıştır. Bu isimlendirmelerden ilki Ebu'l-mülûk ve's-selâtin'dir. Kullanışı yaygınlaşmamış olan bu ifade, Türkçe atabey ve Farsça lala tabirinin Arapça'ya çevrilmiş tercümesidir. Bir diğer kullanım olarak Türkiye Selçuklularında hem lalaların Sultanları yanındaki konumlarını hem de görevlerinin önemini gösterir. “II. Keykâvüs'ün Mengü Han'a yazdığı mektupta “Atabegim ve müdebbirim öldüğünden gelemiyeyeğim” tarzında Ebu'l Ferec'in kaydettiği ifâde de atabeglik vazifesinin ehemmiyet ve mahiyetini göstermektedir.”

Bir başka tabir ise müsteşardır. Bazı kaynaklarda bu tabir müsteşar-ı devlet ve

¹⁵⁶ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi III. Cilt (İstanbul: Tan Matbaası, 1959), 1204.

¹⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi 6. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 397.

atabek-i saltanat şeklinde de karşımıza çıkar. Çandarlılara ait olan bir vakıf belgesinde atabey ve lala farklı bir vazife ifade edilmiştir. Buna göre veziriazam Halil Paşa'dan “*Emîr-i Kebîr Lala Hayreddin*”¹⁵⁸ şeklinde bahsedilmiştir. Bu tabir sadrazamlar için kullanılmıştır. Bir başka tabir ise müşavirdir.

*Selim, karakteri gereği hareketli, ateşli ve saldırgan olan Bayezid karşısında, kendi yaradılışına da çok uygun olan bir “savunma” siyasasını seçmişti. Bunun içindir ki Bayezid'in, Amasya'ya nakledildiği haberini getiren kapıcıbaşı'ya hakarete bulunmasına karşın o, kendine gönderilen Kapıcıbaşı Mahmut Ağa'yı, yanında baş müşaviri Lala Mustafa ve öteki hizmetlileri olduğu halde törenle karşılamıştı.*¹⁵⁹

Hammer'de de lala tabiri kethüdâ şeklinde geçmektedir: “... eskiden Selim'in kethudahlığında bulunan Maraş Vâlisi Sofu Alî Paşa...”¹⁶⁰

Arapça kaynaklarda ise lala tabirinin uygun manada kullanıldığı görülmektedir. İbn Tağrıberdî'nin el-Menhelü's-şâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi isimli eserinde bahsettiği Orhan Çelebi'nin çocuklarının kaçırıldığı ve orada sürdürdükleri yaşamdan bahsederken bu olayı gerçekleştiren kişinin şehzadelerin lalası olduğunu ifade eder.

*...Osmanlı pâdişahı bulunan İkinci Murad, bunların kaçırıldıklarını haber alınca, Barsbay'a mükerreren adam ve nâme göndererek çocukları istedi; fakat Memlûk Sultanı, Osmanlı hükümdarlarının kardeşlerini ve akrabalarını saltanat iddia ederek düşmanlarının bunlar vasıtasıyla gaile çıkarmalarından korkarak kendi oğullarından maadası öldürdüklerini bildiğinden, bu iki çocuğu göndermedi; bunların tahsil ve terbiyeleri için muallim lalalar tayin eyledi.*¹⁶¹

Lala tabiri hem bir unvan hem de bir görev niteliğinde komşu devletlerin şahısları için de kullanılmıştır. 1547 yılında Şah İsmail'in oğlu Elkas Mirza, Şah Tahmasb'dan ayrılarak Süleyman Han'a sığınmış, Kanuni Sultan Süleyman da İran Seferi sırasında Elkas Mirza'yı yanına almıştı. Kanuni Sultan Süleyman bir başka sığınmacı olan Bosna Sancakbeyi Ulama Paşa'yı da hem Erzurum valisi olarak atadı hem de Elkas

¹⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974), 95.

¹⁵⁹ Şerafettin Turan, Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları (Ankara: Bilgi Yayınları, 1997), 75-76.

¹⁶⁰ Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi 6, çev. Mehmet Ata (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 96.

¹⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Onbeşinci Yüzyılın İlk Yarısıyla Onaltıncı Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanları Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensub Şehzadeler”, Belleten, 17/68: (1953): 525.

Mirza'ya lala olarak atadı. “...*Ulama Paşa, İli sancaklarının birinde vali idi. Süleyman Han onu getirtip Erzeni rum valiliğine ve Elkas Mirza'nın atebekliğine tayin ettiler.*”¹⁶²

Lala tabiri Hristiyan ülkelerde de kullanılmakta idi:

1503 tarihinde Kral Layoş dünyaya gelmiş idi. Kendisi, Kral XI. Laslo'nun oğludur. Annesi Ana Ason, Galya ülkesi kralının kızı idi ve doğum yaparken ölmüştü. Macar krallığına geçirilince daha iki yaşını tamamlamamıştı. Dört yaşında iken Çek kralı olarak kendisine biat olundu. Babası gibi yakışıklı ve yumuşak huylu bir yiğit idi. Fakat yaramaz lalaları yüzünden ülkesinin yönetiminde gevşek davranıyordu. İçkiye, oyuna, eğlence ve ava düşküdü. Bu yüzden Macar budunu, babasından memnun olmadığı gibi onu da sevmeydi.

*Ölen Budin kralının eşi Leh kralının kızı, adı da Asun idi ve kraliçe sanı ile anılırdı. Kraliçenin en büyük isteği, Erdel yönetiminin başına geçmektir. Padişah hazretleri onu kırmadı ve o sırada dünyaya gelip Simon Yanoş adı takılan küçük ve yetim oğluna Erdel beyliğini armağan etti. Bazı tecrübeli büyüklerin çocuğa kethüda ve lala olup erginlik çağına gelinceye dek ülkenin yönetim işlerini yürütmelerini ferman buyurdu.*¹⁶³

Kafes usulüne geçildikten sonra da sarayda eğitim gören şehzadelerin eğitimcilerine de yine lala tabiri kullanılmıştır. Bu usulde yeni doğan şehzadeye 20 genç kız tayin edilir ve bunlara usta denilirdi. Şehzadenin bakımından ve büyütülmesinden aynı zamanda validesi sorumlu idi. 1 yaşında sütten kesilmiş olan şehzadeye ağa adı verilen bir mürebbi ve 3 görevli tayin edilirdi. Bu görevlilerden en yaşlısı ve en tecrübelisi de şehzadenin baş mürebbisi olurdu. Bu kişiye de baş lala denirdi. 3 görevliye de lala denirdi.¹⁶⁴ Tecrübeli lalaların şehzadenin hal ve hareketlerinde çok büyük bir etkisi de olurdu.

Ayrıca saraydaki acemlerin terbiyesine memur olanlara da lala denilmekte idi. Acemiler her konuda lalanın emrine uymak zorunda idiler. Öyle ki hasta olduğunu haber vermeleri, dışarı çıkmayı istemeleri hallerinde bile lalaya durumu bildirmek zorundaydılar. Acemide bir kusur gören lala ilk önce nasihatte bulunur ve durum

¹⁶² Münecimbaşısı Ahmed Dede, Münecimbaşısı Tarihi 2, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Bilge Kültür Sanar 1945), 558.

¹⁶³ Bekir Sıtkı Baykal, Peçevi Tarihi I (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 84-168.

¹⁶⁴ Sinem Serin, “Osmanlı Sarayında Başlalılık ve Başlala Kulesi”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 9/27 (2021): 465.

devam ederse tekdir ile düzeltmeye çalışırdı. Bu öğütlere de ‘Lala divan etti’ ya da ‘Lala nizam etti’ denilirdi. Aynı lalanın hizmetinde bulunan acemilere de ‘Laladaş’ denirdi. Acemiler birbirleri ile karşılaştıkları zaman ‘laladaş’ şeklinde hitap ederler ve müsaade isterken de ‘lala destur’ derlerdi. Mecazen yaramazlık, delilik ifadeleri yerine ‘lala paşa oyuna çıkmak’ ve istemeyerek vakit öldürmeye de ‘lala paşa eğlendirmek’ deyimleri kullanılırdı. Aynı zamanda lala tabiri saray dışında halk arasında da çocukların yetiştirilmesinde görev alan kişiler için de kullanılırdı. Lalalar ve atabeylerin vakıf olarak tesis ettikleri eserlerden mütevellit pek çok yerin adında da isimler kullanılmaktadır. Örneğin, Edirne’de bir ilçenin adı Lalapaşa’dır. Bu ilçe ismini Lala Şahin Paşa’dan almaktadır. Isparta’ya bağlı olan Atabey bucağı da ismini Atabey Mübarüziddin Ertokuş’tan almıştır.

Şehzadelerinin bulundukları şehirlere padişah tarafından vezir derecesinde lala tayin edilmiştir:

737 (1336/1337) yılında, Orhan Gazi, Karesi eyaletini Karesi Beyi Aclan Bey’in oğlunun elinden alıp Süleyman Paşa’ya iktâ olarak verdi. Hacı İlbeyi de, oğluna vezir tayin edip Karesi eyaletinin işlerini ona havale etti.”¹⁶⁵ “849 (M. 1445) da Sultan Murat Han, Sultan Mehmet Han’ı Manisa’ya gönderdi. Saruca Paşa’yı da onun yanına verip vezirliğiyle görevlendirdi. Zağnos Paşa’yı ise görevinden alıp onun Balıkesir’de, emekli olarak oturmasını buyurdu.”¹⁶⁶

“Bayezid Paşa; Sultan Mehmed sancağa çıktığından beri hizmetinde olup önce vezir, sonra da Karamanoğlunu esir edince Rum İli beylerbeyi oldu. Müdebbir ve cesur bir vezirdi.”¹⁶⁷ Şehzadeler sancağa çıkarken kendisine tayin edilen lalalar birden çok olduğunda, bu lalaların en önde geleni şehzadenin veziri konumunda oluyordu. Bu lalaya da ‘Lala Paşa’ unvanı verilmekteydi. Şehzadeye lala tayin edilen kişilerin aynı zamanda şehzadenin defterdarı olduğu da sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Örneğin Kanuni’nin defterdarı ve lalası aynı kişi idi. Bu iki görevi de yerine getiren isim

¹⁶⁵ Münecçimbaşı Ahmed Dede, Münecçimbaşı Tarihi, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1945),92-93.

¹⁶⁶ Hoca Sadettin Efendi, Tac’üt-Tevarih 2, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 230.

¹⁶⁷ Münecçimbaşı Ahmed Dede, Münecçimbaşı Tarihi, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1945), 193.

Kasım Paşa idi.¹⁶⁸ Bu durum bazı belgelerde birbirine karışabiliyordu.

2.7. Veliaht Olan Şehzadenin Sancağı:

Bir şehzadenin veliaht olarak düşünüldüğünün en büyük belirtisi en önemli sancağın o şehzadeye verilmesidir. Büyük şehzadeye en önemli sancağın verilmesi ona ayrıcalıklar veriyordu. Devletin en önemli kuvvetleri Uc'da idi ve Uc'a sahip olan en büyük kardeş de doğal olarak en kuvvetli durumda olmuş oluyordu. Ayrıca askerî tecrübe olarak da kardeşlerinden çok daha fazla oluyordu. Veliaht kabul edilme durumu ise elbette ki şehzadelerin kabiliyetlerine bağlıydı.¹⁶⁹ Bu kabiliyetlerin en başında şehzadenin cesur bir kumandan ve kahraman bir asker olmak yer alıyordu. Bunu gösterebilmesi için de şehzadelik döneminde askerî faaliyetlerde bulunmuş olmalıydı. Bunun kararını yalnızca padişah vermez, devrin ileri gelenleri tarafından da kabulü şarttı. II. Selim ve III. Murad sadece büyük oğullarını sancağa gönderirken, veraset usulünde yaşanan değişiklik ile III. Mehmed sancağa çıkma usulü kaldırmıştır.

2.8. Şehzade İsyanlarında Lalaların Rolü:

Şehzadelerin isyanlarında lalalar duruma göre bazı zamanlar lehine bazı zamanlar da aleyhine tutum sergilemişlerdir. Elimizdeki kaynaklar ne yazık ki bu konuda yetersizdir. Elde ettiğimiz isyanlardan bazıları şu şekildedir:

2.8.1. Çelebi Mehmed ve Lala Yakut Paşa:

Çelebi Mehmed'in lalası Yakut Paşa Fetret döneminde Amasya'ya hâkim idi. Kardeşler arasında çıkan taht kavgalarında şehzadesi Çelebi Mehmed'e engin tecrübeleri ile hep destek olmaktaydı. Musa Çelebi'nin Edirne'de hükümdarlığını ilan etmesi üzerine Yakut Paşa, Çelebi Mehmed'i teselli edecek bir ordu hazırladı. 815 (1412/1413) yılında Çelebi Mehmed Rumeli'ye geçti. İstanbul civarında İncügez mevkiinde yapılan muharebede Çelebi Mehmed ve ordusu büyük kayıplar vererek Amasya'ya geri dönmek zorunda kaldı. Lala Yakut Paşa ise savaş meydanında vefat

¹⁶⁸ Emrah Bilge Merdivan, "Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Şehzadeliği" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2021), 133.

¹⁶⁹ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 60.

etti.¹⁷⁰

2.8.2. Musa Çelebi ve Lala Sadi Bey-zâde Şah Melik Bey (Kör Şahmelek):

Yıldırım Bayezid'in vefatının ardından Amasya'ya gelen Musa Çelebi, ünü oldukça fazla olan Sadibeyzâde Şah Melek Bey Musa Çelebinin lalası oldu. 1410 senesinde Rumeli'ye geçtiği sırada Şah Melik Bey'i de yanında götürdü. Musa Çelebi, Çelebi Mehmed adına Rumeli'yi istilaya memur edilmişken Süleyman Çelebi'yi mağlup ederek Edirne'de hükümdarlığını ilan etti. Lalası Şah Melik'i de veziri yaptı ancak Şah Melik bu durumu asla onaylamadı ve bulduğu ilk fırsatta da Çelebi Mehmed'in tarafına geçti. Şah Melik Bey, Çelebi Mehmed'in Rumeli seferlerine katılmış ve Bizans ile olan anlaşmalarda rol oynamıştır.¹⁷¹

2.8.3. Emir Süleyman (Çelebi)'nin Oğlu Orhan ve Lalası Terzibaşı Zağanos:

Emir Süleyman'ın oğlu Orhan babası hayatta iken rehine olarak İstanbul tekfuruna verilmişti. Bir diğer rivayete göre ise Orhan, babası öldüğünde çıkan karışıklıktan yararlanmış ve tekfurun yanına sığınmıştı.¹⁷² Emir Süleyman'ın ölümü ile İstanbul tekfuru ile Sultan Mehmed arasında bir anlaşma yapıldı. Tekfur da bu anlaşma gereğince şehzadenin yanından gitmesini istedi. Bu sırada Sultan Mehmed, Musa Çelebi ile uğraşmakta idi. Bunu değerlendiren Şehzade Orhan da İstanbul'dan ayrılarak Karınovasına gitti. Amacı Eflak'a geçmekti ancak buradaki akıncılar şehzadeyi durdurarak aklına girdiler ve atalarından kalan payı almak için çabalaması halinde kendisine yardım edeceklerine ikna ettiler. Şehzadenin yönünü Yanbolu'ya çevirdiler. Şehzade harekete geçti ve Yanbolu'ya hücum etti. Sultan Mehmed, Musa Çelebi'yi ortadan kaldırması ile Yanbolu'ya hareket etti. Sultanın geliş haberi etrafta duyulunca da şehzadenin yanındakiler dağılmaya başladılar. Sultan Mehmed'in akıncılar üzerine saldırısı ile şehzadenin etrafında kimse kalmadı. Şehzadenin lalası Terzibaşı Zağanos da şehzadesini alarak Sultana teslim etti. Sultan Mehmed ülkenin selameti için şehzade Orhan'ın gözlerine mil çektirtti ve onu Bursa'ya gönderdi.¹⁷³

¹⁷⁰Abdi-Zâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi 3. Cilt (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1927-1928), 110.

¹⁷¹ Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi II. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 489.

¹⁷² Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 2, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 81.

¹⁷³ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 2, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı

2.8.4. Mustafa (II. Murad'ın kardeşi) ve Lala Şarabdâr İlyas:

Çelebi Mehmed'in oğlu Mustafa Çelebi 13 yaşında Hamit İl'ine sancakbeyi olarak tayin edilmişti. Mustafa Çelebi etrafındakilerin kışkırtmaları ve uğraşları neticesinde saltanat iddiasında bulunarak harekete geçti. Germiyanoglu, Karamanoglu, lalası Şarabdaâr İlyas ve Bizans'ın uğraşları netice gösterdi. Germiyanoglu, Mustafa Çelebi'ye 'oğul' şeklinde hitap eder ve kendisine bir baba gibi alaka gösterirdi. Öyle ki askerlerini dahi Mustafa'nın emrine verdi. Karamanoglu da fesat çıkarmaya hazır olduğu için kalabalık bir kuvveti Mustafa Çelebi'ye gönderdi. Lalası Şarabdâr İlyas, şehzadenin yaşının küçüklüğünü kullanarak onun aklına girmeyi başardı. Aslında Karamanoglu ve Germiyanoglu kışkırtmalarına ilk kapılan Şarabdâr İlyas olmuştur. Kendisi menfaat ve mevki düşkünü bir kimse idi. Bu sebeple de kendi hırsı uğruna şehzade Mustafa'yı bu duruma alet etmişti. Şarabdâr İlyas, Çelebi Mehmed ile Çelebi Süleyman'ın arasında cereyan eden Çakırpınarı Savaşı'nda Çelebi Mehmed'in tarafında iken savaş ortasında Çelebi Mehmed'i terk ederek Çelebi Süleyman'ın yanına gitmiştir. Bu taraf değişikliği ile Çelebi Mehmed zor durumda kalarak çekilmek zorunda kalmıştı.¹⁷⁴ Ancak sonraki zamanlarda affedilmiş ve Mustafa Çelebi'ye lala tayin edilmişti.¹⁷⁵ Karamanoglu ve Germiyanoglu'nun verdiği kuvvetleri de yanına alarak lalası ile birlikte harekete geçen şehzade Mustafa, Bursa üzerine yürüdü. İlk ulaştıkları yer Fidyе kızığı adlı bir köy idi. Askerlerin köye geldiğini haber alan şehir halkı da hemen savunma tedbirleri alarak kaleyi sağlamlaştırmaya çalıştılar. Halk toplanarak nasıl bir savunma planı yapmayı tartışlar ve sonuçta gelen askerlere iyi davranarak onları sözleri ile başka yöne çekmeyi denemeye karar verdiler. Ahi Yakup ve Ahi Hoşkadem isimli iki önemli büyüğü yanlarında değerli armağanlarla birlikte elçi olarak Mustafa Çelebi'ye gönderdiler. Şehzadenin ordugâhına giden elçiler armağanları sunduktan sonra şehzadeye şu sözleri sarf ettiler:

*Gerçektir ki, bahtı civan şehzade hak ve bütün özgürlüğü ile taht ve tâcın vârisidir
amma ki, yaşça kendisinden ulu olan, tâc ve tahta layık bulunan kardeşine biat edilmiş
iken bunu bozmak zordur. Hem de bahtiyar bir padişaha hiyanet etmek töhmeti ile*

Yayınları, 1979), 81.; Münecçimbaşı Ahmed Dede, Münecçimbaşı Tarihi, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1945), 183.

¹⁷⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Çandarlı Zâde Ali Paşa Vakfiyesi (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), 570.

¹⁷⁵ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 68.

karşılaşmak doğru olamayacağından gönül hoşluğu ile kaleyi teslim etmek ihtimali yoktur. Zorla, baskı ile yığınla asker sürmek suretiyle burayı ele geçirmeyi düşünmekse akıl sahiplerinin katında olacak iş değildir. Şanınızın gereği budur ki, ele geçirilmesi kolay bir tarafa yönelmek, gücünüze uygun düşecek bir kaleyi araştırmak ve onu almaya çalışmak akıllıca bir iş olur. Zira bu sarp kaleye el koymak, cihan hâkimi padişahın selleri andıran bir ordu ile gelmesi sonucunu doğurur. Gayretiniz boşa gittiği gibi, çabalarınız da hiç olur.

Şehzadenin etrafındakiler Bursa'yı alma ümitleri boşa çıkınca bu sefer İznik üzerine yürümeye karar verdiler. İznik dizdarı Firuz Beyoğlu Ali Bey ise şehzadenin ordusunun üzerlerine geldiğini haber alınca kalenin giriş yerlerini kapattı ve teslim olmamaya kararlı idi. Ordu bir müddet kale önüne gelerek beklemeye başladılar. Padişah ise bu sırada kalabalık bir ordu ile İstanbul'u kuşatmıştı. Padişaha şehzade Mustafa'nın İznik'i kuşattığı haber verilip, Anadolu'ya geçmesi gerektiği söylendi. Sultan Murad, İznik dizdarı Ali Bey'e bir ferman yollayarak, başta barış ile gözükerek hisarı vermesini ve şehzadenin ordusu kaleyi almakla uğraşırken de arkadan gelerek düşmanı yeneceğini bildirdi. Ardından Şarabdâr İlyas'a bir mektup göndererek, kendisine beylerbeyliği vereceğini söyleyerek gönlünü hoş tutmayı amaçladı.¹⁷⁶ İznik ise bu sırada 40 günü geçkindir kuşatma altında idi. Her iki tarafta yorgun düşmüş ve padişahın fermanı Ali Bey'e ulaşmıştı. Ali Bey hemen emri yerine getirerek aman diledi ve kaleyi şehzadeye teslim etti. Şehzade İznik'e girerek Çandarlı İbrahim Paşa'nın sarayına yerleşti ve hükümdarlığını da ilan etti.¹⁷⁷ Sultan Murad da İstanbul kuşatmasını kaldırarak Edirne'ye gitti. Buradan Gelibolu üzerinden Anadolu'ya geçti. Şarabdâr İlyas da padişahın mektubunu almış ve beylerbeyi olacağı sevinci ile keyifli günler geçirmeye başlamıştı. Lala İlyas, herkesi keyif yapmaya yöneltmiş, içkiler içirtmiş ve şehzadeyi gaflet içinde bırakarak gönlünce eğlenmişti. Büyük bir heyecan ile Sultan Murad'ı beklemekteydi. Turgutlu ve Germiyan beyleri, Şarabdâr İlyas'ın durumunda şüphelenmişler ve şehzadeyi başka yere götürmeyi teklif etmişlerdi. Ancak Lala İlyas biraz daha kalmak için bahaneler üretti. Sultan Murad'ın ordusu İznik'e gelerek geniş ovayı doldurdular. Padişah ilk önce akıncı kuvvetleri kumandanı Mihaloğlu Mehmed Bey'i İznik

¹⁷⁶ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 2, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 137.

¹⁷⁷ Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi II. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 440.

üzerine gönderdi. Mihaloğlu Mehmed ani bir baskın düzenledi. Bu sırada şehzade Mustafa hamamdaydı. Şehzadenin veziri Taceddinoğlu hemen bir at ayarlayarak onu kaçırmaya çalıştı ancak Mihaloğlu yetişerek kaçmalarına engel oldu. Mihaloğlu ve Taceddinoğlu arasında çarpışma yaşandı ve bu çarpışmada Mihaloğlu ağır yara aldı. Çarpışmadan faydalanan Şarabdâr İlyas hemen şehzadeyi yakalayarak atına bindirdi. Şehzade Mustafa, lala Şarabdâr İlyas'a: "*Hey lalam beni nereye götürüyorsun?*" dedi. Lala İlyas: "*Kardeşine iletceğim.*" cevabını verdi. Bunun üzerine şehzade Mustafa, "*Beni kardeşime iletme, kardeşim bana kıyar!*" diye yalvarsa da İlyas bu sözlere aldırış etmedi.¹⁷⁸ Kale dizdarı padişahın geldiğini haber alınca derhal kalenin kapılarını açtı. Şarabdâr İlyas da kendisine verilecek görevin sevinci ile şehzade Mustafa'yı Sultan Murad'ın huzuruna götürdü ve şehzade öldürülmek üzere Mirahur Mezit Bey'e teslim edildi. İznik dışında bir incir ağacında şehit edilen Şehzade Mustafa, babası Çelebi Mehmed'in yanına Bursa'ya gömüldü (1423).¹⁷⁹ Şarabdâr İlyas'a sonradan bu durum sorulduğunda şu şekilde cevap vermiştir:

*Sureta ben günahkâr oldu. İllâ bu ikisi vilâyette olsa zararı âmdır. Ve hem biri dahi bu kim, ben efendim oğluna yaramaz iş etmedim. Bu dünyanın mundarına bulaşmadan şehid ettirdi. Cemi' âlem rahat oldu. Ve hem bizden önden gelenler bu kanunu komuşlar.*¹⁸⁰

2.8.5. Cem Sultan ve Lala Aştinoğlu Yakub Bey:

Cem Sultan saltanat iddiası ile Karaman'dan Bursa'ya geldiğinde Bursa halkı sevdikleri şehzadeyi sevgiyle karşılayarak hisarı teslim ettiler. Diğer taraftan Sultan Bâyezid, önceden lalası olan Ayas Paşa ve 2 bin yeniçeriye Bursa üzerine gönderdi. Ancak Bursa halkı Ayas Paşa'yı ve yeniçerileri İstanbul'da yapmış olduklarından dolayı korkarak şehre almadılar. Bu yüzden de Cem Sultana yardım ettiler ve ona kalenin kapılarını açtılar. Cem Sultan şehre girdikten sonra Ayas Paşa yakalanarak esir edildi. Cem sultan Bursa'da hükümdarlığını ilan etti. Kendi adına para bastırdı ve hutbe okuttu. Ancak burada sadece 18 gün saltanat sürebildi. Eskiden beri Cem Sultan'ın lalası olan Aştinoğlu Yakub Bey ile dostluk sürenlere padişahın fermanı ile

¹⁷⁸ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi I. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 277.

¹⁷⁹ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 2, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 134-136.

¹⁸⁰ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi I. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 277.

mektuplar yazılması emredildi. Dostları Yakub Bey'e yazdıkları mektuplarda, Cem Sultan'ı Karaman'a doğru yola çıkararak Yenişehir ovasında padişahın ordusu karşısına getirdiği takdirde kendilerine Anadolu Beylerbeyliği ve 100 bin akça mahsullü köylerin mülklerinin verileceği inandırıcı sözler ile söylendi. Bunu kabul eden Aştinoğlu Yakub Bey, savaşın seyrini Cem Sultan'ın lehine çevireceğine inandıracak bir teklifle geldi. Bu teklifini kabul eden Cem Sultan'ın ordusundan önemli bir kısmını yanına aldı ve savaş alanından geri çekildi. Savaş başladığı zaman ise karşı tarafa geçti. Cem Sultan'ın yanında çok az asker kalmıştı. Padişah tarafına geçen askerlerden ise çok azı Cem Sultan'ın tarafına geri döndü. Padişah ordusu karşısında Cem Sultan ve askerleri büyük bir bozguna uğratıldılar (20 Haziran 1481).

181

2.9. Şehzadelerin Sancağa Çıkışları:

Şehzâdelerin sancağa gönderilmeleri ile devletin başına geçtikleri zaman devlet adamlarını layıkıyla seçebilmeyi öğrenmeleri amaçlanmıştır. Bu yüzden de bulundukları bölgelerdeki idarecileri dikkatle takip etmeli ve bu kişiler hakkında bir kanaate sahip olmalılar. Bu kişilerden emin olduklarına ve güvendiklerine de vazife vermeliler. Sancağa çıkma yaşı kesin değildir. Padişahın çocuk sayısı ve bu çocukların yaşları durumu belirler. Ancak genel olarak 15 yaş kabul görmüş fakat bu kesinlik içermemektedir. 14, 15 yaş genel olarak kabul edilse de 18. 20 yaşında bile sancağa çıkanlar vardır. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultandan olma oğlu Mehmed, 21 yaşında sancağa gönderilmiştir. Sancağa çıkan şehzadelere 'Çelebi Sultan' denirdi. Sancak sayısı ise bölgedeki siyasi duruma ve şehzadelerin yetişkinliklerine göre sayısı artırılabilirdi.¹⁸² Çelebi Sultanların gelir durumu da diğer şehzadelere göre farklılık gösterirdi. Padişah ile yakınlık derecesi, görev süresi gibi etkenler gelir miktarını değiştirmede en önemli kriterdi. Bu aynı zamanda sancağın konumu da belirlemekte idi. Örneğin Kanuni'nin oğlu Mustafa Saruhan sancağına gönderilirken kendisine 200 bin akça verilmişti ki bu da o dönemde vezirlikten emekli bir kişiye verilen gelirle aynı oranda idi.

Sancağa çıkarılma usulü bir merasimle veyahut veziriazamın padişah adına kendisine

¹⁸¹ Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 3 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 194-195-196.

¹⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975), 667.

verilen tabl, alem ve yeşil bayrak ile gerçekleştirilirdi.

Şehzade duruma göre Sancağa çıkarken ya doğrudan doğruya Saraydan çıkarak merasimle sancağına gönderilir veyahut Vezir-i-âzamın sarayına misafir edilerek oradan sancağa giderlerdi. Çelebi Sultanlar teşrifat olarak başlarına altın üsküf giyerler, kızıl tûğ takarlardı. Ak börtleri arkalıksızdı. Bunlardan başka aşağıda listelerinde görüleceği üzere çeşitli elbise, kürk, kaftan, ipekli kumaşlar ve miktarı yazılı mutfak levazımı, hayvan takımları, at, katır, deve ve maiyyet hademeleri.¹⁸³

Mesela Yavuz Selim Semendire Sancağına giderken yanında gönderilenleri Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih isimli eserinde bahsetmiştir:

Sözü edilen sancağa Vidin ve Alacahisar sancakları da eklenip padişahlığın şanlı tuğrası ile süslü mutluluk yazılarıyla dolu beratı ki, ona devletini bildiren menşur gibi hayırlı bir sonuç idi. Yüce tahtın hizmetlilerinden biriyle ol taht ve taca layık, güzel bahıtlı Şehzade'nin katına gönderildi. Ayrıca zerrin külâh ve simin kemerle bezeli yakışıklı bir kaç oğlan da armağan eyledi. Altın ve gümüş olarak da ol denli para armağan etti ki felek terazisinin bunları tartıp ayarlarına bakmasına olasılık yoktu. Bir kaç tavla gümüş kaltaklı seçkin at ile nice katar eşek ve katır yollayıp bahtı yar Şehzade'nin dileği olan bir de ahitname yazdırdı.¹⁸⁴

Yavuz Sultan Selim'in oğlu Süleyman'ın (Kanunî), Kefe Sancağına gidişini Hoca Sadettin Efendi şu şekilde açıklamıştır: “Süleyman'ın makamı olan ol Şehzadeye verilmesini bildiren mutluluk âyetleri yazılı beratı, yüce devlet tuğrası ile mühürlenerek, zaferleri rehber edinen sancağına da uğurlu ve nurlar saçan beylik mensuru asılarak konu, söz olmaktan çıkıp kesinlik kazandı.”¹⁸⁵ XV. Asrın ikinci yarısında ve XVI. Asırda sancağa çıkan şehzadelere ise ilk kez şunlar verilmiştir:

- Bir kıt'a altın murassa' eyer
- İkişer kıt'a sade altın eyer
- İkişer kıt'a gümüş sade eyer
- Beşer kıt'a murassa' meful
- Üçer kıt'a murassa' burunluk

¹⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975), 671.

¹⁸⁴ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 4, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 28-29.

¹⁸⁵ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 4, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 8.

- *Beşer kıt'a bazubend*
- *Dörder kıt'a altın zincirli oyan*
- *Dörder kıt'a gümüş zincirli oyan*¹⁸⁶

Bu eşyalar şehzadeye merasimle verilirdi. Şehzade validesi ile birlikte sancağa gider ve onun gözetiminde bulunurdu. Kafes usulüne geçildikten sonra ise kadınların İstanbul dışına gitmeleri yasaklanmıştır. Şehzadelerin farklı annelerden doğdukları için devamlı rekabet halindeydiler. Bundan dolayı da sultanlar buldukları her fırsatı değerlendirerek şehzadelerinin lehine veya aleyhine etkide bulunmaktan geri durmuyorlardı. Gördüklerini, duyduklarını derhal şehzadelerine bildiriyorlardı.

Sancakta olan şehzadeler babalarını izinsiz göremezlerdi. Bu kanun aynı şekilde padişahın kızları ve kadınları için de geçerli idi. Sancağa giden şehzadeye, validesine ve şehzadenin hocasına padişah çeşitli ihsanlarda bulunurdu. Maaş olarak da şehzadeye has tayin edilir ve masrafları buradan karşılanırdı.¹⁸⁷

2.10. Şehzadelerin İdari Faaliyetleri:

Çelebi Sultanlar casusları aracılığı ile idare ettikleri bölge sınırında bulunan komşu devletlerin durumundan almış oldukları haberleri payitahta ve divân-ı hümayuna bildirirdi. Şehzadelerin padişah ile iletişimleri hususunda İsmail Hakkı Uzunçarşılı detaylı bir anlatım yapmıştır:

Çelebi Sultan'lar muhaberelerini divan-ı hümayûnla yaparlar, istekleri o vasıta ile arzolunup Pâdişahın iradesi yani müsaadesi istenirdi. Şehzade doğrudan doğruya maruzatta bulunacak ise arızasının sonuna (bende) yahut (Abd'ül-fakir) veya (Abd'ül-hakir) ibaresini yazardı.

Divanda vezir-i âzam ve divan âzalarına gönderdiği tahriratın başına:

(Huzur-u Pâşâyân-ı izam ve Lalayân-ı fîham) yahut (Hazret-i Pâşâyân-ı izam edamullahü maalihim) veya (Hazret-i Pâşâyân-ı izam şeyyedallahü erkân devletühüm ilâ yevmi'l-kıyam) ve buna benzer ibareler yazup sonunda da pençe veya imzasız olarak (Muhibb-i bî iştibah Şehinşah) veya (Muhibb-ül-müştak Korkud) ve bu tarzda ibare ile imzalarlardı.

¹⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975), 668.

¹⁸⁷ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 86.

Çelebi Sultanlar bazı tevcihatı pençeli emirleriyle yaptıkları gibi bazı mühim tayinleri de tûğralı fermanlarıyla yapmışlardır. Bizzat hükümdar divanı tevcihatındaki tarzda tûğralı fermanları, aralarının bozulduğu veya memlekette bir gayrı tabiiğin devamı esnasında çekildiği görülüyor.¹⁸⁸

2.11. Şehzade Divanları:

Çelebi sultanlar sancaklarında bir atama yaptıkları zaman bunu öncelikle payitahta bildirmeleri gerekiyordu. Eğer kabul edilirse işlem tayin işlemi gerçekleştirilirdi. Bunun için de Çelebi sultanların yanında küçük bir nişancı maiyeti bulunurdu. Herhangi bir iş konusunda isteklerini de divân-ı hümayuna sunarlardı ve kendilerine oradan bir cevap verilirdi. İstekler padişaha bildirilince, padişahın emri ile hareket edilirdi. Aslında şehzadelerin isteklerinin kabul olması veziriazamın nüfuzuna ve kudretine göre değişebiliyordu.

2.12. Şehzadelerin Askeri Faaliyetleri

2.12.1. Müstakil Faaliyetleri:

Çelebi sultanlar sancaklarındaki asayişten sorumlu idiler. Bulundukları sancakta iç veya dış bir karışıklık çıkarsa hemen duruma müdahale ederlerdi. Örneğin

Sultan Mustafa ise Karaman eyâleti onun tasarrufundaydı. Bazı Anadolu askeri ile hazır durup düşmanın zulmünü defetmek azmindeydi. Bu niyeti 1472 yılının Ağustos ayında hakikat oldu. Yanında lalası Gedik Ahmed Paşa ve Anadolu beylerbeyisi Davud Paşa ile Konya üzerine sarkan, düşman kuvvetlerini, karşılamak üzere yola çıktı. Şehzâde Mustafa'nın kuvvetleri Beyşehir Gölü'nün az doğusunda Kireli mevkiinde karşılaştılar. Yusufça Mirza'nın askeri şehzâdenin kuvvetine karşı koyamayınca hezimet gösterdi.¹⁸⁹

2.12.2. Şehzadelerin Kol Kumandanlıkları:

Bir savaş durumunda Çelebi Sultanlar padişahın emri üzerine yaşlarına bakılarak sefere giderlerdi. Savaş düzeninde ordunun sağ ve sol cenahlarında konumlanırlardı. 1386 Karaman Seferi'nde sağ cenahta Şehzade Yakub Çelebi, sol cenahta Yıldırım

¹⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975), 672-673.

¹⁸⁹ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 91.

Bayezid Han yer almıştı. 1389 Kosova Savaşı'nda ise sağ cemahta Yıldırım Bayezid Han bulunurken, sol cemahta Şehzade Yakub Çelebi yer almıştır.¹⁹⁰ 1473 Otlukbeli Muharebesi'nde sağ cemahta Amasya valisi Şehzade Sultan Bayezid ve sol cemahta Karaman valisi Şehzade Sultan Mustafa yer almıştır.¹⁹¹ Bundan sonraki seferlerde ise kol kumandanı olarak şehzadeler yer almamışlardır. II. Bayezid ilk seferlerine küçük şehzadelerini götürmemiştir. Sonraki zamanlarda bizzat kendi de seferleri terk etmiştir. Ancak Şahkulu isyanında Amasya valisi Şehzade Ahmed, vezir-i âzam Hadım Ali Paşa'ya yardım etmiştir. Bayezid'in diğer yedi şehzadesinden hiçbirisi kol kumandanı olmamıştır. Yavuz Sultan Selim'in tek şehzadesi olan Süleyman ise babasının seferlerine vekalet etmiştir. Kanuni'nin şehzadeleri ya sancaklara gönderilmiş ya da seferde olsalar dahi herhangi bir kola tayin edilmemişlerdir. 1538 Karaboğdan seferinde şehzade Mustafa Manisa Sancakbeyi iken, şehzade Mehmed ve Selim babaları ile birlikte sefere katılmışlardır.¹⁹² Padişah sefere giderken eğer yanında Çelebi Sultanları götürmezse o zaman duruma göre ya memleketin tamamını ya da önemli bir kısmının korunmasını ona bırakırdı. Yavuz Sultan Selim 1516 Mercidabık Savaşı'na giderken Rumeli vilayetlerini korumak için Şehzade Süleyman'ı Edirne muhafızlığına tayin etmiştir.

2.13. Şehzadelerin Sancağa Çıkma Usulünün Kaldırılması:

III. Murad devri itibariyle şehzadelere sancaklar verilmekteydi fakat Avrupa sınır boylarına çıkmaları yasaklanmıştı. Murad sancakta bulunan tek şehzadeydi. Padişah tarafından veliaht olarak resmen ilan edilmemişti fakat bulunulan ortam doğal olarak veliahtlık hakkını Şehzade Murad'a verilmekteydi. Tek şehzade sancağı olan Manisa (Saruhan), payitahtın yakınındaydı ve yalnızca padişahın oğullarının eğitimi için kullanılmaktaydı. Aynı zamanda Manisa sancağı payitahta yakın olması hasebiyle padişahın kontrolü altında olmuş oluyordu. Artık şehzadeler yalnızca eğitim için değil otoriteye karşı bir başkaldırı tehdidini önlemek için lalaların sorumluluğuna verilmekte idi.¹⁹³ Şehzadeler idari işleri lalalar aracılığı ile görmekteydi. Öyle ki

¹⁹⁰ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 1, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 164.

¹⁹¹ Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 3 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 119.

¹⁹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975), 676.

¹⁹³ Leslie P. Peirce, Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar, çev. Ayşe Berktaş (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 25-26.

merkeze giden belgelerde hükümler lala adına yazılıyordu. Merkez ile bağlantı sürekli olarak lalalar tarafından yapılmakta idi. Bunun sebebi şehzadeler ile yaşanan olumsuz olayların yeniden yaşanmaması adına alınmış bir önlemdi. Lalalar şehzadeleri kontrolleri altında tutuyordu.

Osmanlı Devleti'nde sancağa son çıkan şehzade III. Murad'ın oğlu Mehmed olmuştur. Babasının vefatı ile Manisa Sancağından ayrılan Mehmed, maiyetine aldığı Lalası Mehmed Paşa ve emir-i ahuru Ahmed Ağa ile birlikte İstanbul'a gitti. III. Mehmed tahta çıkar çıkmaz 19 şehzadeyi boğdurmuş ve kendisinden başka taht varisi bırakmamıştır. 1595 yılından sonra da sancağa gönderilecek yetişkin bir şehzade kalmamıştır. Artık III. Mehmed ile birlikte şehzadeler saraya kapatılmışlardır. Sultan Mehmed hiçbir oğlunu sancağa göndermediği gibi hiçbir oğlunu da taht varisi göstermemiştir. Bundan sonraki tüm şehzadeler hayatlarını sarayın içinde geçirmişler, sadece tahta çıkanlar ortaya çıkabilmiştir. Şehzadeler sancağa gönderilmese bile veliaht olan büyük şehzadeye yine de Anadolu'da ismen bir sancak verilmiştir. Formalite icabı verilen sancağın işlerini denetlemek ve gelirlerini de toplamak için bir kethüda ya da bir mütesellim görevlendirilmiştir. Sultan İbrahim'in tahttan indirilerek IV. Mehmed'in tahta çıkması ile bu usul de artık ortadan kaldırılmış ve şehzadelerin kafes hayatı başlamıştır.

Sultan Ahmed'in 1617 yılında ölümü ile birlikte tahta çıkacak şehzadelerinin küçük olması sebebi ile tahta 26 yaşında bulunan kardeşi Mustafa geçmiştir. Böylelikle babadan oğula geçen saltanat usulü de ilk kez bozulmuştur. Ahmed'in büyük oğlu olan II. Osman ise saltanat hakkının kendisinde olduğundan ve buna riayet edilmediğinden dolayı şeyhülislâmı ve sadaret kaymakamını görevinden azlettirmiştir. II. Osman padişah olduktan sonra kardeşi şehzade Mehmed'in boğdurmuştur. IV. Murad da kardeşi Bayezid'i, Süleyman'ı ve Kasım'ı aynı şekilde boğdurmuştur. IV. Mehmed ise kardeşleri Ahmed ve Süleyman'ı boğdurtmak istemiş ancak buna validesi Turhan Hatice Sultan mâni olmuştur.¹⁹⁴ Bundan sonra da artık hanedanın en yaşlı üyesinin padişah olması kararlaştırılmıştır. Sancağa çıkma usulü kaldırılmadan evvel harem-i hümayunda yalnızca padişahın kendi oğulları

¹⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975), 666-667.

bulunmakta idi. Şehzadeler sancağa çıkacak yaşa kadar burada kalırdı. Sancağa çıkma usulü kaldırılınca artık harem-i hümayunda yalnızca padişahın kendi şehzadeleri değil, kardeş çocukları, amca çocukları da kalmaya başladı. Babası ölen şehzadeler ise sarayın bitişiğinde yer alan şimşirlikte¹⁹⁵ kalırdı ve bu şehzadeler sıkı gözetim altında tutulurdu. Şehzadelerin bu şekilde yaşamasına da ‘Kafes hayatı’ denilirdi. Kafes hayatında olan şehzadelerin cariyeleri doğum yaparsa, doğan çocuk hemen ifna edilirdi.¹⁹⁶ Sancağa çıkan şehzadeler padişahın komuta ettiği savaşlarda eğitilirdi. Ancak 17.yüzyılda şehzadeler artık babalarının yanında eğitim alma şansları oldukça azaldı. Sancağa çıkmadan önce şehzadeler sarayın avlusunda hem fiziksel hem de entelektüel eğitim alırlardı. Ayrıca binicilik ve dövüş sanatlarını da öğrenirlerdi.17.yüzyılda sancağa çıkılmadığı için şehzadeler tüm eğitimlerini saray içinde alır hale geldiler. Kafes usulü ile birlikte şehzade sütten kesildikten sonra bir maiyete veriliyordu. Bunların 3 tanesi has odalılardan seçilirken, en tecrübeli ve en yaşlı olanı da baş lala oluyordu. Bunlar şehzadenin yetiştirilmesi ile görevliydi. Diğerleri da lala unvanını taşıyordu. Şehzadeler eğitimlerini harem içinde yer alan Şehzadeler Okulu’nda almaktaydılar. Sancağa çıkarılan şehzadelerin çevresi hem siyasi hem de kültürel eğitimlerine katkıda bulunacak bir sürü insanla çevriliydi ancak artık şehzadeler yalnızca hocanın sorumluluğunda idi.¹⁹⁷

Ekberiyet sistemi ile taht kavgaları olmuyordu ama kardeşler arasında büyük bir güvensizlik durumu vardı. Şehzadelerin korunmaya ihtiyaçları vardı, artık onlara kol kanat gerecek bir lalas ya da arkasında bir maiyeti yoktu. İşte bu dönemle birlikte saray kadınları ve özellikle valide sultanlar saray entrikaları çevirmeye başladılar. Onlara en çok yardım edende sarayda bulunan şehzade lalalarıydı. Bunlardan en meşhur olanı I. Ahmed’in karısı Kösem Sultan’ın yaptıklarıdır:

Büyük Valide Kösem Sultan ile Küçük Valide Turhan Sultan arasında çok şiddetli bir rekabet vardı. Kösem Sultan, ocak ağalarına Turhan Sultan, saraydaki adamlarına istinad etmektedir. Bu vaziyete nihayet vermek isteyen Kösem Sultan’ın IV. Mehmed’i zehirletip yerine başka bir anadan olan kardeşi Süleyman’ı tahta çıkarmak istiyordu.

¹⁹⁵ Osmanlı İmparatorluğu harem içinde tahta çıkması muhtemel şehzadelerin muhafızlar tarafından sürekli olarak ev hapsinde tutuldukları yerdir.

¹⁹⁶ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi III. Cilt (İstanbul: Tan Matbaası, 1959), 1434.

¹⁹⁷ Sinem Serin, “Osmanlı Sarayında Başlalılık ve Başlala Kulesi”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 9/27 (2021): 462.

Turhan validenin en mühim adamı olan Başlala Uzun Süleyman ağa büyük validenin bu tertibatını haber almış olduğu için Musâhib Reyhan Ağa, Lala İbrahim Ağa, İsmail Ağa bütün on dört nefer kimse, bu düşüncede olup büyük validenin idamına yemin ettiler. Bir gece has odalılardan müsella bir cemaatle Kösem Sultan'ın dairesine saldırıp, dört padişah devrinde yarım asra yakın bir zaman Osmanlı Devleti'ne hakim olan ve o sırada altmış iki yaşında bulunan bu meşhur valide sultanı bir perde ipiyle boğarak öldürdüler(1651).¹⁹⁸

2.14. Lala – Atabey Karşılaştırması

Lala ve Atabey kelimeleri aynı anlama gelir. Sadece atabey Türkçe, lala ise Farsça bir sözcüktür. İki kurumun da birbirine benzer ve farklı yönleri olsa da çoğunlukla vazifeleri aynıdır. Bunlar arasındaki en büyük fark ise lalalık müessesesinin atabeylik müessesesi kadar siyasi nitelik taşımamasıdır. İki sözcük de birbiri yerine kullanılır. Bunun en güzel örneği Anadolu Selçuklularında ve ilk Osmanlı kaynaklarında görülür.

Şehzadeler devletin başına geçecekleri için eğitimleri oldukça önemlidir. Şehzadeler devlet tecrübesi kazanabilmeli ve bunu da küçük yaştan itibaren öğrenmeye başlamalıdır. Kendilerine bu yüzden tayin edilecek atabey veya lalalar oldukça önemlidir.

Atabey tabiri Türkçe bir unvan olarak ilk kez Büyük Selçuklu Devleti'nde görülse de İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde de bu unvan Ataman olarak geçmektedir. Yani bu sistem Büyük Selçukluda ortaya çıkmamış, önceki Türk Devletlerinde de kullanılmıştır. Yalnızca ismi değişmiş ve görevleri arttırılmıştır.

Büyük Selçukluda ilk atabey tabirini kullanan isim Nizamülmülk iken, Osmanlıda bu tabiri kullanan ilk isim Lala Şahin Paşa olmuştur. Selçukluda atabeyler askeri terbiyeye ağırlık vermiştir. Osmanlıda lalalar ise hem idari hem de askeri tecrübe kazanmaları için eğitmişlerdir. Atabeyler ya yüksek nüfuz sahibi Oğuz beylerinden ya da büyük emirlerden seçilmişlerdir. Bir istisna olarak askeri sınıftan olmayan atabey, Nizamülmülk'tür. Nizamülmülk ise nüfuzlu ve çok önemli bir isimdir.

Anadolu Selçuklularında da tıpkı Büyük Selçuklularda olduğu gibi atabeyler büyük emirlerden tayin edilmişlerdir. Anadolu Selçuklularında atabeyler yalnızca şehzadelere

¹⁹⁸ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 139.

tayin edilmemişler aynı zamanda Sultana da tayin edilen atabeyler olmuştur. Sultana tayin edilen atabeyler, şehzade yetiştirmekle görevli değillerdir. Bu atabeyler Sultana danışmanlık yaparlar.

Kirman Selçuklularında atabeyler meliklere idari işlerde baş danışmanlık yapmışlardır. Sultan atabeyliği olarak geçen bu vazife babadan oğula geçen memuriyet halini almıştır.

Irak Selçuklularında ise atabeyler devlette yaşanan sıkıntılardan faydalanarak kendilerine ikta edilen bölgelerde kendi devletlerini kurmuşlardır. Örneğin İmamemdin Zengi, kendisine ikta edilen Musul'da Musul Atabeyliğini kurmuştur.

Atabeylerin tayinleri Sultan tarafından yapıldı. Yapılan işlerde ve divanda alınan kararlarda atabeyin kabul şartı aranırdı. Atabeyler devletin en yetkili memurlarından biridir. Atabeylerin çoğunluğu emir olduğu için askeri görevlerde bulunurlar aynı zamanda da devlet işlerinde de mühim mevkileri bulunurdu.

Osmanlıda lalalar 12-13 yaşına gelen ve sancağa gönderilen şehzadelerin yanında görev almışlardır. Şehzadeleri her yönden eğitmişlerdir. Lalalar beylerbeyi ya da sancakbeylerinden seçilirlerdi. Lalalar alt derecede bulunan şehzadenin lalası iken sonradan üst derece bir şehzadenin lalası da olabilirdi. Şehzadesi padişah olan lalalar veziriazam dahi olabilirdi.

Osmanlıda Sultanlar vezirlerine de lala şeklinde hitap bakıma babaları sayılan atabey/lalalar şehzadelerin her şeyi ile birebir ilgilenmişlerdir. Şehzadelerinin tahta çıkması için de ellerinden geleni yapmışlardır. etmişlerdir. Aynı zamanda bu tabir komşu devletlerin şahısları için de kullanılmıştır.

Genel olarak bakıldığında ise lala ve atabeylerin görevleri şehzadeyi Sultan olarak yetiştirmektir. Bunun için de bu kuruma seçilecek kişilerin donanımlı olması gerekmektedir. Lala ve atabeyler üst düzey devlet memuru oldukları için hem birden fazla dil bilmeli hem de kendilerini yetiştirmiş kişiler olması gereklidir. İki kurumun da maaşları yüksek rütbeli oldukları için fazladır. Atabeyler ve lalalar saygıdeğer kimselerdir. Sultan/Padişah olduktan sonra da onlara saygı ile hürmet edilmiştir. Şehzadeleri Sultan olduktan sonra da bu isimler Sultanın yanında görev almışlardır.

3. BÖLÜM

LALALARIN SİYASÎ FAALİYETLERİ

3.1. I. Murad Dönemi Lalaları

3.1.1. Lala Şahin Paşa

Lala Şahin Paşa, Orhan Gazi zamanında asker ve yönetici olarak görev almıştır. Resmi olarak ilk görevi hakkında net bir bilgi olmamasına rağmen, Orhan Gazi'nin güvenini kazanmasından ötürü oğlu Murad'a lala tayin etmesi kabul edilir. Kaynaklarda da 'lala' olarak geçer. Kimi kaynaklarda da Şehabettin Lala Şahin Paşa ya da Şahin Lala isimleriyle de geçtiği görülmektedir. Lala Şahin Paşa'nın 1348 tarihli vakfiyesinde babasının ismi Abdülmüîn olarak geçer. Abdülmüîn ismi üzerine ya önceden Hristiyan olup sonradan Müslüman olduğu ya da küçükken Müslüman terbiyesi ile yetiştirildiğini gösterir.¹⁹⁹ Lala Şahin Paşa'nın çocukları da Osmanlı Devleti'nde hizmetlerde bulunmuşlardır. Osmanlıda "Paşa" unvanını kullanan ilk kişi Lala Şahin Paşa'dır. Sultan Murad padişah olduktan sonra Beylerbeyi görevini yerine getirebilecek yetişkinlikte bir şehzade yoktur. Beylerbeyi görevini yerine getirmesi için hanedan dışı birisinin bu göreve getirilmesi mecbur kılınmıştır. Bu zorunluluktan ötürü de ilk hanedan dışı Beylerbeyi de Lala Şahin Paşa olmuştur.²⁰⁰ Osmanlı Devleti kuruluş döneminde vezirlik makamına ilmiye sınıfından kişiler getirilmiştir. Bunlar da çoğunlukla Türk kökenli kişilerdir. I. Murad döneminden sonra ise vezirlik makamına çoğunlukla devşirme kökenli kişiler getirilmiştir. I. Murad'dan sonra da

¹⁹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi 6. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 505-506.

²⁰⁰ Elif Soydan, "Bani Olarak Lala Şahin Paşa ve Mimari Faaliyetleri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2019), 11.

çoğunlukla devşirme kökenli kimseler getirilmeye devam edilmiştir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nde ilk devşirme kökenli vezir de Lala Şahin Paşa olmuştur. Lala Şahin Paşa, Orhan Gazi'nin sarayında eğitim görmüştür. Yetişkinlik döneminde de Şehzade Süleyman Paşa ile beraber fetihler yapmıştır. Tüm hayatını Beylerbeyi ve Serdarlık hizmetine adanmış olan Lala Şahin Paşa, hayatının çok büyük bir kısmını muharebe meydanlarında geçirmiştir. Onun kahramanlığı düşman tarafından da takdir toplamıştır. Örneğin, Herbert Gibbons I. Murad'dan bahsederken, onun iyi bir yönetici olmadığını yalnızca babası Orhan Gazi döneminden kalma tecrübeli generallerinin yardımı ile yönettiğini söylemiştir. Burada atıfta bulunduğu generallerinden birisi de Lala Şahin Paşa'dır. George Ostrogrsk ise, Türklerin Balkanlardaki gidişatından bahsettiğinde Lala Şahin Paşa'yı "Usta bir kumandan" şeklinde tanımlamıştır.²⁰¹ Lala Şahin Paşa Orhan Gazi, Süleyman Paşa, I. Murad ve I. Bayezid dönemlerinde Osmanlı Devleti'ne çok büyük hizmetlerde bulunmuştur. Ahmet Refik Lala Şahin Paşa hakkında,

*Şahin Paşa Hazret-i Orhan'ın terbiyet-gah-ı kemalinde tahsil-i ilm ü edeb eylemiştir. Sinni terakki etdikce derece-i zekâsı da o mertebe tezayüd eylediğinden gösterdiği measir-i makbule Hazret-i Padişahı fevkalade memnun ederdi. Şehzade-i Hüdavendigâr ise o zamanlar daha hal-i sabavette bulunduğundan Orhan Gazi Hazretleri Şahin Beyi Şehzade-i Hüdavendigârın hizmet-i ta'limiyyesine memur etmiş, Şahin Beye lalalık unvanı izafe edilmiştir. 761 senesinde idi ki, gazi-i namdar Şehzade Süleyman Paşa'nın teessür-i can güdazıyla itmam-ı zafer- name-i hayat eden Sultan Orhan Gazi hazretlerinden sonra Hazret-i Hüdavendigâr kemal-i izz ü ikbal ile taht-ı ali-baht-ı Osmaniye cülus buyurdu. Rumeli'nde bulunan Gazi Süleyman Paşa ordusu serdarsız bulunduğu cihetle bunlar bir serdar nasb eylemek icab ettiğinden dem-i şebabından beri fevkalade sevdiği lalası Şahin Bey'i beylerbeyi nasbetdi.*²⁰²

şeklinde bahseder. Pençik kanunu fikrini ortaya çıkaran isimlerden birisi de Lala Şahin Paşa'dır. Anonim Osmanlı Kromiğinde bu konudan şöyle bahsedilir:

...Kara Rüstem işbu esîrler kim gazâdan gâziler getirürler. Tanrı buyruğunda beşde biri pâdişâhındur didi. Vardılar Kara Rüstem'i okudular. Ayıtlar. Her esirden yigirmi beşer akcâ aldı. Kara Halil'den ve Kara Rüstem'den kaldı... Bu tertip üzerine oğlanlar

²⁰¹ Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 494.

²⁰² Elif Soydan, "Bani Olarak Lala Şahin Paşa ve Mimari Faaliyetleri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2019), 8.

*devşirildiler. Kapuya getirüp bu oğlanları taşra illere ve Türklere virdiler, Türkçe öğrensün didiler. Birkaç yıldan sonra getirüp kapıda yeniçeri eylediler. Ve hem adını yeniçeri kodılar. Bunların aslı bu oldu ...*²⁰³

Lala Şahin Paşa'nın ölümüyle ilgili çoğunluk Niş Seferi sırasında vefat ettiği görüşüdür (1386). Kuruluş döneminde Balkanlarda yaptığı fetihlerde büyük payı olan Lala Şahin Paşa, "Balkanların Fatihi" olarak anılır.

Lala Şahin Paşa'nın vefatı üzerine beylerbeylik görevine Kara Ali Bey'in oğlu Kara Timurtaş Paşa getirilmiştir. 1386 Karaman seferi sonrasında da beylerbeylik mevkiye vezirlik de eklenmiştir. Vezirlik ve beylerbeylik görevi ilk kez Kara Timurtaş Paşa'da bir araya getirilmiştir.²⁰⁴

Lala Şahin Paşa, şehzade Murad ile birlikte İzmit ve Bursa'da yaşamışlardır. Şehzade Süleyman'ın vefatı üzerine Orhan Gazi tarafından Rumeli'deki fetihleri devam ettirmeleri için Gelibolu'ya gönderilmişlerdir. Rumeli fatihi olarak bilinen Şehzade Süleyman Paşa'nın vefatının ardından bir süre sonra da Orhan Gazi vefat etmiştir. Orhan Gazi'nin vefatını fırsat bilen Ahiler Ankara'da bir ayaklanma başlatmışlar ancak başarılı olamamışlardır. Bu olayların yaşanmasından sonra devlet yapısı yeniden düzenlenmeye ihtiyaç duymuştur. I. Murad Ankara'dan Bursa'ya döner dönmez Beylerbeyi görevine Lala Şahin Paşa'yı ve Kazasker görevine Çandarlı Kara Halil'i getirmiştir. I. Murad tarafından ilk kazaskerlik ve beylerbeylik birimi kurulmuştur.²⁰⁵

Orhan Gazi İzmit fethinden önce (1337) 12 yaşındaki oğlu Şehzade Murad'ı lalası Şahin Paşa ile birlikte Bursa Bey sancağına göndermiştir. İzmit'in fethi sonrasında da Eskişehir (Sultanöyüğü) sancağına göndermiştir. Kardeşi Süleyman Paşa'nın 1357 tarihinde vefat etmesi ile de lalası Şahin Paşa ile birlikte Rumeli'ye gönderilmiştir. Şehzade Murad 1357-1362 yılları arasında Rumeli uç kumandanı olarak faaliyet göstermiştir. 1359 yılında Şehzade Murad ile Lala Şahin Paşa kuvvetleri ile birlikte Trakya'da fetih harekâtlarına başlamışlardır. İlk olarak Çorluhisarı'nı almışlardır.

²⁰³ Elif Soydan, "Bani Olarak Lala Şahin Paşa ve Mimari Faaliyetleri" (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2019), 14.

²⁰⁴ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 105.

²⁰⁵ Elif Soydan, "Bani Olarak Lala Şahin Paşa ve Mimari Faaliyetleri" (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2019), 10.

Daha sonra İstanbul- Edirne arasında bulunan hisarlara yönelmişlerdir. Asıl hedefleri Edirne'yi ele geçirmektir. 1359-60'ta direk Edirne üzerine yürümemişler ve sırası ile Çorlu, Misini, Burgos (Lüle-Burgaz) kalelerini almışlardır. Edirne'yi Meriç vadisinden en iyi koruyan kale Dimetoka'dır. Hacı İlbey de Meriç kenarında Burgos'u fethettikten sonra buraya yerleşmiş ve bu Dimetoka kalesini sıkıştırmıştır. Baskılar sonucunda kalenin tekfurunu pusuya düşürerek esir almıştır.²⁰⁶ Kaleyi teslim etmesi şartı ile de sonradan serbest bırakmıştır. Diğer taraftan Gazi Evranos da Meriç vadisinde bulunan Keşan hisarını almıştır. Evranos Paşa da İpsala'yı sıkıştırmaktadır. Nihayet 1361 tarihinde Şehzade Murad uç beylerini yanına çağırarak ve Edirne'ye 55 kilometre uzaklıkta yer alan Babaeski'de karargâhını kurmuştur. İlk olarak Lala Şahin'i Edirne üzerine göndermiştir. Bizans kuvvetleri ile Osmanlı arasında gerçekleşen Sazlıdere Savaşında Bizans ordusu yenilerek geri çekilmiştir. Artık son safha olan tüm ordu ile Murad Edirne'ye saldırmıştır. Osmanlı kuvvetlerine karşı direnç gösteremeyeceğini anlayan Edirne Kalesi tekfuru kaçmış, halk ise herhangi bir direniş göstermemiştir. 5 Mayıs 1361 tarihinde Edirne böylelikle fethedilmiştir.²⁰⁷ Oruç Bey Edirne'nin fethini şu sözlerle ifade etmiştir:

Murad Gazi Edirne'nin fethine niyet etti. Beylerbeyisi Lala Şahin'e asker koşup Edirne üzerine gönderdi. Lala Şahin, Edirne'ye yaklaşınca Edirne Tekfürü'nün haberi oldu. Tekfür de bu askere karşı çıktı. İki ordu büyük bir savaş yaptılar. Sonunda Edirne Tekfürü bozguna uğrayıp kaçtı. Gelip hisara girdi. Lala Şahin, Murad Gazi'ye bir nice başla gönderdi. Fırsatı bildirdi. Hacı İlbeği ve Evrenüs Gazi geldiler. Murad Gazi'nin önüne düşüp Edirne'ye getirdiler. O vakit Meriç Suyu taşkındı. Edirne Tekfürü geceleyin bir kayığa bindi. Kaçtı Enez'e gitti. Gaziler sabahleyin geldiler. Kaleyi boş buldular. Şehir halkı kalenin kapısını açıp kaleyi verdiler. Bu yıl içinde güneş tam tutuldu. Bütün yıldızlar göründü. Edirne feth olundu hicretin 762'inde (1361)

Anonim Osmanlı Kroniğinde de Edirne'nin fethi şu şekilde ifade edilmiştir:

... Bu taraftan Gazi Murad Eski'den 12göçdi, Edrene'ye gelmeğe niyet eyledi. Lalası Şahin beğlerbeği idi. Andan Lala Şahin'ne leşker virdi, Edrene'ye gönderdi. Şahin Lala Edrene'ye gelüp kâfirlere karşı gelüp azim cengitdiler. Murad Gazi'ye Şahin Lala beşâret haberin gönderdi. Bunca başlar bile gönderdi. Hacı İlbeği ve Evrenos Beğ Sultan Murad'un önüne düşüp Edrene'ye getürdüler. Ol vakt Tunca ve Meriç suyu

²⁰⁶ Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 113.

²⁰⁷ Halil İnalcık, Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481) (Ankara: İSAM Yayınları, 2010), 82.

gâyet taşgundu. Edrene tekfurı gece ile kayığa bindi kaçdı İnoz'a gitdi. Edrene 761 yılında feth oldu.

Nicolae Jorga Edirne'nin fethinden sonra Osmanlı ilerleyişinin devam etmesini şu sözlerle ifade etmiştir:

*Edirne alındıktan sonra Lala Şahin'in komutası altındaki Türk öncü birlikler, Meriç Nehri'ni yukarı doğru takip ettiler. Gittikleri her yerde imparatorluğun idaresi artık neredeyse hiç hissedilmiyordu, aksine kasabalar, şehirler ve kaleler uzun zamandan beri kendi kaderlerine ve güçlerine terk edilmişlerdi. Türklerin gördükleri, Anadolu'nun fethinden önceki durumlara benzer durumlardı. Burada da her zamanki yöntemlerini kullanarak kısa zamanda istedikleri başarıları elde ettiler.*²⁰⁸

Edirne'yi güvence altına almak isteyen Murad, Lala Şahin Paşa ile Filibe doğrultusunda sefere çıkmıştır. Ancak bu sırada Osmanlı topraklarında ters giden durumlar yaşanmıştır. İlk olarak babası Orhan Gazi'nin ölüm haberi gelmiştir (Mart 1362). Hemen ardından da kardeşleri İbrahim ve Halil'in adamlarının Karaman ve Eretna kuvvetlerinden yardım alarak Bursa'yı ele geçirmek için hareket ettikleri haberi gelmiştir. Diğer taraftan Amasya emiri Bahtiyar Bey padişahın ölümünü fırsat bilmiş ve Ankara'yı ele geçirmiştir. Bu haberler üzerine Murad, Lala Şahin Paşa'yı Rumeli'de uç beyleri üzerinde Beylerbeyi tayin ederek Rumeli'den ayrılmış ve Bursa'ya gitmiştir.²⁰⁹ Lala Şahin Paşa böylelikle ilk Rumeli Beylerbeyi olmuştur. Murad Han'a kadar padişahlar en büyük çocuklarını beylerbeyi görevine tayin ediyorlardı. Osman Gazi oğlu Orhan Gazi'yi, Orhan Gazi de oğlu Gazi Süleyman Paşa'yı beylerbeyi yapmıştı. Ancak Sultan Murad'ın henüz delikanlılık yaşına erişen bir oğlu yoktu bu yüzden de en kıdemli beylerden biri olan Lala Şahin Paşa'yı beylerbeyi yaptı.²¹⁰ Kadı Çandarlı Kara Halil ise Murad Han gelene kadar duruma hâkim olmuş ve Murad Han Bursa'ya gelince direk onunla buluşarak güvenle Osmanlı tahtına oturmuştur. Sultan Murad Han, fetihlerin devamı için Evrenos Bey'i Gümölcine ve çevresine, Lala Şahin Paşa'yı da Filibe ile Zağra'nın fethi ile görevlendirmiştir. Evrenos Bey Gümölcine ve Vardar şehrini fethederken, Lala Şahin Paşa da Zağra'yı fethetmiştir (1362). Lala Şahin Paşa bir süre Zağra'da konaklayarak

²⁰⁸ Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 258.

²⁰⁹ Halil İnalcık, Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481) (Ankara: İSAM Yayınları, 2010), 83.

²¹⁰ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 1, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 112.

çevresinde bulunan kaleleri de ele geçirdi. Bu fetihlerde sayısız ganimet de ele geçirmişti. Ele geçirilen tüm ganimetleri Sultan Murad'a göndererek Lala Şahin hem dürüstlüğünü hem de iş bilen bir komutan olduğunu bir kez daha kanıtlamış oldu. Zağra'nın fethinin ardından kuvvetleri ile Filibe²¹¹ üzerine yürüdü. Tekfur Osmanlı kuvvetleri karşısında durmaya göz yetiremedi ve hisara kaçtı. Ancak muhasaranın devam etmesi ve Osmanlı askerlerinin devamlı saldırıları sonucunda daha fazla dayanamayarak aman diledi ve kalenin anahtarını Lala Şahin Paşa'ya teslim etti (1363). Buradan ailesini de yanına alarak Sırp ülkesine gitti. Kalenin korunmasını sağlayan Lala Şahin Paşa sevinçle Edirne'ye döndü. Padişahın huzurunda bu mutlu haberi ulaştırdığında Sultan Murad ve diğer paşalar oldukça sevinmişler, Sultan Lala Şahin Paşa'yı başarısından dolayı kutlamıştır. Bölgenin onarımını da Lala Şahin Paşa'ya vermiştir. Lala, Filibe'nin ortasından geçmekte olan Meriç ırmağına bir köprü yaptırmış ve bu köprü için de yüklü miktar para harcamıştır.

Sultan Murad 1366/67'de Kara Timurtaş Bey'i Tunca vadisinde bulunan Kızılağaç Yenicesi ile Yanbolu'yu ele geçirmesi için gönderdi. Lala Şahin Paşa'yı da Samakov ile İhtiman üzerine gönderdi. Kara Timurtaş, Kızılağaç Yenicesi ile Yanbolu'yu ele geçirdi ve çok büyük bir ganimet ile Edirne'ye geri döndü. Lala Şahin Paşa ise Samakov ve İhtiman üzerine akınlarda bulunmuş ve o da sayısız ganimet ve değerli eşyalarla Sultan Murad'ın yanına dönmüştür.²¹² Padişah da bu iki serdara iltifatlarını sunmuştur. Sultan Murad Han beş yıl Rumeli'de kaldıktan sonra 1370 tarihinde Bursa'ya gelmişti. Anadolu'ya geçmeden önce de Lala Şahin Paşa'ya Filibe'yi tımar olarak vermiş, Samakov ile İhtiman'ın da ele geçirilmesini emretmişti. Lala Şahin padişahın emri ile ordu üzerine serdar olduktan sonra kalabalık kuvveti ile beraber yola çıktı. Kapuluderbent önüne geldiklerinde geçidin kapalı olduğunu gördüler ve duvarı yerle bir ederek burayı korumakla görevli kişileri de bazısını zincire vurarak bazısını da idam ettirerek İhtiman şehrini ele geçirdiler. Buradan Samakov üzerine gittiler. Buradan küffarın sayısının fazla olmasına karşın yine de yaptıkları savaşı

²¹¹ Filibe'nin toprakları oldukça bereketlidir. Etrafında çok fazla köy de bulunmaktadır. Bu bolluk sebebi ile her yıl çok miktarda ürün elde edilir. Rumeli'nin bazı bölgelerindeki pirinç ihtiyacı da Filibe'den karşılanmaktadır. Yalnızca pirinç mahsulünden yılda kırk kere yüz bin akçe Osmanlı dirhemi hazineye aktarılmaktadır. Bkz.: Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 1, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 122.

²¹² Halil İnalcık, Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481) (Ankara: İSAM Yayınları, 2010), 85.

kazanan Osmanlı askeri, Samakov'u²¹³ da ele geçirmiş oldu. Bölgeyi emniyete aldıktan sonra da Filibe'ye geri döndü. Elde etmiş olduğu ganimeti de yiğitlerini yetiştirmede ve silahlandırmada kullandı. İlkbahar olunca da kuvvetlerini yeniden toplayarak Saruyar bölgesine akına çıktı. Burayı ele geçirip, halkı haraca kestikten sonra da Sofya bölgesine ilerledi. Gece vakti gerekli tedbirleri alarak güneşin ilk ışıklarında Sofya'ya saldırdı ve düşmanı yendi. Buradan da çok fazla ganimet ve değerli eşya ele geçiren Lala Şahin Paşa tekrardan Filibe'ye döndü. Sofya zaferinden elde edilen kıymetli eşyaları da Sultana gönderdi.²¹⁴

Filibe fethinden sonra Sırp despotunun yanına giden Filibe tekfurı V. Ioannes Palaiolog, Lala Şahin Paşa'yı şikâyet ederek başından geçen olayları anlattı. Sırp despotundan yardım isteyen tekfur, kendilerine yapılanların intikamını almak istemişti. Sırp Despotu Jovan Uglyeşa da Osmanlı'yı Rumeli'den atmak için Bosna, Engürüs ve Eflak kralları ile anlaşma yaparak kısa bir süre içerisinde büyükçe bir ordu topladılar ve vakit kaybetmeden Edirne üzerine yola çıktılar. 1371 tarihinde Sırp ordusu saldırıya geçti. Lala Şahin Paşa da Sırlara karşı bu sırada Bursa'da bulunan Sultan Murad'dan düşman kuvvetlerinin sayıca çok fazla olduğu ve kendi kuvvetlerinin bu askerlerle mukayese edilemeyeceğini bildirerek acil yardım istedi. Murad Han da haberi alır almaz Anadolu kuvvetlerini toplayarak harekete geçti fakat Biga Kalesine geldiklerinde kendilerine engel olmalarından endişe duyarak Aydıncık ile Gelibolu'dan gemiler getirtti ve Biga Kalesini muhasara altına aldı. Hemen savaş meclisi toplandı. Sultan Murad denizden ve karadan saldırı ilan etti. Sırlar ise Edirne'ye iki günlük yolları kalmıştı ve Meriç kıyısına da oldukça yakındılar. Bu sırada geçtikleri yerlerde bulunan Müslüman halka da saldırı düzenleye düzenleye ilerlemişlerdi. Lala Şahin Paşa'ya bu saldırılar ulaşmış ve gelen asker sayısının kendilerine nazaran on katı olduğu da ortaya çıkmıştı. Bu sayı herkesi şoka uğrattı. Diğer taraftan padişahta yardıma gelmemişti ve bu durum askerleri umutsuzluğa düşürse de savaştan kaçmanın büyük günahlardan sayılmasından ötürü askerler geri çekilmediler. Beylerin yapmış olduğu toplantıda alınan karara göre, Allah'tan yardım bekleyip ona dayanarak düşmana saldıracaklardı. İlk olarak Hacı İlbey bilgi toplamak

²¹³ Samakov, demir madenleri ile ünlüydü. Bkz.: Halil İnalcık, Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481) (Ankara: İSAM Yayınları, 2010), 86.

²¹⁴ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 1, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 118.

amacı ile yiğitleriyle birlikte gönderildi.²¹⁵ Düşmana yaklaştığında gördüğü manzara şaşkın bir topluluktan ibaretti. Bunlar geceleri içki içip sarhoş oluyorlar, gündüzleri de içki mahmurluğu ile dolaşıyorlardı. Kalabalık asker sayısına güvenerek de kendilerini zaferin sahibi olarak görüyorlardı. Hacı İlbey'i de bir plan yaparak askerler sarhoşken bir gece baskın yapacaktı. Yanındakilere de “*Eğer Allah size yardım ederse, sizlere galebe edecek kimse olamaz*” diyerek onları küffarın mağlubiyeti için heveslendirmektedir. Emrindeki kuvvetini önce geriye çekti ve düşmanın dört tarafına da adamlarını gönderdi. Gece ilerlediğinde düşmanın kimisi uyuyor kimisi de şarap içerek yemek yiyordu. Birden Osmanlı askerleri ortaya çıkarak nara ve feryatları ile adeta ortalığı inlettiler. Düşman ordusu bu baskın karşısında şoka uğradılar. Her bir yandan gelen boruların ve hayvan seslerinin karşısında korkudan dağıldılar. Karışıklık öylesine büyüktü ki birbirlerini bile öldürdüler (26 Eylül 1371). Hoca Sadettin düşmanın durumunu anlatırken şu sözleri kullanmıştır:

*Kargaşalık sonunda iyice şaşırıp güçlerini yitiren sersemeler, savaş ateşine sürülen hayvanlar gibi yataklarından fırlamışlardı. Kahir ateşinden esen yakıcı rüzgârdan kaçıp kurtulma çabasında olan yere batasınca küffar böylece Meriç ırmağına dökülerek boğulmuştu. Bir nicesi de çevik gazilerin yürekleri alan korkusuyla savaşa bile katılmayarak birer köşede gizlenmeyi daha uygun bulmuşlardı.*²¹⁶

Bu büyük ve beklenmedik zafer karşısında Osmanlı Devleti büyük bir sevinç ve mutluluk yaşamıştı. Diğer taraftan Sultan Murad da Biga ve çevresini ele geçirmişti.²¹⁷ Ancak Lala Şahin Paşa, bu başarı da kendisinin bir payı olmamasından dolayı üzülmüş, Hacı İlbey'i kıskanmıştı. Beslediği bu duygular sonucunda da zaferin sahibi Hacı İlbey'i zehirleyerek öldürmüştü.²¹⁸ Bu olayı Solakzade şu sözlerle ifade etmiştir:

²¹⁵ Hammer ise bu konuda, Lala Şahin Paşa'nın düşman asker sayısından endişe ederek ve kendi adına da leke sürülmesinden korkarak Hacı İlbey'i keşif yapmak için gönderdiğini söyler. Bkz.: Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, çev. Mehmet Ata (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 190.

²¹⁶ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 1, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 127.

²¹⁷ Ahmet Şimşirgil, Kayı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 84.

²¹⁸ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 1, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 127.; Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi 2, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1945), 107.; Neşri ise Sırpsındığı kumandanının lala şahin paşa olduğunu söyler. Bkz.: Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi I. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 203.

... Hacı İlbey'i ileri gelen bir kaç yiğit gazi ile dil almak üzere düşman tarafına ılgar ılgar eyledi. Uzaktan tarassut ettikten sonra, düşman askerlerin çokluğu ve kalabalıklığının islam askerlerinin on katından fazla olduğunu anladı. Ancak askerlerinin çokluğuna mağrur ve kimseden pervaları olmayıp, rahat ve huzurda olduklarını anlamakla, Hazreti Allah'a ve Resulullah'ın mucizelerine tevessül ederek bu güruh üzerine gece baskını yapmaktan başka çare diye kararını verdi. Hacı İlbey'i, sayısız ganimet ile Lala Şahin Paşa'nın huzuruna geldi. İslam askerlerinde o derece zevk ve sefa hâsıl oldu ki, tarifi mümkün değildir. Nitekim gerçi bu garip fetih Hacı İlbey'e nasip oldu; ama Lala Şahin bu gazada herhangi bir dâhil olmadığı gibi, özellikle daha önce padişah hazretlerine bu tarafta bulunan İslam askerlerinin düşman ile savaşa iktidarlara yoktur diye haber göndermişti. Bu yüzden gam çekti ve haset eyleyüp hazin oldu. Sonunda Hacı İlbey, Lala Şahin marifetiyle zehirlenerek ahirete göçmüştür.

Oruç Beğ de şu sözlerle ifade eder:

... Beri taraftan Sırp askeri gelip kuvvetlerine mağrur dururken Lala Şahin, Gazileri toparlayıp askerini hazırladı. Tevekkülle Tanrıya sığınıp ve Peygamberi kendisine şefaathçi getirip gazaya niyet etti, çerisini üç bölüğe ayırdı. Üç taraftan yürüyüp Sırp askeri gafil yatarken davullar vurdurarak gece baskını yaptı. Sarhoş asker yatarken Türk geldi diye korkuya kapılıp atları ürküttü. Boşanıp birbirini çiğnedi sabah oluncaya kadar birbirlerini kırdılar...²¹⁹

1372/73 yılında Sultan Murad Bursa'da iken Vize sancakbeyi Şir Merd Bey, İstanbul tekfurunun Vize çevresini yağmalayarak halka zarar verdiği ve Vize kalesini almak için uğraştığını haber gönderdi. Bu haber üzerine padişah oldukça öfkelenerek derhal ordunun toplanması emrini verdi. Kendisi Gelibolu boğazından karşıya geçerken Malkara'ya ulaştığı vakit Rumeli'de bulunan beylere de hazır olmaları emrini verdi. Lala Şahin Paşa, Evrenos Bey ve diğer beyler emri alır almaz Malkara'da bulunan padişahın yanına gittiler. Karşısında askerlerinin hem kıymetli eşyalar ile süslenmiş olduklarını hem de çeşitli silahlarla silahlanmış olmaları padişahı oldukça memnun etti. Kalabalık ordusu karşısında her ne kadar sevinse de İstanbul tekfurunun karşısında bu kadar asker olmasının gerekli olmadığını söyleyerek, Lala Şahin Paşa'yı sipahilere serdar yaparak İpsala bölgesinde yer alan Ferecik'in fethi üzerine

²¹⁹ Oruç Beğ, Oruç Beğ Tarihi, çev. Necdet Öztürk (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 2007), 43.

gönderdi.²²⁰ Geriye kalan ordusuyla birlikte İstanbul üzerine hareket etti. Önce İstanbul'a bir gün mesafede yer alan İncüğüz kalesini üç gün muhasara ile ele geçirdi. Kendisine direnenleri öldürterek, çocuklarını da esir aldı. Ardından Çatalburgaz bölgesine ilerledi ve burada bulunan subay İncüğüz hâkiminin başına gelenleri öğrendiğinden hisarı Sultan Murad'a teslim etti. Bu sırada da Lala Şahin Paşa'nın Ferecik'i fethettiği haberi ulaştı.²²¹ Fethin ardından Lala Şahin Paşa ele geçirdiği ganimetlerle birlikte yeniden Sultanın huzuruna geldi. Mutlu haberler üzerine yoluna devam eden Sultan, Bolonya kalesini on beş gün boyunca kuşatma altına alsa da henüz zafer elde edilememiş olması padişahı üzdü. Kalenin düşmesini bekleyerek önlerinde bulunan fetihlerin zamanının geçtiğini söyleyen padişah, burada kuvvetli bir birliği bırakarak Karadeniz kıyısına doğru harekete geçti. Padişah bir ara yeşil çayırılıkta gezmekteydi ve yanına gelen habercinin Bolonya kalesinin duvarlarından birinin yıkıldığı haberi vermesi üzerine oldukça bahtiyar olan Sultan Murad, Lala Şahin Paşa'yı kale üzerine gönderdi. Lala Şahin Paşa kale önüne giderek vakit kaybetmeden kaleyi ele geçirmeyi başardı.²²² Kale içindeki ganimetleri alarak, halka dokunmadı ve yeniden sultanın huzuruna gitti. Kaleden ele geçirilmiş olan ganimetler pek çoktu. Bu yüzden askere de sayısız hediyeler dağıtıldı.

1373 yılında Sultan Murad, Veziriazam Çandarlı Hayreddin Paşa'yı Borlu, İskete ve Marolya kalelerini almak üzere görevlendirmişti. Evrenos Beyi de Hayreddin Paşa'nın emrine verdi. Gümilcine'ye vardıkları zaman Hayreddin Paşa'nın Gümilcine'de kalması, Evrenos Bey'in de Borlu ve İskete üzerine gitmesi kararlaştırıldı. Evrenos bey bu iki kaleyi teslim aldı ve sonradan Marolya kalesini almak üzere geri döndü. Marolya kalesinin sahibi bir kadın idi ve kendisi Serez hâkiminin de akrabasıydı. Bu yüzden Marolya da bu akrabalık ilişkisine güvenerek Serez'den yardım talebinde bulundu. Osmanlı'nın kaleye saldırması üzerine ilk başta geri çekilmedi ve direnmeye çalıştı ancak muhasaranın uzun bir süre devam etmesi

²²⁰ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 1, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 140-141.

²²¹ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 1, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 141.

²²² Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 121.

ve Serez'den de yardım gelmemesi üzerine Marolya kaleyi teslim etti.²²³ Sayısız miktarda ganimet elde ederek padişahın yanına dönen Hayreddin Paşa, padişahlık hazinesini de tıka basa doldurmuş oldu. 1373 yılında henüz Hayreddin Paşa seferinden dönmemişti ki Sultan Murad, Delü Balaban isimli gözü pek bir yiğidi Serez hisarını almak üzere göndermişti. Hayreddin Paşa döndükten sonra ise Delü Balaban'a yardım etmesi için Lala Şahin Paşa'yı görevlendirdi. Kuvvetlerini de yanına alarak Serez üzerine harekete geçen Lala Şahin Paşa, ilk olarak Kavala kalesine saldırarak kaleyi kolaylıkla ele geçirdi. Kavala kalesinde bulunan gümüş madenleri de ele geçirdi ve yoluna devam etti. Drama kalesine yöneldi ve bu kaleyi de çok kısa bir süre içerisinde ele geçirmeyi başardı. Buradan Zihne iline ilerledi ve ili de baştan başa ele geçirdi.²²⁴ Halka çok iyi muamelede bulundu ve onları kendi yurtlarında bıraktı. Yörede bulunanları padişahın adaletinden ve hoşgörüsünden hoşnut tutmaktı amacı. Bu davranışlarının sonucu olarak da Serez'e barış yolu ile girmeyi başarmıştı. Lala Şahin Paşa'nın ele geçirdiği kalelerdeki halka adil davranması Serez çevresinde bulunan diğer kalelerin de aman isteyerek teslim olmalarına sebep oldu.²²⁵ Karaferiye kalesine ilerledi, bu kaleyi de aman ile ele geçirdi. Ele geçirdiği kalelerin güvenliğinin sağlanması ve onarımlarının yapılması işleri ile de ilgilendikten sonra 1374/75 yılında elde etmiş olduğu ganimetlerle birlikte padişahın yanına döndü.²²⁶

3.2. Yıldırım Bayezid Dönemi Lalaları

3.2.1. Kara Timurtaş Paşa

Kara lakaplı Timurtaş Paşa, Aykud Alp'in neslinden gelmektedir. İlk Osmanlı vezirlerindendir. Babası Kara Ali Bey, Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin mücadelelerine katılmış ve Apolyont Gölü üzerinde bulunan Alyos (Galyos) Adası'nın zapt edilmesi ile görevlendirilmiştir. Rivayete göre de günümüzde Marmara Denizi'nde bulunan İmrallı adasının ismini Kara Ali Bey koymuştur. Barış

²²³ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 1, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 143-144.

²²⁴ Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 122.

²²⁵ Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1945), 112.

²²⁶ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 1, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 144.

yolu ile almış olduğu adanın içinde büyük bir kilisedeki papazı ailesi ile birlikte Osman Bey'e getirmiştir. Osman Bey de başarısından ötürü papazın güzeller güzeli kızını Kara Ali Bey ile evlendirmiştir. Kendisi Hereke Kalesi'nin muhasarasında da yer almış hatta bu muhasarada gözünden yaralanmıştır. İzmit'in fethinde babası Aykut Alp ile beraber bulunmuştur. 1289'da Karacahisar'ın alınması ile Osman Gazi'ye karşı birleşen Rumlara karşı yardım istemek için de Aykut Alp'i, II. Mesud'a elçi olarak göndermiştir.²²⁷ Kaynaklarda Kara Timurtaş Paşa'nın ilk askerî faaliyeti olarak geçen Orhan Gazi zamanında Gemlik kalesinin muhasarasında bulunmasıdır. Orhan Gazi, Timurtaş Paşa ve Akça Koca'yı Gemlik kalesinin ele geçirilmesi ile görevlendirmiştir. Kaleye akınlar düzenlenmiş ancak ele geçirilememiştir. Bunun üzerine Orhan Gazi gelerek Gemlik kalesini fethetmiştir.²²⁸

Kendinden önce Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın damadı olduğu şeklinde rivayet bulunmaktadır. Timurtaş Paşa, gençliğinde babası Kara Ali Bey ile gazalara katılmış hatta Süleyman Paşa'nın Rumeli seferine de katılmıştır. Timurtaş Paşa, İznik, Gelibolu, Malkara, İpsala gibi yerlerin ele geçirilmesinde etkili olmuştur. Timurtaş Paşa, Sultan Murad tahta çıktıktan sonra veyahut Rumeli'ye ikinci kez geçtiği sırada göstermiş olduğu başarılar neticesinde Sultanın nezdinde itibarı artmış ve Şehzade Bayezid'e lala olarak tayin edilmiştir²²⁹. Bursa'yı da olası Karamanoğlu tehlikesine karşı korumakla görevlendirilmiştir. Ancak Edirne'nin başkent yapılması ile Balkanlarda yapılacak yeni akınlara Kara Timurtaş Paşa'dan faydalanmak isteyen padişah, lalayı Rumeli akınlarına çağırmıştır. Lala Şahin Paşa ile birlikte Rumeli akınlarına katılmış, Tuna Nehri boyunca yapılan zaferlerde de önemli rol oynamıştır. Yenice-i Kızılcağa ve Yanbolu'yu kuvvetleriyle ele geçirmesinin ardından Edirne'ye dönen Timurtaş Paşa, 1369 tarihinde vefat ettiği düşünölen kayınpederi Lala Şahin Paşa'nın yerine Rumeli Beylerbeyi olarak atanmıştır. Rumeli Beylerbeyi olduktan sonra da kendisine paşa unvanı verilmiştir. Timurtaş Paşa, Saruhan ve Karesi tarafında bulunan Türkmenleri Serez'e ve Vardar'a getirerek iskân etmiştir. Rumeli Beylerbeyi olduktan sonra Balkanlardaki ilk faaliyeti Manastır'ı ele geçirmek

²²⁷ Vedat Turgut, "Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar İle İttifakı'na Dair", Osmanlı Araştırmaları. 47/47 (2016): 53.

²²⁸ Emre Kolbaş, "Kara Timurtaş Paşa ve Ailesinin Osmanlı Devleti İçerisindeki İdari Rolü", Erciyes Akademi. 36/3 (2022): 1349.

²²⁹ Emre Kolbaş, "Kara Timurtaş Paşa ve Ailesinin Osmanlı Devleti İçerisindeki İdari Rolü", Erciyes Akademi. 36/3 (2022): 1349.

olmuştur. 1382 tarihinde Manastır, Pirlpe ve İştib kalelerini ele geçiren Timurtaş Paşa, 1382-85 yılları arasında da Karlıova'ya akınlar düzenlemiştir. Onun adına Cenevizlilerle yapılan bir antlaşmada ismine yer verilmesi Osmanlı Devleti'nin önde gelen askerî liderlerden biri olduğunu da kanıtlar. Arnavutluk topraklarına ilk akınları yapan da Kara Timurtaş Paşa'dır. Arnavutluk seferinde Sultan Murad, Kara Timurtaş Paşa'yı 'serdar-ı sipehsâlâr'²³⁰ olarak vazifelendirmiş ve Rum beylerini de emri altına vermiştir. Arnavutluk seferinde yer yer başarı gösterse de tam anlamıyla ülkeyi ele geçirememiştir. Lala Şahin Paşa hayatta iken Sofya'yı ele geçirmek için çok mücadele etmiş ancak başarılı olamamıştır. Bunun üzerine Kara Timurtaş Paşa görevlendirilmiş fakat kale ele geçirilememiştir. Kaleyi ele geçirmeye gayretli olan Kara Timurtaş Paşa, ordusunda yer alan bir subayı ölümden kaçmış gibi göstererek düşmana göndermiş, Sanduk isimli bu genç subay gözyaşları ile yalvararak Sofya tekfurunu ikna etmiştir. Kısa zamanda askerî başarısı ve avcılıktaki yeteneği ile de Sofya tekfurunun güvenini kazanan Sanduk, sürekle avlarından birinde tekfurun yalnız kalmasını fırsat bilerek tekfurunu esir etmiştir. Ellerini ayaklarını bağlayarak hemen en yakınında bulunan Osmanlı karargahına tekfurunu götürmüş ve sonrasında tekfurun kale önüne getirilerek gösterilmesi sonucunda kaleyi daha fazla savunamayacaklarını anlayan askerler kaleyi Kara Timurtaş Paşa'ya teslim etmişlerdir.²³¹

Rumeli Beylerbeyi olmasına rağmen zaman zaman Anadolu'da da görevler almıştır. Nitekim Karamanoğlu ile mücadelesi de buna bir örnektir. Karamanoğulları, Varsak, Bayburt, Turgut aşiretlerini ve Anadolu'da bulunan Türkmen ve Tatarlar ile iş birliği yaparak Osmanlı topraklarına saldırmıştır. Sultan Murad, Kara Timurtaş Paşa'yı Karamanoğulları meselesini halletmek üzere vazifelendirilmiştir. 1385 yılında Saruhan'ı itaat altına almış, 1386/87 yılında Karaman Seferine katılmış, Frenkyazısı Savaşı'nda da önemli roller üstlenmiştir. Savaş sırasında Alâeddin Ali Bey'i yenmeyi başararak ele geçirdiği ganimet de kendisine verilmiştir.²³² Ayrıca bu savaşta gösterdiği üstün başarı ile Sultan kendisine beylerbeylik yanında bir de vezirlik

²³⁰ Ortaçağ İslâm devletlerinde başkumandan hakkında kullanılan bir terim. Bkz.: Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 259-260.

²³¹ Emre Kolbaşı, "Kara Timurtaş Paşa ve Ailesinin Osmanlı Devleti İçerisindeki İdari Rolü", Erciyes Akademi. 36/3 (2022): 1350.

²³² Turgut, "Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar İle İttifakı'na Dair", 54.

unvanını vermiştir. Böylece Osmanlı tarihinde ilk kez iki rütbe bir kişiye verilmiştir.²³³

Bayezid'in tahta çıkması ile Sırbistan üzerine akınlar düzenlemiş, Kratova maden bölgesini yağmalayarak büyük bir ganimetle de geri dönmüştür. Sırp Kralı Vıloğlu'da Osmanlı'ya tabii olmayı kabul etmiştir. Ayrıca kız kardeşini de padişaha vermeyi teklif etmiş ve teklifin Yıldırım Bayezid tarafından kabul edilmesinin ardından Sırp prenses Yıldırım Bayezid ile evlenmiştir. Bugünkü Türk bayrağının şeklini ve rengini tespit eden kişinin de Kara Timurtaş Paşa olduğu ifade edilir.²³⁴

Sultan Bayezid'in 1390 yılında Anadolu'ya düzenlediği sefere katılarak padişahın bundan sonra Eflak üzerine gitmesi ile Anadolu Beylerbeyi'nin ilk idarecisi olarak atanmıştır. Ankara'da görevini icra ederken Yıldırım Bayezid'in Eflak Seferi'ni fırsata çeviren Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey antlaşmayı bozarak Ankara'ya saldırdı ve kale muhafızlarını öldürerek Timurtaş Paşa'yı da esir aldı. Sultan Bayezid, Karamanoğlu'nun bu saldırısını işitince derhal Bursa'ya döndü. Karamanoğlu da padişahın Anadolu'ya geçtiğini öğrendi ve yapacaklarından korkarak Timurtaş Paşa'yı hediyelerle serbest bıraktı ve Paşa'dan özürler dileyerek yaptığı hatadan dolayı padişahı af diledi. Bir de bağlılık bildiren mektup gönderdi. Ancak Sultan Bayezid kendisini affetmeyerek Karamanoğlu üzerine yürüdü ve Akçay Ovası'nda Karamanoğlu kesin bir bozguna uğratıldı. Bu savaşta Alaaddin Ali Bey ve oğlu Mehmed Bey esir edildi. Timurtaş Paşa kendisini esir ettiği dönemde çok defa eziyetini gördüğü Alaaddin Ali Bey'i öldürdü. Alaaddin Ali Bey'in öldürüldüğünü öğrenen Yıldırım Bayezid oldukça sinirlenerek Timurtaş Paşa'yı huzuruna çağırttı. Timurtaş Paşa huzura gelince padişaha şu sözleri söyledi:

Keremli ve ulu atalarınız kötü niyet sahiplerine her zaman tatlılıkla, iyilikle muamele etmişlerdir. Ama bu davranışlarının hiç faydası olmamış, bu nankörler bir gün olsun iyi ce hayırlı bir tutum göstermemişlerdir. Sözleri yalan olan ve yeminlerinde durmayan bunlardan yine çekindim. Düşündüm ki padişahımın iyilik damarları kabarır da, bu hiçbir kötülükten kaçınmayan düşmanı hoş görüp kurtarırsa, atadan gelme keremiyle serbest bırakırsa sonra ne olur diye korkarak bu işi işledim.

²³³ Emre Kolbaşı, "Kara Timurtaş Paşa ve Ailesinin Osmanlı Devleti İçerisindeki İdari Rolü", Erciyes Akademi. 36/3 (2022): 1351.

²³⁴ Emre Kolbaşı, "Kara Timurtaş Paşa ve Ailesinin Osmanlı Devleti İçerisindeki İdari Rolü", Erciyes Akademi. 36/3 (2022): 1354.

Bu sözleri karşısında Sultan Bayezid kendisini affetmiştir.²³⁵

Macaristan'a sefer hazırlığı yapıldığında İstanbul'un hem Balkanlar hem de Anadolu topraklarının güvenliğini tehlikeye bırakacağını söyleyen Kara Timurtaş Paşa, İstanbul'u kuşatması konusunda Yıldırım Bayezid'i teşvik etmiştir.²³⁶ Yıldırım Bayezid büyük ordusuyla Gelibolu'dan geçerek Edirne'ye varmıştı. Sultanın amacı Macaristan'ı ele geçirmektir. İstanbul'dan bir casus yakalandı ve Sultanın huzuruna getirildi. Casusun elinde bulunan kâğıtta *"Türk senin üzerine geliyor"* yazılıydı. Mektubu Macaristan'a götürüyordu. Casus, kendisinden önce başka casusların haber gönderdiğini söyledi. Bunun üzerine Timurtaş Paşa: *"Hey yüce ve kutlu padişahım! Bu İstanbul'un tekfuru çok fitneci bir kâfirdir. Ayrıca bu topraklarımız arasında bu kâfir şehrinin ne işi var? Allah fırsat verip kısmet etti. Alaşehir'i fethettiniz. Bunu da fethetmeniz vacip oldu"* diyerek Sultanı İstanbul fethi için yönlendirmiştir. Sultan Bayezid Paşa'nın sözlerini kabul ederek İstanbul'u karadan ve denizden kuşattı. Karadan pek çok mancınık kuruldu. İstanbul'u oldukça sıkıştırmışlardı ancak fetih gerçekleşmeden Macaristan'ın Tuna'yı geçtiği ve Sofya üzerine yürüdükleri haberinin gelmesi ile muhasara kaldırıldı.²³⁷

Ankara Savaşı'nda esir düşen paşalar arasında Kara Timurtaş Paşa da bulunmaktaydı. Timur savaşı sonrası Ankara'da bir hafta kadar kaldıktan sonra Sultan Yıldırım Bayezid'i ve diğer esirleri yanına alarak Kütahya'ya gitti. Kütahya'da bir ay kalan Timur, beylerbeyi olan Timurtaş Paşa'nın hazinelerine el koydu ve bu hazineyi askerlerine dağıttı. Timurtaş Paşa'yı da huzuruna çağırarak: *"Bunca mal ve eşyayı toplayacağın yerde asker toptasaydın da velinimetin yolunda harcasaydın olmaz mı idi? Vezirler ki mal toplamaya kalkar ve askerlerini hazırlamakta ihmalkar davranırlar, bu tutumları sonunda devleti karışıklığa sürükler ve artık aldıkları tedbirler de fayda vermez!"* diyerek sert bir şekilde Paşa'yı azarladı. Buna karşılık Timurtaş Paşa da: *"Benim padişahım yeni yetişme bir hükümdar değildir ki asker ve ordu düzenlemede beylerinin, vezirlerinin malına muhtaç olsun. Hele görmemiş yeni devletlilere hiç benzemez, gözü aç değildir onun"* şeklinde ağır bir dönüş yaptı. Bu

²³⁵ Ahmet Şimşirgil, Kayı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 121.

²³⁶ Adem Apak, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Bursalı Bir Vezir Ailesi: Kara Timurtaşoğulları", Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 2/1 (2002): 184.

²³⁷ Âşık Paşazade, Osmanlı'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 129.

cevap üzerine Timur, Timurtaş Paşa ve oğullarını affetmek niyetindeyken verdiği cevap ile kendisini hapsedirmiştir.²³⁸

Kara Timurtaş Paşa, Bulgar askerlerinden seçilerek oluşturulan askerî kadroda yeni bir sınıf olan ‘Voynuk Teşkilatı’²³⁹’nın kurucusudur. Sultan Murad zamanında, Kara Timurtaş Paşa ‘Ebnâ-yı Sipâhiyân Bölüğü’nü kurmuş ve devşirilen çocuklardan kimisi vezirlerin hizmetinde kimisi de sarayda eğitilmişlerdir. Ölen sipahilerin erkek çocuklarına tımarlarının miras yoluyla verilmesi de Timurtaş Paşa’nın tavsiyesiyle uygulanmıştır.²⁴⁰ Kapıkulu süvarilerinin beyaz börk giymeleri de Kara Timurtaş Paşa’nın fikridir.²⁴¹

3.2.2. Yakut (Yakup) Paşa:

Yakut Paşa, Çelebi Mehmed’in hizmetine girmeden evvel Süleyman Çelebi’nin lalalığını yapmıştır.²⁴² Yakut Paşa ile ilgili detaylı bilgi Çelebi Mehmed Döneminde verilmiştir.

3.2.3. Sadi Bey-Zade Şah Melik Bey (Kör Şahmelek):

Musa Çelebi babası Yıldırım Bayezid’in ölümünün ardından Amasya’ya gelmişti. Burada Amasya’nın en meşhur beylerinden olan Şah Melik Bey kendisine tayin oldu.²⁴³ 1410 yılında Çelebi Mehmed, kardeşi Musa Çelebi’yi Süleyman Çelebi üzerine Rumeli’ye gönderdi. Yanında Şah Melik Bey de bulunmakta idi. Musa Çelebi abisi Süleyman Çelebi’yi mağlup etti ve Çelebi Mehmed’i düşünmeden Edirne’de

²³⁸ Ahmet Şimşirgil, Kayı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 154.

²³⁹ Voynuk Teşkilatı, bir nevi askerî seyis teşkilatı anlamına gelmekte ve bunların vazifeleri süvarilerin atına bakmak, ahır işleriyle meşgul olmaktır. Kara Timurtaş Paşa’nın kurdurduğu bu teşkilat daha sonra uzun süre Osmanlı Devleti’nde hizmet göstermiştir. Daha sonraki dönemlerde Voynukların görevleri sadece at bakıcılığı olarak kalmamış; seferlere ve akınlara katılmak, uçlarda istihbarat sağlamak, düşmanın durumunu araştırmak ve mızrakları, kalkanları, diğer savaş aletleri ve atlarıyla uçlarda, askerî seferlerde hizmet etmek şeklinde belirtilmektedir. Bkz.: Emre Kolbaşı, “Kara Timurtaş Paşa ve Ailesinin Osmanlı Devleti İçerisindeki İdari Rolü”, Erciyes Akademisi. 36/3 (2022): 1354.

²⁴⁰ Adem Apak, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Bursalı Bir Vezir Ailesi: Kara Timurtaşoğulları”, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 2/1 (2002): 183.

²⁴¹ Emre Kolbaşı, “Kara Timurtaş Paşa ve Ailesinin Osmanlı Devleti İçerisindeki İdari Rolü”, Erciyes Akademisi. 36/3 (2022): 1354.

²⁴² M. Tayyib Gökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Molkler-Mukataalar (İstanbul: Üçler Basımevi, 1952), 24.

²⁴³ Abdi-Zâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi 3. Cilt (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1927-1928), 105.

hükümdarlığını ilan etti. Lalası Sadi Beyoğlu Şah Melik'i de veziri yaptı.²⁴⁴ Şah Melik ise Musa Çelebi'nin bu davranışı hoş karşılamamış²⁴⁵ ve Musa'nın İstanbul muhasarasında onun yanından ayrılarak İstanbul'a gitmiştir. Daha sonra Çelebi Mehmed'in daveti ile onun tarafına geçmiştir. Sultan Çelebi Mehmed veziri Bayezid Paşa ile Rumeli'ye geçme hususunda bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bayezid Paşa'nın önerisi ile Şah Melek ile padişah aralarında istişare etmişlerdir. Bu konuşmaları Âşıkpaşazade şu şekilde nakleder:

Sultan Mehmet veziri Bayezit Paşaya eder: Rumeli'ne geçmiye tedarik edin der. Kör Şah Melek kim Musa'dan kaçıp Bizans'a girdiği vakit andan Sultan Mehmet'e geldi. Bayezit Paşa eder: Sultanım Şah Melek Beyi okuyalım, görelim ol ne der. Okudular, geldi: Rumeli'ne geçmek isteriz, tedbir nedir? Dediler. Şah Melek eder: Bizans Tekfuruna elçi gönderin kim, andan gayrı yerden geçmiye çare yoktur, dedi.

Harekete geçen Çelebi Mehmed, Musa Çelebi ile Çatalca yakınında İnçeğiz'de yapılan savaşı kaybetti.²⁴⁶ Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde Rumeli Beylerbeyi vazifesini yerine getiren Şah Melek, 1425 yılından görevinden azledilmiştir.²⁴⁷ Ayrıca Şah Melek bir dönem İsa Çelebi'ye de lalalık yapmıştır²⁴⁸.

3.2.4. Timurtaş Paşa

Timurtaş Paşa, Bayezid'in oğlu İsa Çelebi'ye lala olarak atanmıştır.²⁴⁹ Ankara Savaşı'nda Timur'a esir düşen Timurtaş Paşa, sonraları esirlikten kurtulmuştur. Fetret Devri'nde lalası olduğu İsa Çelebi'nin yanında bulunmuştur. 1506/06 tarihinde Ulubat'ta kendi kölesi tarafından öldürülmüştür.²⁵⁰ Feridun Emecen göre, Timurtaş Paşa Ankara Savaşı'ndan sonra yaşlılığından ötürü son zamanlarını Bursa'da geçirmiştir. Bazı kaynaklar ise Kara Timurtaş Paşa'nın değil Sarı Timurtaş Paşa'nın İsa Çelebi'nin

²⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 515.

²⁴⁵ Abdi-Zâde Hüseyin Hüsâmeddin, Amasya Tarihi 3. Cilt (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1927-1928), 109.

²⁴⁶ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi I. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 234.

²⁴⁷ Aydın Taneri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i A'zamlık (1299-1453) (Ankara: Bilge Kültür Sanat, 2019), 35-36.

²⁴⁸ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 121.

²⁴⁹ Emre Kolbaşı, "Kara Timurtaş Paşa ve Ailesinin Osmanlı Devleti İçerisindeki İdari Rolü", Erciyes Akademi. 36/3 (2022): 1353.

²⁵⁰ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî 5 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1635.

lalası olduğunu belirtirler.²⁵¹ Buna göre Sarı Timurtaş Anadolu Beylerbeyidir. İsa Çelebi'nin kumandanı olarak katıldığı Ulubat'taki savaşta mağlup olmuş ve kaçarken sadık bir askerinin atsız kaldığını görmüş ve onuna da atına almıştır. Ancak bu asker tarafından sırtından hançerlenmiş ve yaralı olarak Çelebi Mehmed'in eline geçmiştir. Çelebi Mehmed de Sarı Timurtaş Paşa'yı öldürmüştür. Başı gövdesinden ayrılan Timurtaş Paşa'nın gövdesi Bursa'ya defnedilirken başı da zafer nişanesi olarak Süleyman Çelebi'ye gönderilmiştir.

3.3. Çelebi Mehmed Dönemi Lalaları

3.3.1. Ali Paşa ve Yakut Paşa

Çelebi Mehmed, 12 yaşında iken Haziran 1399 tarihinde lalası Bayezid ile birlikte önceleri Eretna hanedanının toprakları olan (Amasya, Tokat, Sivas, Ankara'yı içine alan bölge) Danişmendiye diğer bir adı ile Rumiye-i suğra'ya vali olarak gönderilmiştir. Hüseyin Hüsameddin'in eserinde geçen bilgilere göre Çelebi Mehmed Amasya'ya geldiği vakit yanında lalası olarak Ali Paşa bulunmakta idi. Ayrıca daha önceki lalası olarak Yakut Paşa da bulunuyordu. 1401 tarihinde Timur'dan kaçan Ahmed Celayiri ve Karakoyunlu Kara Yusuf'un Yıldırım Bayezid'e sığınmaları ve Timur'un bunları geri istemesi neticesinde Sultan Bayezid vermemiştir. Böylelikle hiddetlenen Timur da Sivas'a baskın düzenleyerek her yeri harap etmişti. Timur'dan kaçıp canını kurtarabilenler de Amasya'ya gitmişlerdi. Timur askerlerini iki kolay ayırarak bir tarafa Erzincan, Niksar, Canik, Çankırı üstünden Ankara'ya diğer tarafa da Erzincan, Sivas, Tokat ve Kayseri üzerinden Ankara'ya yürüttü. İki kol üzerinde uğranılan yerler harap ediliyor, adeta yer yerinden oynuyordu. Moğollardan kaçabilenler Amasya'ya sığınıyorlardı. Çelebi Mehmed bu durum karşısında ikinci Lalası olan Yakut Paşa'yı Amasya muhafızı olarak bırakarak Ankara'ya yöneldi.

²⁵¹ Nezihi Aykut, "İsâ Çelebi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 1: 646.; Mehmet Demir, "Osmanlı Tarihinde Çelebi Mehmed Döneminin Siyasi Olayları, Devlet Teşkilatı, İlim ve Kültür Hayatı" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2006), 6-7.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 137.; Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi I. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 221.; Vedat Turgut, "Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa'nın Menşei ve Osmanlılar İle İttifakı'na Dair", Osmanlı Araştırmaları. 47/47 (2016): 55.

Amasya'nın idaresi de Yakut Paşa'ya geçmiş bulunuyordu.²⁵²

Yakut Paşa eski Amasya emiri Hacı Kutlu Şehzade Süleyman Şah'ın oğludur. Eski Sivas Beylerbeyi Kutlu Paşa'nın da kardeşidir. Amasya'nın 1393 tarihinde Osmanlı'ya katılması ile Yakut Paşa da saraya alınmış ve burada eğitim görmüştür. Çelebi Mehmet'in Amasya'nın idaresini Yakut Paşa'ya bırakmıştı. Ancak Timur'un Ankara Savaşını kazandıktan sonra Amasya'nın yönetimini Kara Devlet Şah'a bırakması ile Yakut Paşa'nın görevi son bulmuş oldu.

Çelebi Mehmet padişah olduktan sonra Sultanın lalası Gümlüoğlu Ali Paşa vezir, Yakut Paşa beylerbeyi ve Amasya muhafızı, Halil Efendi Nişancı ve Gümüşlüzade Hacı Celal Çelebi de defterdar olmuştur. Hüseyin Hüsameddin Çelebi Sultan'ın lalaları ile ilgili şu beyanlarda bulunmuştur:

*Bâyezid Paşa, pek yüksek, dahî bir zât idi. Çelebi Sultân'ın hem erkân-ı harbiye re'isi hem de müdebbir-i yegânesi idi. Nişancı Hâcî Halil Çelebi akl u dehâca Bâyezid Paşa'dan da yüksekti. Bunlara nisbetle Ali Paşa, Yakut Paşa ikinci derecede kalırdı. Bâyezid Paşa'da ferâgat-ı nefsin en yüksek derecesi vardı.*²⁵³

Çelebi Mehmed Bursa ve çevresini alarak Anadolu'daki bölünmeyi durdurmak istiyordu. Çelebi Mehmed'in ordusu ve beyleri de bunun gerçekleşmesini çok fazla istemekteydiler. Bursa'ya ve çevresine hâkim olan kardeşi İsa Çelebi üzerine harekete geçen Çelebi Mehmet 1404 senesinde Ankara'ya gitti ve Ankara Beylerbeyi olan Ya'kub Paşa'nın da kuvvetlerini alarak Bursa üzerine yürüdü. İsa Çelebi ve Çelebi Mehmed Ulubat Irmağı kenarında muharebeye tutuştular. Kanlı muharebede Çelebi Mehmed'in veziri ve lalası Ali Paşa ve fazla sayıda asker öldürülmüş olsa da geriye kalan askerlerin direnmesi ile İsa Çelebi bozguna uğrayarak İstanbul'a kaçtı.²⁵⁴ Bursa ve çevresinin hakimiyetini eline alan Çelebi Mehmed'e karşı diğer kardeşi Süleyman da bir ordu hazırlayarak Anadolu'ya geldi ve Bursa üzerine yürüdü. İsa Çelebi ile mücadelesinde bitkin düşen ordu ise bu savaşa hazır değildi. Bu sebeple ordusu ile birlikte Çelebi Mehmed Ankara'ya döndü. Süleyman Çelebi ise kardeşi

²⁵² Abdi-Zâde Hüseyin Hüsâmeddin, Amasya Tarihi 3. Cilt (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1927), 94.

²⁵³ Abdi-Zâde Hüseyin Hüsâmeddin, Amasya Tarihi 3. Cilt (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1927), 101.

²⁵⁴ Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi II. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 425.

Çelebi Mehmed ile mücadele etmek istiyordu ve onu takip ederek Ankara önlerine kadar geldi. Öncesinde Bayezid Paşa, Mukbil Bey gibi kişilerin Amasya'ya geri gönderilmelerini ve Ankara'nın da iyi bir şekilde muhafaza etmesini Ya'kub Paşaya tembihledi. Yakut Paşa, Ali Paşa'nın vefatı üzerine vezir olmuş ve Amasya muhafızlığına da Tokat Beylerbeyi Kutlu Paşa getirilmişti.²⁵⁵

3.3.2. Bayezid Paşa

Bayezid Paşa'nın doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. Genel görüş Amasya doğumlu olduğudur ancak aile kökeni hakkında tartışmalar mevcuttur. Amasya'da imaret ettirdiği vakfiyesinde babasının adının Yahşi Bey olduğu anlaşılmaktadır. Yahşi Bey de Amasyalı olup, XIV. Yüzyılda vefat eden Emir Seyfeddin Sungur'un soyundan geldiği söylenmektedir. Çelebi Mehmed'in lalalığını yapmış olduğundan ötürü Bayezid Paşa'nın önemli ailelerden birisi olabileceği de görüşler arasındadır. Dukas ise Bayezid Paşa'nın Arnavut kökenli bir köle olduğunu bildirir.²⁵⁶ Amasyalı Mustafa Vazih Efendi ise Bayezid Paşa'nın Boşnak olduğunu ve devşirme kökenli olduğunu ifade eder. Bayezid Paşa'nın siyasi hayatı Şehzade Çelebi Mehmed'e lala olarak tayin edilmesiyle başlamıştır. Şehzadesi ile Ankara Savaşı'na katılmış ve savaşın kötü gidişatı üzerine Çelebi Mehmed'in Amasya'ya sağ salim ulaşmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü büyük buhran dönemlerinde Çelebi Mehmed'in yanından ayrılmayıp, Amasya ve çevresinde Osmanlı otoritesinin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Dukas'ta, Çelebi Mehmed'i sırtında taşıyarak ekmek dilendiği ve bu sayede Amasya'ya ulaştığı bilgisi geçmektedir. 1413 tarihinde Musa Çelebi ile girilen savaşta ordu komutanı da Bayezid Paşa olmuştur.²⁵⁷ Fetret Dönemi bitip Çelebi Mehmed'in padişah olmasının ardından da yanından ayrılmayarak, padişah tarafından vezirliğe tayin edilmiştir.

Bayezid Paşa siyasi kimliğinin yanı sıra sanatla da yakından ilgilidir. Bayezid Paşa Veys ü Ramim isimli Farsça eseri okurken çok beğenmiş ve eserin Türkçe'ye çevrilmesi için devrin ünlü şairi Ahmedî'yi görevlendirmiştir. Ancak Ahmedî eseri

²⁵⁵ Abdi-Zâde Hüseyin Hüsâmeddin, Amasya Tarihi 3. Cilt (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1927), 91.

²⁵⁶ Dukas, Bizans Tarihi, çev. VL. Mirmiroğlu (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956), 63.

²⁵⁷ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 2, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 71.

tamamlayamadan vefat edince eseri Abdülvasi Çelebi tamamlamıştır. Ahmedî'ye bu eseri tamamlaması karşılığında her beyit için bir altın verme vaadinde bulunmuştur. Bayezid Paşa'nın Farsça bir mesneviyi okuyabilmesi onun iyi bir Farsça eğitimi aldığının da kanıtı niteliğindedir.²⁵⁸

Dukas, Bayezid Paşa ile ilgili Bizans Tarihi eserinde kendisini şu sözler ile belirtmiştir:

Murad bey, ... Babası hastalanınca, saray adamlarından en büyüğünü davet etti. Buna Türkler kendi dillerinde <vezir> veya <paşa>, Bizanslılar ise patriko veya mesazon adını verirler. Vezirin ismi Bayezid'di ve Arnavut ırkına mensup idi. Küçük yaşında kul olarak memlekete geldi ve Mehmed bey tarafından satın alındı. Mehmed beyin talihsizliklerine ve kaderine iştirâk etti. Mehmed, daha genç yaşta iken, babasını öldüren Timur tarafından, evvelce yazmış olduğumuz o büyük muharebenin cereyan etmiş olduğu Ankara şehri civarında bulunan Galatia dağlarında takip oldunduğu ve yabancı yerlerde büyük felâketler ve sefaletler ile mücadele ettiği ve Timur ordusu tarafından kovalandığı zaman, sözü geçen Bayezid de, Mehmed ile beraber, o felâket ve sefaletlere iştirâk ediyordu. Nitekim, Mehmed ile Bayezid yürüyerek, bir yerden diğer bir yere giderken, Mehmed küçük yaşta olduğundan, yaya olarak yol yürümeğe tahammüllü olmadığından ve yürütmekten ayakları şişmiş ve yürüyemez bir hale gelmiş olduğundan, Bayezid onu omuzlarına alarak, Livia eşeği gibi, bir çok günler taşımış ve bu suretle Mehmed'i, babasının memleketine getirmişti. Çok defa ekmeksiz kaldıkları vakit, Bayezid, derviş kıyafetine girerek, şehirlere gidip dilenmiş ve aldığı ekmekler ile Mehmed'i beslemişti. İşte Bayezid Mehmed'e karşı sadık ve sahih bir kul olarak hizmet etmişti. Bunun yaptıklarını, başka kimse yapmazdı.

Mehmed de, büyüyüp babasının tahtına geçtikten sonra, Bayezid'i layık olduğu mertebeye çıkardı. Bir beyin hizmetçisine dediği gibi <az sadakat gösterirsem, sana büyük mükâfatlar vereceğim.>. Mehmed de Bayezid'i hem sarayının efendisi ve hem de idaresi altında bulunan yerlerin, sahibi nasp ve tâyin etti. Bayezid, uzağı görür ve akıllı bir zat idi. Mehmed'in sağlığında memleketi sulh ve musalemet ile güzel bir şekilde idare etti ve Asya ile Trakya'nın umum nezaretini ifa ettiği gibi, askerlerin, muharebelerin bütün levazımını tedarik ediyor, sulh, harb ve mücadele zamanlarını, lâıyıkıyla idare ediyordu. Mehmed, hastalanınca, Bayezid'i davet ve son arzularını ihtiva eden vasiyetnamesini tanzim etti. Bayezid'e dedi ki: <Bana nasıl kul olarak sadakatle çalışmış isen, oğlum Murad'a da o şekilde sadakatla çalışmanı, beden kalan

²⁵⁸ Mustafa Çağhan Keskin, "Bayezid Paşa: Vezir, Entelektüel, Sanat Hamisi", Osmanlı Araştırmaları, 48/48 (2016): 9.

beyliği kendisine teslim etmeni ve babasının sarayına yerleştirmeni emrediyorum>. Diğer iki çocuğunun da (Murad o zaman reşit idi, diğer iki oğlu ise, biri yedi, diğeri sekiz yaşlarında birer çocuk idiler) imparator Manuil'e teslim edilmesini ve imparatorun bu iki çocuğa vasi olmasını ayrıca emretti. Mehmed, bunları Bayezid'e söylerken Allah'ın ve Peygamber'in aşkına ve kendisine yedirdiği ekmek ve tuz hakkı için emirlerin yerine getirilmesini emretti.²⁵⁹

Aydın Taneri Bayezid Paşa'yı “Sert bir mizaca sahip, tedbirli ve otoriter” olarak tanımlamaktadır.²⁶⁰

3.3.2.1.Karamanoğulları ile İlişkiler:

Yıldırım Bayezid 1397 yılında Karamanoğulları üzerine yaptığı seferde beyliğin başında bulunan Alaeddin Ali Bey'i öldürmüş ve ailesini de Bursa'ya getirtmişti.²⁶¹ Alaeddin Ali Bey'in iki oğlu Ali ve Mehmed de tutuklatılmıştı. 1402 tarihinde gerçekleşen Ankara Savaşı sonrasında Emir Timur, Alaeddin Ali Bey'in tutuklu olan oğullarını serbest bırakarak onların yeniden topraklarına dönmesini sağladı. Mehmed babasının yerine geçerken diğer kardeş Ali de Niğde emiri oldu. Karamanoğulları Osmanlının üstünlüğünü kabul etmek istemiyor ve Anadolu'da yeniden yükselerek liderliği ellerine almak istiyorlardı. Bunun için fırsat kollayan Karamanoğlu Mehmed de Çelebi Mehmed'in Musa Çelebi ile giriştiği mücadeleyi öğrenince hemen harekete geçerek Bursa üzerine yürüdü. Yolculuk esnasında Osmanlının müttefiki olan Germiyanoglu topraklarına da saldırıyı ihmal etmedi. Kale önlerine gelen Karamanoğlu ordusu burayı 1 ay boyunca kuşattı. Bir türlü kaleyi ele geçiremeyen Karamanoğlu II. Mehmed, bir hile ile zafer kazanmak için su yataklarını değiştirmek istedi fakat kale muhafızı Hacı İvaz Paşa bu durumu haber alınca II. Mehmed bu hilesini gerçekleştiremedi. Mehmed'in kuşatması devam ederken diğer tarafta da Çelebi Mehmed kardeşi Musa'yı yenmiş ve öldürmüştü. Naaşını da dedesi Sultan Murad'ın yanına Bursa'ya gönderdi. Musa'nın durumunu öğrenen Karamanoğulları ise bunun bir oyun olduğunu ileri sürerek, Musa'nın cesedini görmeden kalenin muhasarasını kaldırmayacağını söyledi. Daha sonra cesedi görmek üzere gittiğinde gerçekten Çelebi Musa'nın naaşı olduğunu gördü ve kalenin muhasarasını kaldırdı.

²⁵⁹ Dukas, Bizans Tarihi, çev. VL. Mirmiroğlu (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956), 77.

²⁶⁰ Aydın Taneri, “Bayezid Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 243.

²⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 257.

Mehmed Osmanlı'ya olan kıskançlığını ve kinini adeta sergiler bir hareket yaparak tutsak tutulduğu sırada Timurtaş Paşa'nın kendisine hakaret ettiği için Yıldırım Bayezid'in kabrine giderek kemiklerini çıkarttı. Daha da durmayarak bunun üstüne Orhan Cami ve Ulu Cami'yi ateşe verdi.²⁶² Osmanlının üstüne geleceği endişe işe gittiği yoldan geri dönmeyerek yolunu değiştirdi ve Kırmastı yolunu kullanarak 1413/1414 yılında süratle beylik merkezine geri döndü. Karamanoğlu Mehmed'in yapmış olduğu bu saygısızlıklar ve saldırılarını öğrenen Çelebi Mehmed ordusu ile birlikte Bursa'ya geldi. Karamanoğlu'nun Bursa'da yaptıklarını gören Sultan Çelebi Mehmed ile Bayezid Paşa arasında şöyle bir konuşma geçmiştir:

Karaman oğlu ne zâalim ve bî-dîndir ki, ben nizâm-ı âlem için memleketimi koyup, birkaç aylık yol tahtımdan ırağ olup, gece gündüz ömrümü müslümanların yoluna feda edip, reâ(ya)yı mezâlimden halâs etmeğe niyet edevüm. Dahi ol gele, bir sürü mazlûm müslümanların üzerine düşüp, mallarını gaaret edip, avret ve oğlanlarını çeke, incide. Ey vezirler bu zâlîme nice edeyin ?

dedi. Bunun üzerine Bayezid Paşa da Sultana şu sözlerle karşılık verdi:

“Ey Sultan-ı âlem, mübarek kalbinize gam getirmeyip, gussa ve teşviş çekme(yi)n. Bu ne ola kim, buyunçün gam çekesi(ni)z. İnşaaallah ül-a'az, Hudâ fırsat verirse, Karaman oğlu'nun askeriyle bir veçhile zarp u harp edelim ki, halk-ı âlem mütehayyir ola. Cihanı gözüne karanu edip, târumâr edelim. Hele ol evveli budur ki, kayın atanıza, Dulkadır oğlu'na ve İsfendiyar'a ve Germiyan oğlu'na bu hali böyle ilan edelim. Anlar dahi hazır olup biz ile bile olalar.”²⁶³

Babası Yıldırım Bayezid'e yapılan bu saygısızlığı ve mescitlerin yakılmasının intikamını almak isteyen Çelebi Mehmed vezirlerine de danışarak Karamanoğulları üzerine sefer kararı aldı. Vezir Bayezid Paşa bir teklif sunarak müttefikleri olan Candaroğulları, Germiyanogulları ve Dulkadiroğulları'na haber gönderilerek sefere katılmalarının istenmesini önerdi. Eğer beyler gelemeyecek durumda iseler oğullarını askerleri ile beraber göndermeleri istenecekti. Çelebi Mehmed de önceden lalası olan vezir Bayezid Paşa'nın fikirlerine katılarak bu teklifini kabul etti. Bunun üzerine beylere haber gönderildi. Candaroğlu İsfendiyar Bey oğlu Kasım'ı mahiyetinde

²⁶² Dukas, Bizans Tarihi, çev. VL. Mirmiroğlu (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956), 62.

²⁶³ Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi II. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 527.

askerleri ile birlikte sefere katılmak üzere gönderdi.²⁶⁴ Germiyanoglu da yolların tedarikini üstlendi. Çelebi Mehmed 1414 senesinde ordusu ile harekete geçerek Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Okluk Hisarı ve Said ilini fethederek nihayet Karamanoğullarının beylik merkezi olan Konya önlerine geldi. Konya'yı kuşatma altına alan Çelebi Mehmed, iklim koşulları sebebi ile kuşatmasını sürdüremedi. Karamanoğlu da şiddetli yağışları fırsat bilerek barış yapmak istediklerini bildirdi. Sultan bunu kabul ederek aralarında yapılan barış anlaşmasına güvenerek Konya önlerinden ayrıldı ve Canik üzerine yürüdü.²⁶⁵

Sultan Çelebi Mehmed Canik'te bulunduğu sırada Karamanoğlu'nun Osmanlı topraklarına yeniden saldırı haberini alınca o kadar üzüldü ve sıkıntı duydu ki sonunda sinir nöbetleri geçirerek hastalandı. Yeniden ordusunu Konya üzerine çevirdi ancak padişahın sağlığı gittikçe kötüleşiyordu. Germiyan beyinin hekimi olan Mevlâna Sinan padişahın tedavisi için getirildi. Hekim Mevlâna Sinan üzüntüden doğan bir hastalık olduğunu belirterek bir zafer haberinin onun için en tesirli ilaç olacağını söyledi. Nicolae Jorga, Çelebi Mehmed'in hastalandığı için Karaman seferine çıkamaması ile ilgili şu ifadeleri vermektedir:

*I. Mehmed hayatını hayli kısaltacak olan bir sinir hastalığına yakalandı. Karaman Beyi derhal isyan bayrağını çekti ve Vezir Bâyezid, isyancının üzerine tek başına yürümek zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra geri döndü ve isyancı Karaman Beyi'nin oğlu Mustafa'yı da beraberinde getirdi.*²⁶⁶

Bunun üzerine Anadolu Beylerbeyi olan Bayezid Paşa da bunu gerçekleştirmek üzere harekete geçti. Karamanoğlu Mehmed Bey ise bu sırada Sultan Çelebi Mehmed'in hastalığını öğrendi ve bunu fırsata çevirmek istedi. Kuvvetleriyle yeniden Osmanlı üzerine yürüdü. Amacı Osmanlı birliklerine ani baskın yapmaktı ancak Bayezid Paşa Karamanoğlu Mehmed Beyin hareketlerini günbegün takip etmekteydi. Karamanoğlu ise ani bir baskın yapma düşüncesi ile hareket ederken bir anda Osmanlı birliklerinin çevrelerini sardıklarını görünce dehşete kapıldılar. Bayezid Paşa, eğer toptan öldürülmek istemiyorlarsa teslim olmaları gerektiğini söyledi. Karamanoğlu Mehmed

²⁶⁴ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 2, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 83.

²⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 304.

²⁶⁶ Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 413-414.

Bey ve oğlu Mustafa yakalandı ve padişahın huzuruna çıkarıldı. Devreye Bayezid Paşa aldığı tedbirler ile girerek Çelebi Mehmet ve Karamanoğlu Mehmet arasında barışı sağladı. Ancak bu sefer Karamanoğlu'na ağır şartlar verilerek barış yapılması sağlandı. Akşehir, Beyşehir, Beypazarı, Seydişehir, Sivrihisar ve Yalvaç Osmanlı'ya geri verildi.²⁶⁷ Aynı zamanda Osmanlı'nın ihtiyaç duyması halinde Karamanoğlu da askeri destek verecekti. Galibiyet haberini alan Sultan Çelebi Mehmed bu sevinçli haber üzerine hastalığı ferahladı. Hekim Sinan'a ve Bayezid Paşa'ya nice ihsan ve ikramlarda bulundu. Ayrıca Bayezid Paşa'ya bu olay sonucunda göstermiş olduğu başarılarından dolayı Vezir-i Azamlık ve Rumeli Beylerbeyliği verildi.²⁶⁸

Bu savaşta Bayezid Paşa bir harp hilesine başvurarak Karamanoğullarını yenmiştir. Hoca Sadettin Efendi bu olayı Tac-üt Tevarih isimli eserinde anlatmaktadır: Bayezid Paşa ile Karamanoğlu arasında mektuplaşmalar olurdu. Birbirlerine karşı dostluk muhabbetine binaen Karamanoğlu'na yeni bir mektup gönderdi. Bayezid Paşa mektubunda:

*Sultan o kadar bozulmuştur ki, ilâç bile uygulamaya mecâl kalmamıştır. Artık bu deritten kurtulması ve şifa bulması mümkün görülmemektedir. Olaylar ve getirdikleri üzüntüler boynunu bükmüş, gücünü kırmış, vehim ve endişe görüntüleri kuvvetini çökertmiş, her gün gelen krizler onu pek zayıf düşürmüştür. Bu durumda sizin için tutulacak en iyi yol, buraya gelmeye acele etmeniz ve barış isteği ile elçi ve nâme göndermeniz olacaktır. Onun bu hastalıktan kurtulacağı şüpheli ve iyileşme ihtimali de çok zayıftır. Onun için barışa izin vermemesine gerek yok gibidir. Şayet sıhhatini bulursa hiç olmazsa aranızda barış yapılmış olur, olmazsa o zaman devlet kuşunu Osmanlıların elinden kapmak, yücelik ve saltanat kasrını açık ve parlak bahtının desteği ile yapmak senin için olanak sayılmalıdır. Görüşmeleri geliştirmek yolunda şimdi yaklaşmak en doğru tutum olur.*²⁶⁹

şeklinde durumu ifade etmiştir. Karamanoğlu başta bu sözler üzerine sevinmiş ancak yine de tedbirli davranmak istemiştir. Durumun doğruluğunu öğrenmek için Ankara'ya casuslar göndermiş ve padişahın gerçekte hasta olduğunu teyit etmiştir. Bayezid Paşa ile aralarındaki dostluğa güvenerek yola çıkan Karamanoğlu, Bayezid Paşa'nın tuzağına düştü. Bir gece ani bir baskın ile yollarını çeviren Bayezid Paşa,

²⁶⁷ Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 121.

²⁶⁸ Ahmet Şimşirgil, Kayı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 183-184.

²⁶⁹ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 2, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 86.

Karamanoğlu Mehmet Bey ve oğlu Mustafa'yı da böylelikle yakalamış oldu.²⁷⁰

3.2.2.2. Şeyh Bedreddin Olayı:

Simavra Kalesi fatihi olarak bilinen ve buraya kadı olarak tayin edilen İsrail bin Abdülaziz'e, I. Murad döneminde de ilminden ötürü kadılık görevi verilmiştir. İsrail bin Abdülaziz'in oğlu Şeyh Bedrettin 1339 veyahut 1368'de Simavra kalesinde dünyaya gelmiştir. Menakıb-ı Şeyh Bedreddin'e göre, Bedreddin Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı olan Alâüddin Keykubad soyundan gelmektedir. Bedreddin'in dedesi de Osmanlı Devleti'nde savaşlarla meşgul olmuştur. Dedesi Abdülaziz, Dimetoka muharebesinde de şehit düşmüştür.²⁷¹ Babasından eğitim görerek ufak yaşta hafız olmuş, ardından Mevlâna Şahidi, Koca Efendi, Mübarekşah gibi dönemin alimlerinden de dersler almıştır.

Bursa, Konya, Kahire ve Kudüs'te eğitim aldı. Mısır'da, Seyyid Şerif Cürcanî ve Aydınî Hacı Paşa ile birlikte eğitim aldı; Kudüs'te İbni Hacer Askalani'den hadis dersleri aldı. İslam'ı başta babasından ve sonrasında da ilim meclislerinden öğrenen Şeyh Bedreddin, Hristiyanlığı da annesi Melek Hatun'dan öğrenmiştir.²⁷² Kudüs'te eğitim aldığı dönemde Şeyh Hüseyin Ahlatî ile tanıştı. Burada el-Melik Seyfeddin Berkuk iki cariyeye kardeşi Şeyh Hüseyin Ahlatî'ye ve Şeyh Bedreddin'e nikahladı. Böylelikle ikisi bacanak oldu. Şeyh Bedreddin, Şeyh Hüseyin'den oldukça etkilenmişti. Şeyh Hüseyin kendisini Tebriz'e irşat etmeye gönderdi. Şeyh Bedreddin Tebriz'de bulunduğu sırada Emir Timur alimler meclisini topladı. Bu toplantıya Şeyh Bedreddin de katıldı. Toplantıda bir tartışma konusu çıktı. Alimler hemfikir olamayınca devreye Şeyh Bedreddin'in girmesi ile konu halledildi. Timur, Şeyh Bedreddin'den memnun kalarak ona armağanlarda bulundu. Şeyh Bedreddin Tebriz'de uzun süre kalmayarak geri Kudüs'e döndü ancak bu arada şeyhi Hüseyin'in öldüğünü öğrendi. Şeyh Hüseyin kendisine yerine geçmeyi vasiyet etmişti. Bu sebeple de Şeyh Bedreddin bir müddet onun yerine geçti. Şeyh Bedreddin daha sonra Kudüs'ten ayrılarak önce Konya'ya uğradı. Ardından Tire'ye geçti ve burada Börklüce Mustafa ile tanıştı. Tire'den ayrılıp Kütahya'ya gittiğinde Torlak Kemal ile

²⁷⁰ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 2, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 86-87.

²⁷¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 312.

²⁷² Melek Hatun, Simavra Kalesi komutanının kızıdır. Daha sonraları Müslümanlığı kabul etmiştir.

tanıştı. Böyle birçok yere uğrayarak en son Edirne'ye ulaşan Şeyh Bedreddin, burada münzevi bir şekilde yaşamaya başladı. Uzun süre alimlerden ve hocalardan fıkıh, mutasavvıf ve felsefe eğitimleri görmüş olan Şeyh Bedreddin vatanına döndüğünde felsefe yönü ağır basmış olan bir kişi idi. Şeyh Bedreddin Edirne'de yaşamını sürdürürken Musa Çelebi Osmanlı tahtına oturdu ve kendisine de kadiaskerlik görevini verdi (1406). Kadiaskerlik yaparken çok sayıda tımar da aldı. Çelebi Mehmet, Musa Çelebi'yi yenince onun yerine getirmiş olduğu tüm devlet erkanını cezalandırdı. Ancak Şeyh Bedreddin'in ilmine göstermiş olduğu saygı neticesinde kendisini ve ailesini bin akçe ücret ile beraber İznik'e gönderdi (1412).²⁷³ Şeyh Bedreddin artık İznik'te kendi fikirlerini yaymaya başlayarak etrafına da müritlerini toplamaya da böylelikle başlamış oldu. 1416 yılında Şeyh Bedreddin'in halefi ve kethüdası olan Börklüce Mustafa Aydın Karaburun'a giderek buradaki halkı etrafına topladı. Halifelik iddiasını da sunarak halkı propagandaya başladı.²⁷⁴ Börklüce Mustafa'nın halka söyledikleri Dukas'ta şu şekilde geçer:

*Müritleri kazandıkları bu şan ve şöhratlarını sahte babanın mânevi kuvvetine atfederek, kendisini bir peygamberden ziyade medh-ü sena edip, kendi tarikatları için yeni bir akîde tesis ettiler. Bu akîdeye göre, bundan böyle <zarkula (zerküllâh)> dedikleri şapkalarını giymiycekler ve yalnız tek gömlek giyecekler, başları açık olacak, ve hristiyanlar ile Türkler arasında fark olmayacaktır.*²⁷⁵

Börklüce Mustafa'nın başlattığı isyan Çelebi Mehmet'in kulağına gidince, Sultan hemen isyanı bastırmak için İzmir Beyi Aleksander'ı görevlendirdi.

Börklüce Mustafa ve Aleksander savaşa tutuştular ve Aleksander'ın kuvvetleri yenildi, kendisi de öldürüldü. Mustafa'nın kuvvetleri ise savaşı kazanmanın gururu yaşayarak daha güçlenmeye başladılar. Kuvvetlerini git gide artıran isyancıların üzerine bu sefer de Timurtaş Paşa'nın oğlu Ali Bey mahiyetinde daha büyük bir kuvvet gönderildi. Ancak Ali Bey de bu isyancılar karşısında başarı sağlayamadı ve kuvvetlerinin çoğunluğunu kaybederek Manisa'ya güçlkle geri dönebildi. Çelebi Mehmed ise isyanın olduğu sırada Rumeli'de hem Selanik'i fethetmeye uğraşıyor

²⁷³ Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 150.

²⁷⁴ Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 158.

²⁷⁵ Dukas, Bizans Tarihi, 57.

hem de Düzmece Mustafa'nın olayı ile ilgilenmeye çalışıyordu. Sultan, isyancıların üzerine bu sefer Amasya Sancak Beyi olan oğlu Murad'ı ve yanında da Bayezid Paşa'yı büyük bir ordu ile isyanı bastırmaları üzerine görevlendirdi. İsyancıların üzerine giderken Bayezid Paşa, güzergahları boyunca karşılaştığı isyancıları da öldürüyordu. Sonuçta karşılaşan iki orduda iki taraftan da pek çok zayıat verildi ve sonuçta savaşı Osmanlı kazandı. Asiler Şeyh Bedreddin'e öylesine bağlı idiler ki ölümler bile "Eriş ya dede Sultan" diyorlardı.²⁷⁶ Şeyh Bedreddin'in halefi ve kethüdası olan Börklüce Mustafa da savaş esnasında yakalanarak elleri ve ayakları bir tahta üzerine çakılarak deve üzerinde günlerce gezdirildi ve kötü bir vaziyette ölmüştü. Savaş sonunda Şehzade Murad Aydın ilini başarılı olan askerlere dağıtırken, Bayezid Paşa da aynı sebeple isyan eden Torlak Kemal'in üzerine gitti. Torlak Kemal, Manisa'da 2/3 bin Kalenderi Türkmenlerini etrafında toplamış ve isyan etmişti. Ancak onun sonu da Börklüce Mustafa gibi yakalanarak etrafında toplamış olduğu kimseler ile öldürölmek oldu. Şeyh Bedreddin ise Börklüce Mustafa'nın etrafına toplamış olduğu çok sayıda kişiyi haber alınca İznik'ten ayrılarak önce Kastamonu'ya, burada Kastamonu Beyi İsfendiyar'ın Sultandan çekindiğı için kendisini kabul etmeyince de Rumeli'ye geçmişti. Zağra, Silistre, Dobruca, Deliorman'dan kendi düşüncelerini belirterek birçok kişiyi de etrafında toplamayı başarmıştı. Sultan Mehmed, Şeyh Bedreddin'in isyan haberini alınca Bayezid Paşa'yı bekledi. Paşa Anadolu'daki isyanları bastırdıktan sonra Şeyh Bedreddin üzerine kuvvetiyle birlikte gönderildi. Şeyh Bedreddin'in en önemli müritlerinden olan Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in sırası ile öldürölme haberleri Eflak'a ulaşınca, Şeyh Bedreddin etrafındaki adamların bazılarının dağılmasına sebebiyet verdi. Bu sayede de Bayezid Paşa, Şeyh Bedreddin'i kolay bir şekilde yakalayabildi ve bu sırada Selanik'te bulunan Sultan Çelebi Mehmed'in yanına Serez'e getirildi.²⁷⁷ Şeyh Bedreddin bu yolculukta hastalandı ve kendini savunma hakkı da tanındığı için iyileşmesi adına bir müddet beklenildi. Şeyh Bedreddin'in ilmine ne olursa olsun hürmet gösteren Çelebi Mehmed, alimlerden oluşan bir heyet topladı. Alimlere Şeyh Bedreddin'e ne yapılması gerektiğini soran Sultan, sonunda Mevlâna Haydar'a öldürölmesinin günah olup olmadığını sorunca, 'Katlinin helal ancak malının haram

²⁷⁶ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 73.

²⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 316.

olduğu' karşılığını aldı. Mevlâna Haydar'ın vermiş olduğu fetvayı Şeyh Bedreddin de onayladı şeklinde bir rivayette bulunmaktadır. Sonunda Şeyh Bedreddin Serez pazarında idam edilerek, malları da varislere dağıtılmış oldu (1416).²⁷⁸

Yılmaz Öztuna Şeyh Bedreddin'in isyanını şu sözlerle tarif eder: "*Şeyh Bedreddin'in bugünkü komünizme benzeyen bir sistem kurmaya ve bunu propaganda ve ihtilal yoluyla devlere empoze etmeye çalışması, Fetret Devri'nin ortaya çıkardığı içtimai bozukluklarla alakalıdır.*"²⁷⁹

3.2.2.3. Cüneyd Bey ile İlişkiler:

Sultan Çelebi Mehmed, Cüneyd Bey'in kuvvetlendiğini duyunca ona haber göndererek sahip olduğu yerleri kendisine teslim etmesini söyledi. Cüneyd Bey ise herhangi bir karşılık vermedi. Bunun üzerine Çelebi Mehmet Aydınoğlu Cüneyd Beyin elinde bulunan Bergama şehrine yürüdü. Sultanın sadık veziri olan Bayezid Paşa'nın kumandası altında bulunan Osmanlı ordusu kaleleri bir bir ele geçirdiler. İlk olarak Kimi Kalesinin teslimini istedi fakat teslim edilmedi. Çelebi Mehmed de kaleyi harp ile ele geçirdi. Buradan Menomenu ovasında bulunan Arhangelu Kalesini (Kayacık Kalesi) de harp ile teslim aldı.²⁸⁰ En son kale olarak Nif kalesi kalmıştı ve bu kale Arnavutlardan Odulas isimli biri korumakta idi. Öyle ki son gücüne kadar kaleyi savunan Odulas'a karşı Bayezid Paşa da bir kin duymaya başlamıştı. Gösterdiği başarılarından ötürü Bayezid Paşa, Cüneyd Beyin kızına talip olmuş ve vereceğini ümit etmişti. Cüneyd Beyin kızının güzelliği ve zenginliği dillere destandı. Kızına pek çok şehzade ve şöhreti yüksek savaşçılar talip olmuştu. Bayezid Paşa elçiler gönderdi ve Cüneyd Beyin kızını istedi. Elçileri kabul eden Cüneyd Bey ise bu isteme karşısında elçileri küçümseyerek bir köle olan Odulas'ı azat edip kızına verdiğini söyledi. Ardından elçilere bu olayı Bayezid Paşa'ya anlatmalarını ve kendisine genç bir damat seçerek daha iyi savaşacağını söylemesini istedi. Elçilerin gelmesi ile durumu haber alan Bayezid Paşa oldukça sinirlendi. Daha sonra Nif'i ele geçirerek Odulas'ı da esir aldı ve hadım etti. Bundan sonra da sarayında kendi hadım

²⁷⁸ Mehmet Demir, "Osmanlı Tarihinde Çelebi Mehmed Döneminin Siyasi Olayları, Devlet Teşkilatı, İlim ve Kültür Hayatı" (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2006), 35.

²⁷⁹ T. Yılmaz Öztuna, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi 3. Cilt (İstanbul: Hayat Yayınları, 1964), 134.

²⁸⁰ Dukas, Bizans Tarihi, çev. VL. Mirmiroğlu (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956), 63.

ağaları ile birlikte hizmetine aldı.²⁸¹

3.3.3. Şarabdâr İlyas Bey:

Çelebi Mehmed'in ikinci oğlu 13 yaşında bulunan Hamideli sancak beyi Mustafa, II. Murad'ın tahta çıkması üzerine öldürölme endişesiyle Karamanoğlu'na sığınmıştı. İstanbul kuşatmasında imparator bu durumdan kurtulmak için Mustafa'nın lalasına mektup yazarak yanına da pek çok altın gönderdi. Şarabdar İlyas'a gelen mektuplarda saltanat mücadelesinde her şekilde Mustafa Çelebi'yi destekleyeceklerini bildiriyorlardı. Gönderdiği altınlarla da asker toplamasını söyledi. Aynı zamanda şehzade Mustafa'yı da İstanbul'a getirterek bir anlaşma yaptı. Başarılı olursa imparatora toprak fedakarlığında bulunacaktı. Mustafa'nın yaşının küçük olması dolayısı ile Bizans'ın, Karamanoğlu'nun ve Germiyanoglu'nun kışkırtmalarına aldanan lalas Şarabdar İlyas'tır. Mevki ve menfaat düşkünlüğü ile bilinen İlyas, Şehzade Mustafa'yı da kendi hırslarına alet etmiştir. İmparator kendisine Rum kuvvetlerini vererek Anadolu'ya gönderdi. Anadolu'ya geçtiğinde Turgutlu Türkmenleri ve Germiyanoglu kuvvetleri de Şehzade Mustafa'ya katıldılar. Lalas Şarabdar İlyas ve Kara Tacüddinoğlu Mahmud, Şehzade Mustafa'nın yanında vezir ve kumandandılar. Şarabdar İlyas ortalığın karışıklığından bahsederek Şehzade Mustafa'nın da saltanat davasına katılması gerektiğini söylüyordu. Saltanat iddiasında bulunsun ya da bulunmasın fark etmeksizin her halükârda Şehzade Mustafa'nın Sultan Murad tarafından öldürölceğini söylüyordu. Karamanoğlu da şehzadenin öldürölceğini söylüyordu. Etrafına kuvvetlerin toplandığını gören Şehzade Mustafa bu fitnelere ve kışkırtmalara daha fazla dayanamayarak isyan bayrağını açtı ve Bursa'ya doğru yola çıktı.²⁸² Mustafa toplamış olduğı kuvvetiyle birlikte Bursa önlerine geldi ancak halk, şehri Mustafa'ya teslim etmedi. Bursa ileri gelenlerinden Ahi Yakup ve Ahi Hoşkadem elçi olarak gönderildiler. Şarabdar İlyas'ın bu duruma sebep olduğunu düşündüklerinden lala ile görüştüler. Yanlarında getirdikleri hediyeleri ve paraları lalaya teslim ettiler. Bursa halkının Sultan Murad'a biat ettiğini ve eğer şehri zorlarsa da tüm güçleri ile müdafaa edeceklerini bildirdiler. Ayrıca Karamanoğlu kuvvetleriyle

²⁸¹A.de Lamertine, Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi) 2. Cilt, çev. M. R. Uzmen (İstanbul: Bilge Kültür Sanat), 283-284.

²⁸² Duran Sezer, "Mehmet Zeki (Pakalın)'nın Maktul Şehzadeler İsimli Eseri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010), 80.

Osmanlı şehirlerinden birini almanın da doğru bir davranış olmadığını belirttiler. Şarabdar İlyas elçilerin tekliflerini kabul ederek İznik tarafına yöneldi. Şehzade Mustafa İznik'i 40 gün kuşatma altına aldı. Kale muhafızı Firuz Bey oğlu Ali Bey de durumu Sultan Murad'a ileterek acil yardım istedi. Sultan Murad, Ali Bey'e kaleyi teslim etmesini ve kendisinin Şehzade Mustafa üzerine geldiğini bildirdi. Diğer taraftan lalası Şarabdar İlyas'a Şehzade Mustafa'nın bir yere ayrılmasını engellemesini ve kendisine de Anadolu Beylerbeyliğini vereceğini bildiren bir mektup gönderdi.²⁸³ Aldığı emir üzerine şehre ve halka zarar vermeyeceğine dair Şehzade Mustafa'dan söz aldıktan sonra Ali Bey şehri teslim etti. Mustafa Çelebi, Çandarlızade İbrahim Paşa'nın sarayına yerleşirken Şarabdar İlyas da aldığı Anadolu Beylerbeyliği müjdesi ile İznik'ten ayrılmıyordu. Sultan Murad İstanbul muhasarasını kaldırarak Gelibolu üzerinden Anadolu'ya geçti ve süratle İznik önlerine geldi. Turgutlu kuvvetleri ve Germiyanoglu kuvvetleri Mustafa Çelebi'yi İznik'te tehlike olabileceği endişesi ile Karaman'a götürmek istediler fakat Şarabdar İlyas buna izin vermedi. Sultanın öncü kuvvetlerinden Mihaloğlu Mehmed Bey İznik'e baskın yaptı. Baskın yapıldığı sırada Mustafa Çelebi hamamda idi ve Mustafa'nın beylerbeyi Tacüddinoğlu Mahmud Bey hemen bir at ayarlayarak şehzadeyi kaçmak istedi fakat Mihaloğlu'nun saldırısı ile bunu gerçekleştiremedi. Mihaloğlu Mehmed Bey atından düşerek vefat etti. Çarpışma yaşanırken Şarabdar İlyas da Şehzadeyi yakaladı ve Sultan Murad'a teslim etti. Şehzade Mustafa kaçırıldığını anladığında lalası ile aralarında şu konuşmalar geçmiştir:

*<Hey lalam beni nereye götürüyorsun?> diye sordu. İlyas da ona: <Kardeşine ileteceğim.> Cevabını verince, küçük şehzade: <Beni kardeşime iletme, kardeşim bana kıyar!> sözleriyle yalvarmaya başladıysa da İlyas, şehzadenin sözlerine kulak asmayarak kendisine Murad'a teslimetti.*²⁸⁴

Sultanın emri üzerine İznik dışında bir incir ağacında Şehzade Mustafa boğduruldu ve cesedi Bursa'ya gönderildi.

Şarabdar İlyas, Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi ile ilgili şunları söylemiştir:

²⁸³ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 2, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 136-138.

²⁸⁴ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi I. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 277.

*Sureta ben günakâr oldum. İllâ bu ikisi vilâyette olsa zararı âmdır. Ve hem biri dahi bu kim, ben efendim oğluna yaramaz iş etmedim. Bu dînyanın mundarına bulaşmadan şehid ettirdim. Cemi' âlem rahat oldu. Ve hem bizden önden gelenler bu kanunu komuşlar.*²⁸⁵

3.4. II. Murad Dönemi Lalaları

3.4.1. Bayezid Paşa

3.4.1.1. Düzmece Mustafa Olayı:

Çelebi Sultan Mehmed ölmeden evvel Amasya'da bulunan oğlu şehzade Murad'ın derhal merkeze getirilmesini istemişti. Bunun sebebi de Bizans İmparatorluğu'nun vefat haberini alınca ellerinde tuttukları Şehzade Mustafa'yı serbest bırakarak ülkede karışıklık çıkarmasının önüne geçmekti. Şehzade Murad süratle Bursa'ya geldi ancak o geldiğinde babası Sultan Çelebi Mehmed vefat etmişti. Murad gelince Bayezid Paşa Sultanın vefat haberini ilan etti ve Murad da 25 Haziran 1421 tarihinde Bursa'da tahta çıktı. II. Murad Han babasının cenazesıyla meşgul olduktan sonra komşu devletlere cülusunu bildirdi. Bizans 2 elçiyi yeni padişaha gönderdi. Bir elçi padişahı tebrik ederken diğeri de iki devlet arasında barışın devam etmesinin şartı olarak II. Murad'dan 2 erkek kardeşinin rehin olarak Bizans'a verilmesini istedi. Bu 2 erkek kardeş verilmez ise Bizans'ın elinde bulunan Şehzade Mustafa'nın serbest bırakılacağı söylendi. Elçiye hitaben Bayezid Paşa, *"Müslüman evladının Müslüman olmayanlar nezdinde terbiyesi Hazreti Peygamber'in şeraitine uygun değildir. Efendinize söyleyiniz, lütfen bu istekten vazgeçsin. Padişahımız kendisi ile iyi ilişkiler kurmak istemekte ve aradaki anlaşmalara bağlı kalacağını bildirmektedir"* cevabını verdi.²⁸⁶ Şehzadelerin teslim edilmemesi üzerine Bizans'ta bir görüşme gerçekleşti. Devlet adamlarından bir kısım Sultan Murad ile anlaşma yoluna gitmek istediklerini söylerken bir kısım da ki buna tahtın ortağı Yuannis de dahil olmak üzere Mustafa Çelebi ile anlaşp onu Rumeli'de tahta çıkarmak istediklerini söylediler. Sonuçta Yuannis taraftarlarının Mustafa Çelebi ile anlaşma yoluna gidilmesinde ve Gelibolu'nun da kendilerine teslim edilmesinde diretmeleri sonucunda Mustafa ile

²⁸⁵ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi I. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 277.

²⁸⁶ Ahmet Şimşirgil, Kayı II (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 18-19.

anlaşma yoluna gitme kararı alındı. General Dimitriyos Laskariyüs kadirgalar ile Limni adasına gönderildi. Mustafa Çelebi ile imparator aralarında bir anlaşma yaptılar. Anlaşmaya göre, Mustafa Çelebi Bizans imparatorunun sözünden dışarı çıkmayacak ve oğlunu da rehin olarak bırakacaktı.²⁸⁷ Gelibolu Yarımadası, Karadeniz'den Eflak sahillerine kadar olan yerleri, Erisos ve Aynaroz'a kadar olan Teselya havalisini imparatora teslim edecekti. Anlaşma sonrası Mustafa Çelebi'ye on kadirga verildi. Cüneyd Bey ve maiyeti ile birlikte bir miktar da Rum kuvvetini yanına alarak Gelibolu'ya gelen Mustafa Çelebi karşısında Sultan Murad'ın kuvvetleri ile karşılaştı. Sultan Murad Gelibolu Kalesini sağlamlaştırmış ve buraya fazlaca kuvvet de koydurmuştu. Mustafa Çelebi ile Osmanlı kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar oldu ancak Cüneyd Bey Osmanlı kuvvetlerine karşı üstünlük sağladı. Mustafa Gelibolu halkının ileri gelenlerini davet ederek, kendisinin Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu, Çelebi Mehmed'in kendisini Rumların eline hapis bıraktığını ve hükümdar olarak başa geçmek istediğini söyledi. Gelibolu halkı ve çevredekiler Mustafa'ya inanarak biat ettiler. Fakat kale muhafızları ona inanmadı ve teslim olmadılar. Bunun üzerine Dimitriyos Gelibolu Kalesini kuşatma altına aldı. Öte taraftan Osmanlı cephesinde Mustafa'nın durumu Veziriazam ve Beylerbeyi Bayezid Paşa, ikinci vezir Çandarlı Zade İbrahim, üçüncü vezir Hacı İvaz Paşa, Timurtaş Paşa'nın oğulları Umur, Ali ve Oruç Beyler ve Sultan Murad arasında bir görüşme gerçekleşti. İbrahim Paşa ve Hacı İvaz Paşa, Bayezid Paşa'nın hem beylerbeyi olması hem de Rumeli'deki beyleri yakinen tanıdığı için onun gönderilmesini istediler. Divanda beyler Bayezid Paşa'ya *"Rumeli'nin beylerbeyisi sensin, şimdiye kadar balını sen yedin, arısını da sen sakınleştir."* dediler.²⁸⁸ Ayrıca İbrahim Paşa ve Hacı İvaz Paşa, Bayezid Paşa'yı çekemedikleri için şöyle bir görüş bildirdiler: *"Rumeli beyleri, Paşanın tanışları olup, o taraftaki sipahilerin başbuğları onu sever, ancak ona boyun eğerler. Eğer serdarlıkta öteki yakaya geçerse en ileri ölçüyle bu derneğin dağılmasına aracı olacağı ve alacağı akla yatkın tedbirlerle istenen sonucu elde edeceği aşikârdır."*²⁸⁹ Timurtaş Paşanın oğulları ise bu kıskançlığın farkında olup buna karşı çıkarak padişahın bizzat gitmesini söylediler.

²⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 326.

²⁸⁸ Âşık Paşazade, Osmanlı'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 164.

²⁸⁹ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 2, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 125.

Sultan Murad, “Bayezit Lala, bu dileğe hayır deme, varmak gerektir. Himmet kuşağını güçlü bileğe sarmak gerektir. Bu işin üstesinden senden başka kimse gelemmez. Bu devlet uğruna çalışmayı senin gibi kimse bilemez.” dedi. Bayezid Paşa da Sultan Murad’a şu sözlerle karşılık verdi:

Bir başki senin uğruna ölmez, ham kabaktır

Bir kulun ki sözünü tutmaz inan düşmandır

Dökülse de çok mudur yolunda benim kanım

Feda olsun sana bilesin başımla canım

Ama, iyi bir savaşçı olarak kendini gösteren ve tahtta hakkı olduğunu da savunan bu adamı, nice ahmak, yaban saymayıp ona itaat etmiş, bağlılık kuşaklarını bellerine dolamış, saygı zincirlerini de boyunlarına halkalamış bulunuyorlar. Sanırım ki asker çoğunlukla ikiye bölünmüştür. Bunları yola getirmek için işin başında olanlara zorlu bir yenilgi gerekir. Böyle bir gelişme sezdiğim anda öte tarafa boyun eğmiş gözükürsem ve bu tarafa gücenip düşmanın yanına gidersem, bunu hiyanet etmiş gibi yormayasın. Kıskaç kişilerin sözleri de katında değer bulmasın. Eğer bu yolla işi düzene koyarsam, iki taraf karşılaştığı zaman, onların beyleri arasında ayrılık ve bölünme gereklerini hazırlar, ileri gelenleri ürkütür, böylece yenilgiye uğramalarını kolaylaştırmam mümkün olur.²⁹⁰

Böylece Bayezid Paşa’nın Mustafa üzerine gönderilmesine karar verildi.²⁹¹ Gelibolu yolunun kapalı olması ile Bayezid Paşa, Güzelcehisarı’dan Rumeli’ye geçti. Edirne taraflarına gittiğinde yanına otuz bin kişilik kuvvet daha aldı. Edirne’ye az bir mesafe kala bir ovada ordugahı kurdu. Mustafa Çelebi de Gelibolu’da çıkmış üzerine doğru geldiği haberini almıştı. Bu yüzden onu Sazlıdere mevkiinde bekledi. Bayezid Paşa, askerlerinin Mustafa Çelebi’nin tarafına geçmelerinden oldukça endişe duymaktaydı. Savaşa başlamadan önce de kendilerine bir nutuk çekti ki Mustafa’nın gerçek şehzade olmadığını, Bizans’ın yetiştirmiş olduğu bir kimsenin Osmanlı Devleti’ni parçalamak için öne sürdüğü bir hain olduğunu söyledi. Ve hitabına devam ederek

Görüyorsunuz daha iktidarı eline almadan ülkemizin en iyi yerlerini Bizanslılara teslim

²⁹⁰ Hoca Sadettin Efendi, Tac’üt-Tevarih 2, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 125.

²⁹¹ Mustafa Çağhan Keskin, “Bayezid Paşa: Vezir, Entelektüel, Sanat Hamisi”, Osmanlı Araştırmaları, 48/48 (2016): 4.

*ediyor. Bu yerleri ecdadımız büyük zahmetlerle fethetmişlerdi. Bilmiyor musunuz ki, Gelibolu şehri ve boğazı şark ve garbın Ege Denizi ile Karadeniz'in anahtarıdır. Şimdi Gelibolu'da Bizanslılar hükmetmekte olduklarından, Türkler, Hristiyan esirlerlerini Anadolu'ya geçiremezler. Bu hâller bizim felaketimizin başlangıcını teşkil etmektedir. Bizanslıların ise kurtuluşu olur. Bu itibarla devletimizin geleceği için sizden aslanlar gibi hücum etmenizi istiyorum.*²⁹²

İki kuvvet karşılaştı. Aralarında çıkan muharebede önce Mustafa Çelebi öne çıktı ve kendisini tanıttı. Osmanlı Devleti'nin tahtının asıl varisi olduğunu söyleyerek karnında Ankara Savaşından kalma bir yarık bulunduğunu Rumeli beylerine ve Bayezid Paşa'ya göstererek kendisinin Yıldırım'ın oğlu olduğunu ispat etmek ve Bayezid Paşa'nın kuvvetlerini kendi tarafına çekmek istedi.²⁹³ İlk hücum da Bayezid Paşa'nın sağ kolu ve ardından da sol kolu Mustafa Çelebi'nin tarafına geçince yanında kuvveti kalmayan Bayezid Paşa da Mustafa Çelebi'ye 30 Ağustos 1421 tarihinde teslim oldu. Cüneyd Bey ise Bayezid Paşa ile hasımdı ve teslim olmasının ertesi günü Bayezid Paşa'yı idam ettirdi. Bayezid Paşa'nın karşı tarafa geçmesi hakkında çeşitli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Mustafa Çelebi'nin Bayezid Paşa'yı vezirlikte bıraktığı ve ardından da İzmiroğlu Cüneyt ve Evrenuzzadelerin etkisi ile öldürüldüğü ya da Cüneyt Bey'e teslim edilerek idam edildiği veya da muharebe esnasında şehit düştüğü şeklinde çok sayıda kaynak bulunmaktadır.²⁹⁴ Hammer'e göre, Bayezid Paşa ile kardeşi Hamza esir düştüler ve zincirlere bağlı vaziyette Mustafa Çelebi'nin huzuruna çıkarıldılar. Mustafa Çelebi de Bayezid Paşa'yı müşaviri Cüneyd Bey'e verdi. Çelebi Mehmed döneminde Cüneyd Bey'in damadı Bayezid Paşa tarafından hadım edilmişti ve Cüneyd Bey de damadının intikamını almak için Sultan Murad'ın da sadık devlet adamının boynunu vurdurdu. Ölüm darbesini indirirken de Bayezid Paşa'ya *"Alçak, bak hâline! Maamañih bir insanın uzvunu kesmek san'a-tında o kadar mahir bir ustayı yok etmek de yazık oluyor."* diyerek haykırdı. Kardeşi Hamza Bey ise serbest bırakıldı.²⁹⁵ Bir başka kaynakta ise, Mustafa'nın yanında yer alan Cüneyd Bey Bayezid Paşa'dan hiç hoşlanmıyor ve

²⁹² Ahmet Şimşirgil, Kayı II (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 22.

²⁹³ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi I. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 257.

²⁹⁴ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi I. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 269.

²⁹⁵ Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi 2, çev. Mehmet Ata (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 161.

Mustafa'yı kışkırtıyordu. “*Efendisini (Sultan Murad'ı) terk eden bir hainin sana ne faydası dokunur*” diyerek onun güvensizliğinden ve sadakatsizliğinden bahsediyordu. Neticede de istediğini elde etti ve Bayezid Paşa'yı şehit etti.²⁹⁶

Mustafa Çelebi de böylelikle Edirne'ye girdi ve kendisini hükümdar olarak ilan etti. Rumeli'deki beyler kendisine tabi oldular. Mustafa Çelebi adına para da kesildi. Bayezid Paşa'nın yerine İbrahim Paşa da veziriazam oldu. Her devirde rastlanan hükümdara yakın olan devlet adamları arasındaki rekabet Bayezid Paşa için de vardı. Bayezid Paşa, Çelebi Mehmed'in hem saltanat mücadelesinde sonuna kadar yanında durmuş ve destek olmuştu hem de padişahlığında destek olmuştu. Fedakarlığı, sadıklığı ve güvenirliliği ile Çelebi Mehmed'in ölümüne kadar Veziriazamlık görevini ve Beylerbeyi görevini devam ettirmişti. Devlet işlerinde tek merci kendisi idi ve kendisinden aykırı söz söylenemezdi. Bundan dolayı ikinci vezir Çandarlı Zade İbrahim ve Hacı İvaz Paşa bıkmışlardı. Bu yüzden de Mustafa Çelebi üzerine Bayezid Paşa'nın gitmesinde büyük ısrar etmişlerdi.²⁹⁷

3.4.2. Yörgüç Paşa

Bayezid Paşa ile Mihaloğlu Mehmet Bey'in ölümünün ardından merkezde Çandarlızade İbrahim Paşa, Hacı İvaz Paşa, Timurtaş Paşa'nın üç oğlu Ali Bey, Umur Bey ve Oruç Bey ve Lalası Yörgüç Paşa kalmıştı. Sultan Murad bu vezirlerin nüfuzlarından sıyrılmak istemekteydi. Bu yüzden de Umur Bey'i Germiyanoglu Yakup Bey yanına elçi olarak, Ali Bey'i Saruhan sancak beyliğine, Yörgüç Paşa'yı Amasya sancak beyliği'ne gönderdi. Yörgüç Paşa, Sultan Murad'a lalalık ettiği Amasya'da geldiği andan itibaren kudret ve nüfuzunu hemencecik hissettirmişti.²⁹⁸ Bu tarihlerde devletin doğu hududunda Akkoyunlular ile Karakoyunlular mücadele halindeydiler. Amasya, Tokat ve Canik etrafında da küçük gruplar halinde Türkmen aileler yaşamakta idi. Dolayısıyla bunları idare etmek ve zapt etmekle devlet bir hayli meşgul olmaktaydı. Aslında bu Türkmen ailelerinin büyük bir kısmı Ankara Savaşı sonrasında Çelebi Mehmed tarafından ortadan kaldırılmıştı. Ancak yine de az da kalsalar bu aileler faaliyetlerine devam etmekte idiler. Canife'te Alparslan oğlu

²⁹⁶ Ahmet Şimşirgil, Kayı II (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 23.

²⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 352.

²⁹⁸ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi I. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 287.

Hasan Bey, Kızıl Koca oğulları ve Koca Kaya hâkimi Haydar Bey de bu Türkmen ailelerdendi. Bu aileler arasında Çorum taraflarında bulunan Kızıl Koca Türkmenleri en korkunç olanları idi. Bu aşiret Amasya ve Tokat'ı istila etmiş durumdaydılar. Bunların ahlaksızlıkları ve hırsızlıklarından bölgede dirlik düzenlik kalmamıştı. Kervanlara saldırıyorlar, yolları kesiyorlar, hırsızlık yapıyorlar, kasaba ve köyleri basıyorlardı. Öyle haydutluklar yapıyorlardı ki, hamamda bulunan kadınları dahi çekip alacak kadar ahlaksızlıkları gün yüzündeydi. Üstelik bu aşiret sadece kendi yaşadıkları bölgede huzursuzluk çıkarmakla kalmıyor, Dulkadir Türkmenleri ve Akkoyunlu Karayölük Osman'ın oğlu Habil'i kışkırtarak, Osmanlı topraklarına saldırımları için tahrik ediyorlardı. Lala Yörgüç Paşa da bunların ortadan kaldırılması gerektiğini anlayarak harekete geçti. İlk olarak da bu Türkmenler arasında en azıllısı olan Kızılkoca oğlanlarını ortadan kaldırmak ile işe başlamak istedi. Lala Yörgüç Paşa da Kızıl Koca'nın dört oğluna sanki Sultan Murad göndermiş gibi yazarak mektup gönderdi. Mektupta hoş sözler kullanarak, Canik taraflarının Alparslan oğlundan alınabilmesi için lala Yörgüç Paşa'ya bu konuda yardım etmeleri ve bölgenin alınması halinde de Artıkova'nın tımarının kendilerine verileceği ve onların da oraya yerleşmeleri yazıyordu.²⁹⁹ *“Lalam gidip Yörgüç'le yoldaşlık edin ve Alparslan cengini vurun. Sonra doğruca Artukova'ya gelin, sizin tımarınız olsun”*.³⁰⁰ Bu kardeşlere padişah adına gönderilmiş elçinin yanında bir de Yörgüç Paşa'nın adamlarından birisi de vardı. Bu Türkmenleri Çorum'da bulan elçi de mektupları kardeşlere teslim etti. Hediyeler de verildi ve kardeşler padişah'tan geldiğini sandıkları hediyelere ve mektuba çokça sevindiler. Mektubu okuyunca padişahın emrini yerine getirmek üzere harekete geçtiler. Hırsızlık yapan, yol kesen, haydutluk yapan ne kadar Türkmen varsa da hepsini toplayarak birleştiler. Toplamda sayıları dört yüz kadar oldu. Bu dört yüz kişi içinde Türkmenlerden önemli yiğitler ve yoldaşlar bulunuyordu. Dört kardeş aralarında bir anlaşma yaptılar. Anlaşmaya göre, eğer Yörgüç Paşa Türkmenlere karşı gelecek olursa onunla savaşacaklar ve memleketi de yağma ve talan edeceklerdi. Fakat Yörgüç Paşa'nın Türkmenler arasında bir casusu bulunuyordu ve bu casus Yörgüç Paşa'ya karşı yapılacak planı Paşa'ya bildirdi. Türkmenler hazırlanıp Merzifon'a geldiler. Yörgüç Paşa

²⁹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 351.

³⁰⁰ Âşık Paşazade, Osmanlı'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 182.

Türkmenlerin tuzağına daha iyi düşmeleri için hasta olduğunu ve bu sebeple Amasya’da kalmak zorunda olduğunu haber verdi. Lala Yörgüç Paşa, oğlu Hızır Bey’i Türkmenleri karşılaması için Merzifon’a gönderdi.³⁰¹ Hızır Bey gelerek Türkmenlere hitaben, *“Kusurumuza bakmayın, babam pek iyi değil İnşallah iyileşince gelir. Siz de şehirde birkaç gün dinlenmiş olursunuz. Sizlerle yiyip içelim. Babam sağlığına kavuşunca belki ben de sizinle birlikte giderim. Babam iyileşmezse siz yetersiniz. Askerin tamamı Sunsa’dadır, hepsi orada toplanmış hazır beklemektedir”*³⁰² dedi ve Türkmenleri Amasya’ya getirdi. Türkmenlere yiyecek içecek ikramında bulundular. Özellikle dört kardeşi yüksek bir yerde konakladılar. Sınırsız yiyecek ve içecek ikram edilen kardeşlere ayrıca şaraplar da ikram edildi. Seçme Türkmen yiğitlerini ayırarak kısım kısım başka yerlere yerleştirdiler. Tüm hepsine de ikramda sınır tanımadılar. Aynı şekilde şarap da verdiler. Türkmenler gece boyunca yiyip içtiler. Şaraptan sarhoş oldukları vakit de aniden Hızır Bey ve adamları kardeşleri yakaladılar ve zindana getirdiler. Zindanda ateş yaktılar ve kapısını kapattılar. Kardeşler duman içinde kalarak boğularak yaşamlarını yitirdiler. Kalan Türkmenleri de öldürme emri veren Yörgüç Paşa, Türkmen obalarına doğru atını sürdü. Çorumlu yöresine yerleşmiş bulunan Türkmenlere ani bir baskın yaparak burada bulunan Türkmenleri de öldürdü. Tüm mallarını da yağma etti. Öyle ki geride kalan Türkmenlerden kadınlar ve çocuklar dilencilik yapmaya kadar düştüler. İşte artık Türkmenler yol kesemez oldular.

3.4.2.1.Haydar Bey ile İlişkiler:

Çorum’un Osmancık kazasında Koca Kayası ismi verilen bir kalede Haydar Bey denen bir Türkmen beyi oturmakta idi. Hisar sarp bir yerde bulunuyordu. Bu bey yüz yıl yetecek şekilde zahiresini kalede bulundurduğundan ve kalenin de güvenli olması dolayısı ile hiç kimseye baş eğmemekteydi. Kendisi hisardan hiç çıkmazdı ancak ara sıra oğlu Kasım’ı komşu hükümdarlara ve beylere armağanlarla gönderiyordu fakat oğlu olduğunu yakalanmasından korktuğu için saklıyordu. Bazı beyler bu hisarı almak için çabalamış ancak olumlu sonuç elde edememişlerdi. Yörgüç Paşa da bu kaleyi ele geçirmek istiyordu fakat zorla alınamayacağını da

³⁰¹ Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi 2, çev. Mehmet Ata (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 185.

³⁰² Âşık Paşazade, Osmanlı Tarih-i Şahi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 183.

bildiğinden aklına başka fikir geldi. Önce elinde bulunan zahireleri yakmayı düşündü. Ardından hisarda Tayfur Çelebi adında birisi vardı ki bu kişiyi Haydar Bey kendi oğlundan bile çok severdi. Yörgüç Paşa hisarı ele geçirmek için Haydar Bey'in en itimat ettiği kişiye “*eğer kalede bulunan zahireyi yakarsa kendisine mal ve mevki vereceğini*” bildirdi. Tayfur da bu teklifi kabul ederek kaledeki tüm zahireyi ateşe verdi.³⁰³ Sonra da Yörgüç Paşa devreye girerek kaleyi muhasaraya altına aldı. Savunmanın bir sonuç getirmeyeceğini anlayan Haydar Bey ise “*Yörgüç ben artık ne olacağımı oldum, senin de sonunun benden beter olmasını yüce Tanrı'dan dilerim.*” diyerek mecburen kaleyi Lalaya teslim etti.³⁰⁴ Durumu Sultana bildirildi ve Sultan da Haydar Bey'in geçinebilmesi için kendisine tımar verdi. Vefatına kadar (1427) da bu şekilde yaşadı.

3.4.2.2.Canik Hâkimi Hüseyin Bey ile İlişkiler:

Taceddin oğullarından³⁰⁵ Alparslan oğlu Hasan Bey, Ordu ve Çarşamba taraflarına hâkimdi. Samsun Osmanlı Devleti'nin elinde idi. Dolayısıyla Yörgüç Paşa'nın aklında Canik vilayetini almak vardı. Canik hâkimi Hüseyin Bey de Yörgüç Paşa'nın ne kadar hilekâr ve kurnaz bir kimse olduğunu bilmesinden dolayı hep korku içinde yaşamakta idi. 1428 yılında kendisinin yapmış olduğu düğüne Hasan Bey'i davet etti.³⁰⁶ Yörgüç Paşa'nın amacı düğüne geldiğinde Hüseyin Bey'i esir etmektir. Hüseyin Bey de durumun farkına vararak Yörgüç Paşa'ya haber gönderdi ve şöyle dedi: “*Bizi davetten muradınız vilayetimizi elimizden almak ise ne hacet. Memleket padişahımızın. Biz kaymakamları mesabesindeyiz. Her ne vakit murad edilirse teslim ederiz.*” Hüseyin Bey'in sözlerine aldırış etmeyen Yörgüç Paşa hemen asker toplamaya başlamıştı ki Hüseyin Bey bunu öğrenerek yeniden adamlarından birini göndererek, “*askere hacet yok. Ben kendim vilayeti veririm*” dedi ve kendisi yola düşüp Yörgüç Paşa'nın yanına geldi.³⁰⁷ Yörgüç Paşa kendisini Sultan Murad'a gönderdi. Tutsak şekilde Bursa'ya gelen Alparslan oğlu burada hapsedildi. Yörgüç

³⁰³ Münecimbaşı Ahmed Dede, Münecimbaşı Tarihi, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1945), 213.

³⁰⁴ Âşık Paşazade, Osmanlı Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 186.

³⁰⁵ Taceddin oğulları, eski Türk Beyleri ailelerindendir.

³⁰⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 353.

³⁰⁷ Münecimbaşı Ahmed Dede, Münecimbaşı Tarihi, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1945), 214.

Paşa da Alparslanoglu'nun ailesini Amasya'ya getirtti. Bir gün Alparslanoglu kaçmayı başardı. İki yıl sonunda ise padişahın yanına gelerek af diledi. Padişah da kendisini affederek Gümölcine Sancağını vererek ailesini de yanına göndertti.³⁰⁸

3.4.2.3.İskender Mirza ile İlişkiler:

1431 tarihinde Kara Yusuf'un oğlu İskender Mirza, Timur'un oğlu Şahruh'dan kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Sultan Murad da Yörgüç Paşa'ya İskender Mirza'nın ihtiyaçlarını karşılamasını emretti. Yörgüç Paşa da onun tüm ihtiyaçlarını karşıladı. Bahar zamanı gelince İskender Mirza'nın adamları yağmaya başladılar. Yörgüç Paşa durumu hemen Sultan Murad'a bildirdi. Sultan çok sinirlenerek Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey'e İskender Mirza'nın ve adamlarının Osmanlı ülkesinden çıkarılmasını emretti. Umur Bey zeki ve tecrübeli olduğundan savaşmadan bu işi bir mektupla çözdü. İskender Mirza'ya mektup göndererek *“Şahruh Mirza'nın Horasan tarafına gittiğini, kendisine de münasib olanın âbâ ve ecdadının mülkü olan Azerbaycan tarafına gitmek olduğunu, bu taratta, padişahımızdan bunca lûtfu kerem görmüş iken, memleketlerine taarruz ve halkına tecavüz etmeleriyle onu kızdırmalarının münasib olmadığını”* söyledi. İskender Mirza'da mektuba uyarak Azerbaycan'a gitti.³⁰⁹

3.5. Fatih Sultan Mehmed Dönemi Lalaları

3.5.1. Şehabeddin Şahin Paşa ve Zağanos Paşa

II. Murad'ın dördüncü oğlu Şehzade Mehmed 1443 baharında lalaları Kassabzâde Mahmud ve Nişancı İbrâhim³¹⁰ ile Manisa'ya vali olarak gönderildi. Bu olay Gazavatname'de şöyle geçer:

*Hicretin sekiz yüz kırk altı tarihinde Sultan-ı a'zam, a'ni Murad Han ciğer köşesi
Sultan Mehmed'i Saruhan eli'ne zabt u rabt için göndermek murad-ı şerifleri
oldukda Kassab oğlu Mahmud Beg ile Nişancı İbrahim Beg nam kimesneleri Şahzadeye*

³⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 353.

³⁰⁹ Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1945), 219- 220.

³¹⁰ Nişancı İbrahim Paşa da devşirme kökenlidir. Çandarlı'nın idamından sonra görevden azledilenler arasında Nişancı İbrahim de bulunmaktadır (1454). Bkz.: Mustafa Gökmen, “Fatih Sultan Mehmet Devri Vezirleri Dönüşüm, Rekabet ve Etnisite” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2023), 55.

Aynı yılın sonlarına doğru ağabeyi Amasya valisi şehzade Alâeddin Ali Çelebi vefat etti. Böylece tahtın tek varisi Şehzade Mehmed olmuş oldu. 1444 baharında Sultan Murad, şehzadeyi yanına getirtti ve tahta oturttu. II. Mehmed tahta oturduğunda devletin durumu hiç iç açıcı değildi. Paşalar arasında yaşanan rekabetler, kanlı Hurûfî ayaklanması, büyük yangın buhranın başlıcalarıydı. Sultan Mehmed'in küçük yaşta olması sebebiyle yetkilerini vezir Çandarlı Halil Paşa'ya bırakmıştı. Ancak Rumeli Beylerbeyi vezir Şehâbeddin Şahin Paşa, şehzade lalaları Nişancı İbrâhim ve Zağanos Paşalar bunu istemiyorlardı. İktidarı Çandarlı Halil Paşa'nın elinden almaya çalışıyorlardı. İç buhranların yanında bir de Bizans'ın elinde olan şehzade Orhan Çelebi taht iddiası ile İstanbul'dan İneceğiz'e geldi fakat burada kendisine taraftar bulamadı ve Dobruca'ya kaçtı. Şehâbeddin Şahin Paşa'nın sıkı kovalaması sonucunda da herhangi bir eylem yapamadan yeniden Bizans'a sığındı.

18-22 Eylül'de Haçlı ordusu Tuna'yı aştı. Çandarlı Halil Paşa Sultan Murad'ın yeniden başa geçmesi gerektiğini, bundan başka çare olmadığını söyledi. Kassabzâde Mahmud Paşa Bursa'ya gönderildi ve II. Murad'ı ikna ederek birlikte Edirne'ye döndüler. Şehâbeddin Şahin Paşa ve Zağanos Paşa, Sultan Mehmed'i ordunun başına geçirmek, babasını da Edirne korumasında bırakmak istiyorlardı. Ancak II. Murad ordunun başına geçerek ordusu ile hareket etti. Haçlı ordusu ile Varna'da karşılaşan Osmanlı ordusu 10 Kasım'da zafer elde etti.³¹² Varna Zaferinin ardından Çandarlı Halil Paşa II. Murad'ın Edirne'de kalması için çok uğraştı ancak Sultan Murad oğlunun geleceği için bu durumun tehlikeli olabileceğini düşünerek Edirne'de birkaç gün kaldıktan sonra Manisa'ya çekildi. İstanbul'un fethi bu sıralarda ortaya atılmış ve özellikle Zağanos Paşa'nın etkisinde kalan Sultan Mehmed Han padişahlığın ilk şartı olarak bu fethi benimsemişti. Çandarlı Halil Paşa her fırsatta II. Murad'ı tahta geçirmek istiyor ve yeniçerilere de oldukça güveniyordu. Sonunda Edirne'de büyük bir yeniçeri isyanı ortaya çıktı. Ayaklanan yeniçeriler Şehâbeddin Paşa'nın sarayını bastılar ve yağma ettiler. Şehâbeddin Paşa ise güçlkle Sultan Mehmed'in sarayına kaçabilmişti. Yeniçerilerin isyanı, ulufelerinin arttırılması ve itaat etmeyenlerin

³¹¹Mustafa Gökmen, "Fatih Sultan Mehmet Devri Vezirleri Dönüşüm, Rekabet ve Etnisite"(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2023), 54.

³¹² Muharrem Eren, Zağnos Paşa (Balıkesir: Kültür ve Eğitim Vakfı, 1994), 27.

kılıçtan geçirilmesi şartı ile bastırılabilirdi. Artık Sultan Mehmed'in devleti yönetemediği ortaya çıkmış ve Çandarlı Halil de bunu fırsat bilerek II. Murad'ı tahta geri çağırmıştı. Ağustos 1446 tarihinde Edirne'ye gelen II. Murad yeniden tahta oturdu. II. Mehmed ise hemen Manisa'ya gönderildi. Mehmed'e lala olarak Zağanos Paşa ve Şehâbeddin Paşa tayin edildi.

Çandarlı Halil Paşa'nın gönderdiği mektup ile babasının vefat haberini alan Mehmed Çelebi Sultan'ın derhal payitahta gelmesi bildirildi (8 Muharrem 855/ 10 Şubat 1451). Süratle yola çıkan Mehmed Çelebi Sultan 18 Şubat 1451 tarihinde 19 yaşında ikinci kez Osmanlı tahtına oturdu. 5 yıl Manisa'da kalması onu olgunlaştırmış ve devletin siyasî durumu da düzelmişti. Cülûsunun ardından Sultan Mehmed Han, veziriazam Çandarlı Halil Paşa'yı görevinden ayırmadı çünkü Çandarlı yeniçerilere sırtını dayamakta idi. Ancak Anadolu Beylerbeyliğine Ozguroğlu İsa Bey'i görevinden alarak İshak Paşa'yı tayin etti. Lalası Şehâbeddin Paşa'yı ikinci vezir yaptı. Ayrıca yine lalası Zağanos Paşa'yı ve Sarıca Paşa'yı da divana soktu.³¹³

3.5.2. Zağanos Paşa

Osmanlı'da ilk dönem vezirleri medresede eğitim almış olan ilmiye sınıfından kişilerdir. Zağanos Paşa'nın ismi kaynaklarda 'Zağnos, Zağanos, Zaganos' şeklinde geçer. Kökeni kesin olmamasına rağmen isminde -os ekinin bulunması onun Arnavut kökenli olabileceğini düşündürür.³¹⁴ Zağanos Paşa devşirilerek Enderûn Mektebi'nde eğitim almıştır. Paşa'nın tarih sahnesinde görüldüğü ilk dönem II. Murad dönemidir. İlk atandığı vazife ise hazinedarbaşılıktır.^{315, 316} 1440 yılında Arvanitili sancakbeyliğine atanmış ve Sultan Murad'ın pek çok seferine de katılmıştır. Sultan Murad Zağanos Paşa'yı kızı Fatma Sultan ile evlendirmiştir. Ayrıca Paşa'yı Şehzade Mehmed'e lala olarak atamıştır. Zağanos Paşa Şehzade Mehmed'e Manisa'da lalası olarak Latince ve Rumca öğretmiştir.³¹⁷ II. Murad tahttan çekilip yerini oğlu Şehzade Mehmed'e bırakmıştır. Manisa'dan Edirne'ye gelen Şehzade Mehmed tahta

³¹³ Halil İnalcık, Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481) (Ankara: İSAM Yayınları, 2010), 163.

³¹⁴ Muharrem Eren, Zağnos Paşa (Balıkesir: Kültür ve Eğitim Vakfı, 1994), 17.

³¹⁵ Osmanlı Sarayının Enderun kısmında görev yapanlar hazinedar ismi ile anılmaktaydı. Enderun'da çalışan hazinedar'ların sorumlu olduğu kişiye ise Hazinedarbaşı denilmekte idi. Bkz.: Erdoğan Mercil, "Hazinedar", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 141-143.

³¹⁶ Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954), 86.

³¹⁷ Muharrem Eren, Zağnos Paşa (Balıkesir: Kültür ve Eğitim Vakfı, 1994), 21.

oturmuştur. Ancak Osmanlı siyasî bir kriz yaşamaktadır ve Haçlı ordusu toplanarak Osmanlı'ya saldırmışlardır. Osmanlı, Haçlı saldırılarını engellemek zorundaydı ve bunu genç padişahın yapabileceğine inanmıyorlardı. Ancak genç padişahı lalası Zağanos Paşa ve Hadım Şehâbeddin Şâhin Paşa her zaman desteklediler. Veziriazam Çandarlı Halil Paşa ise II. Murad'ı tahta getirtmeye çalışıyordu. Ayrıca yeniçeriler de II. Murad'ı istemekteydiler. Orduda yaşanan huzursuzlukları gidermek ve Haçlıları durdurmak için II. Murad yeniden tahta oturdu. 1444 yılında Varna Zaferi elde eden Sultan Murad, II. Mehmed'i Manisa'ya gönderdi.³¹⁸ Zağanos Paşa ve Şehâbeddin Şâhin Paşa'yı da lala olarak tayin etti. Zağanos Paşa ile Şehzade Mehmed arasındaki hoca-talebe ilişkisi artık siyasi yoldaşlık ilişkisine de dönmüştür. Zağanos Paşa sağlam bir dayanak olarak II. Mehmed'in zorlu günlerinde hep yanında olmuştur. Paşa'nın verdiği eğitim, cesaret ve desteklemelerle Sultan Mehmed Osmanlı'yı daha da büyütmüş ve imparatorluk haline getirmiştir. İstanbul'u kuşatma planını da öne süren yine Zağanos Paşa olmuştur.

3.5.2.1.İstanbul'un Fethi:

Her padişah değişikliğinde yaşanan Anadolu beylikleri ayaklanmaları Sultan Mehmed de de oldu. Karamanoğullarını ayaklanması üzerine düzenlenen sefere Zağanos Paşa da iştirak etti. İshak Paşa Anadolu beylerbeyi olarak atandı ve düzenlenen seferde ayaklanma kolayca bastırıldı. Bu ayaklanmanın ardından Sultan Mehmed Han İstanbul fethi için Rumeli Hisarı'nın inşa edilmesini emretti. İnşanın baş sorumlusu olarak da Zağanos Paşa vazifelendirildi.³¹⁹ Hisarın inşa edilmesinin amacı, İstanbul'a yapılacak hücumlarda üs olarak kullanmaktır. Hisarın kuzeybatıdaki inşasını Saruca Paşa, denize bakan kısmındaki inşasını Çandarlı Halil Paşa, güneybatıdaki inşasını da Zağanos Paşa üstlenmiştir. Ocak/Şubat 1452 tarihinde Zağanos Paşa'nın gayretleri ile ilk kale yükselmiş bulundu. Nisan/Mayıs'a gelindiğinde de büyük Zağanos burcu yapılmıştı.³²⁰ Hammer'e göre hisar 3 aydan daha kısa sürede bitirilmişti.³²¹ Fetihten önce defalarca kalenin duvarları alışı ve

³¹⁸ Halil İnalçık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954), 103.

³¹⁹ Muharrem Eren, Zağnos Paşa (Balıkesir: Kültür ve Eğitim Vakfı, 1994), 29.

³²⁰ Halil İnalçık, Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481) (Ankara: İSAM Yayınları, 2010), 164.

³²¹ Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi 2, çev. Mehmet Ata (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 264.

denemeler yapılmıştır. Sultanın İstanbul’u fethetme fikrine Çandarlı Halil Paşa karşı çıkarken, Zağanos Paşa ve devşirme kökenli devlet adamları Sultan’ı desteklemişlerdir. Çandarlı Halil Paşa gibi fethetme karşı çıkan devlet yetkilileri ve Zağanos Paşa gibi fethi destekleyen devşirme kökenli devlet yetkilileri olarak iki ayrı grup oluşmuştur. Ancak devşirme kökenli yetkililerin fikri yönetimde daha da çok kabul görmüştür. İstanbul fethi için hazırlıklar tamamlanmış ve 23 Mart 1453 tarihinde Edirne’den ordu hareket etmiştir. 6 Nisan’da İstanbul’a ulaşan ordu kuşatmayı başlatmıştır. Fetihte ordunun birinci komutanı Sultan Mehmed Han iken ikinci komutanı Zağanos Paşa’dır.³²² Zağanos Paşa Galata, Hasköy ve Haliç çevresini ablukaya almıştır. Kritovulos kuşatmayı eserinde nakletmiştir:

Daha sonra satraplarını, süvari birlikleriyle alayların komutanlarını, paşalarını ve bütün ordusunu yerleştirerek, ordu içindeki konumlarını ve savaşacakları bölgeleri gösterdi; neler yapmaları gerektiği anlattı. Bütün şehri, kara ve deniz surlarını bölümlere ayırdı. Zağanos Paşa ile askerlerine ve diğer subaylara Galata’yı, Keras ve çevresi ile Tahta Kapı adıyla bilinen bölgeye kadar limanı kuşatmalarını ve Keramika bölgesinden tam karşısında bulunan surlara kadar Keras’ta bir köprü kurmalarını emretti. Şehri her yönden çevirerek kuşatmayı güçlendirmek için buraya da ağır donanımlı askerlerle okçular taşımaya düşünüyordu.³²³

Paşa, Haliç’ten gelecek yardımları engelledi ve Osmanlı ordusunu geçirmek için de bir köprü inşa ettirdi. Kritovulos, Zağanos Paşa’nın gayretlerinden şu şekilde bahseder:

Savaş daha ziyade Zağanos ve Karaca Paşaların görevli bulundukları yerlerde şiddetli oluyordu. Zağanos Pala surun üzerine köprü ve merdiven koydurarak silahdarları bu şekilde surun üstüne çıkarmaya çalışıyor, diğer taraftan liman içinde bulunan donanmanın su’un çevresinde dolaşarak küpeşteyi siper alan usta okçular ve tüfekçiler düşmanı bu şekilde de vurmaya çalışıyorlardı.³²⁴

Zaten kuşatmanın ana taktiği Haliç’ten gelecek dış yardımların önünü kesmekti. Donanma defalarca Haliç’i ele geçirmek için mücadele etmiş ancak başarılı olamamışlardır. Avrupa’dan Bizans’a destek için gelen birlikler ise Haliç’e

³²² Muharrem Eren, Zağnos Paşa (Balıkesir: Kültür ve Eğitim Vakfı, 1994), 24.

³²³ Ariçokona, Kritovulos Tarihi (1451-1467) (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 50-51.

³²⁴ Kritovulos, İstanbul’un Fethi, çev. M. Gökman (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999), 102.

girmişlerdir. Bunu duyan Sultan Mehmed Han çok öfkelenmiş ve donanma kumandanı olan Baltaoğlu Süleyman Bey'i görevinden almıştır. Kuşatmanın uzaması ve ordunun bitap düştüğünü söyleyen Çandarlı Halil Paşa geri çekilmeyi önermiş ancak Zağanos Paşa muhasaranın devam ettirilmesinin gerekli olduğunu söylemiştir. Sultan Mehmed bu dönemde veziriazam Çandarlı'yı azletmeye karar kılmıştır. Toplanan harp meclisinde Çandarlı Halil Paşa

...Bizans'ın vergiye bağlanmasını ve barış yapılarak kuşatmanın kaldırılmasını ve geri dönülmesini" önerdi. Buna karşılık Zağanos Paşa: "...Avrupa, bir takım parçalara ayrılmış olup aralarında işbirliği yoktur. Kostantiniye ise mezhep tartışmaları yüzünden birbirleriyle uğraşmaktadırlar. Oynak ve güzel lisanlı, fakat hareketlerinde ağır bir kavm olan Kostantiniyenin asker sayısının 6000 kişiye inmiş olup, kazanılacak zaferden husule gelecek menfaatimiz büyüktür...

sözleri ile etkili bir konuşma yapmış ve buna Şehabeddin Şahin Paşa, Turhan Bey gibi devlet adamları ve Akşemseddin, Molla Gürani gibi âlimler de katılmışlardır.³²⁵ Sultan Mehmed Han da kuşatmaya ve savaşa devam kararı almıştır. Diğer taraftan Zağanos Paşa ise Galata'dan Haliç'e indirilebilmesi için inşa ettirdiği köprü tamamlanmıştır. Ordu gemileri karadan yürüterek sonunda Haliç'e indirmiştir. Artık İstanbul hem kale duvarlarından hem de Haliç'ten saldırı bombardımanına tutulmuştur. 29 Mayıs 1453 tarihinde de büyük fetih gerçekleşmiştir. Sultan Mehmed, Osmanlı'nın zaferini duyurmasını ve bölgeyi kontrol altına alması için Zağanos Paşa'yı Galata'ya göndermiştir. *"Bütün bunlar gerçekleşirken, Galata'nın sakinleri de Polis'in fethedilerek yağmalanmakta olduğunu görünce, başlarına bir kötülük gelmemesi şartıyla hemen sultana teslim oldular. Kapılarını açarak Zağanos'la ordusunu buyur ettiler. Gerçekten de başlarına hiçbir kötülük gelmedi."*

326

Fethin ardından Galata'da yaşananları Dukas eserinde şu ifadelerle anlatmıştır:

Galatadakiler ise böyle işitilmemiş bir felâketi görünce, karıları ve çocukları ile beraber, sahile doğru koşuyorlar, nereden bir kayık veya sandal görseler, binip gemilere atlıyorlar ve bütün eşyalarını ve evlerini olduğu gibi bırakıyorlardı. Bir çokları da acelelerinden servetlerini denizin dibine atıyorlar ve bu suretle daha büyük zararlara

³²⁵ Ahmet Şimşirgil, Kayı II (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 151.

³²⁶ Kritovulos, İstanbul'un Fethi, çev. M. Gökman (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999), 108.

düçar oluyorlardı. O zaman Mehmed'in teveccühünü kazanmış olan ve Zağanos adını taşıyan vezirlerinden biri (bu vezir harbin yapılması için padişahı teşvik etmişti) Galata taraflarına koşarak, Galatalılara <korkmayınız> diye söylüyordu. <Siz padişahın dostusunuz, şehriniz her türlü taarruzdan masundur; gerek bizimle, gerek imparator ile yapmış olduğunuz muahedelerdeki ahkâmdan daha iyi şartlara ve hükümlere malik olacaksınız. Padişahın gazabını davet etmemek için başka bir şey düşünmeyiniz>. Zağanos, bu sözleri ile, Frenklerin Galata'dan kaçmalarına mâni oldu. Mamafih kaçabilenler kaçtılar. Sonra geri kalan Galatalılar meclis topluyarak, kalelerinin anahtarlarını aldılar, kendi reisleri ile beraber, kulluklarını arz etmek için, padişahın yanına gittiler. Bunlar padişahın huzuruna çıkarak, kulluklarını arz ettikten sonra, kalelerinin anahtarlarını takdim ettiler. Padişah memnuniyetle anahtarları aldı ve tatlı sözler, iyi muameleyle bunları geri gönderdi.³²⁷

Fethin ardından Veziriazam Çandarlı Halil Paşa görevinden azledilmiş ve yerine Zağanos Paşa atanmıştır. Osmanlı tarihinde ilk devşirme kökenli veziriazam da Zağanos Paşa olmuştur.³²⁸

3.5.2.2.Sırbistan Seferleri:

Zağanos Paşa gösterdiği başarılar ile Sultanla olan yoldaşlığını daha da sağlamlaştırmıştır. Fatih Sultan Mehmed, Zağanos Paşa'nın kızı Sittî Hatice Hatun ile evlenmiştir.³²⁹ Bu evlilikte Paşa'nın daha da önemli hale gelmesine neden olmuştur. Fethin ardından Balkanlardaki birçok ülke ile Osmanlı'nın arası gerilmişti. Bu devletler arasında Sırbistan da bulunuyordu. Aslında Sırlar ile Osmanlı'nın arasında bir sorun yoktu. Sultan Mehmed tahta çıktığında tebrik için elçi dahi gönderilmişti. Fakat Papa Haçlı ordusunu toplayınca Sırbistan Macaristan ile ittifak kurdu. Osmanlı'ya karşı koyan Sırlar, hâkimiyetleri altından çıkmaya çalışıyorlardı. Bunun üzerine Sultan Mehmed Sırbistan Seferi'ne karar verdi.³³⁰ Hazırlıklar tamamlanıp sefere çıkıldı. Osmanlı'nın sefer haberini alan Sırlar da ana merkez Semendire'nin savunmasını güçlendirdiler. Ordunun yaklaşması üzerine Yorgi Brankoviç ailesi ile birlikte Macaristan'a kaçtı. I. Sırbistan Seferi'nde pek çok kale ele geçirildi ve bölge Osmanlı topraklarına katıldı. Brankoviç Osmanlı'nın hâkimiyetini reddedince 1455

³²⁷ Dukas, Bizans Tarihi, çev. VL. Mirmiroğlu (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956), 182-183.

³²⁸ Feridun Emecen, "Zağanos Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 73.

³²⁹ Muharrem Eren, Zağnos Paşa (Balıkesir: Kültür ve Eğitim Vakfı, 1994), 37.

³³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 35.

yılında II. Sırbistan Seferi düzenlendi.³³¹ Ordu ilk olarak Kratova'yı ele geçirdi. Ardından Novoberda ve Tırbiçe fethedildi. Fatih Sultan Selanik'e geçerek daha sonra da Edirne'ye döndü fakat Macaristan'ın hala Sırbistan'ı desteklemesi üzerine Belgrad'a sefer düzenlendi. 1456 yılında gerçekleşen kuşatma hem karadan hem denizden olmuştur. Belgrad'ı savunmak için Macarlar da ordu hazırlamış ve Tuna Nehri yakınlarında toplamıştır. Osmanlı top atışları yaparken Macarlar da direnmişler ve sonunda başarılı olunamamış pek çok şehitle Edirne'ye geri dönmüştür. İbn Kemal'e göre Zağanos Paşa Belgrad kuşatmasında yer almış ve başarılı olamamıştır. Bu sebeple de veziriazamlıktan azledilmiştir. Buna göre:

Fahrü'l-vüzerâyi'l-kirâm Mahmud Paşa'ya emr oldu top çekdirmek maslâhatına mübâşeret etdi; Emîrû'l-üme râyi'l-'izâm İshak Paşa'ya ki Anadolu Beğlerbeğiydi buyurıldı anunla bile getdi. Vezîr-i a'zâm Zağanos Paşa'ya fermân-ı vâcibu'l-iz'ân vârid oldu ki Tuna üzerinde yapılan gemilerün yarâğın yasâğın ta'cîl üzerine tekmîl için İşkîlik cânibine gide, ol mühimmün ki hisârî dâyiresinden kuşatmağın medarındır, tahsîlinde ihtimâm gösterüb Emîr-i mu'azzam Rum-ili Beğlerbeğisi Tayı Karaca beğ ile murafakat ve muvafakat ide. Mezkûr düstûr dahi mezbûr maslâhata ikdâm idüb itmâmında isti'câl etdi, gemilerün içini mikdâm ve çeri 'azab ve yeniçerileriyle mâlâmâl etdi. Sofya Sancağı beği Ahmed beğ'i ki zamânında ser-âmed-i akrândı, ol tâyîfenün re'isi idüb buyurdi ki gemilere nâzır ola; Karaca beğ'e dahi ısmarladı ki Rum-ili çerisiyle karadan onları gözleyüb tura, mü'âvenet hâcet olursa hâzır ola. Bu kaydları kayurduktan sonra ordûy-i gerdûn-pûya mürâca'at buyurdi, vezîr-i rûşen-zamîr Ahmed Paşa'yla dîvân-ı 'âlî-şânda maslâhat gördi. Jabre didikleri makam mazarıb-ı hıyâm-ı gerdûn-kıyâm olıcak, makdem-i meymûn-ı muhayyem-i ordûy-ı humâyûn ile ol deşt ü hâmûn şeref bulıcak, Rum-ili 'askerinden Vidin Murâdî ki dilîr safderlerdendi, ol kenârda bahadırlığla âd çıkarmış nâmdar dilâverlerdendi.³³²

Ancak bazı tarihçiler 1455 yılında Mahmud Paşa'nın veziriazam olduğunu kaydeder. Zağanos Paşa'nın ne zaman azledildiği kesinlik kazanmamıştır. Belgrad Kuşatmasından başarısız olması görevinden alınması ihtimalini daha yüksek tutmaktadır. Fatih Sultan Mehmed daha sonra Zağanos Paşa'nın kızını da boşadı. Bu dönemde Zağanos Paşa'nın siyasî statüsü hızla düştü. Sultanın Paşa'yı görevinden azledilmesinin sebebi kesin olmasa da tarihçiler genel olarak üç sebep sunmuşlardır.

³³¹ Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti (Ankara: Türkiye Tarih Kurumu Yayınları, 1953), 116-117.

³³² İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter, çev. Şerafettin Turan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957), 121.

Birincisi Belgrad Kuşatmasında Paşa'nın başarısız olması, ikincisi Zağanos Paşa'nın yetki gücünün çok fazla olması, üçüncüsü de devşirme kökenli olduğu için Türk kökenli yetkililerin bu duruma tepki göstermesi veziriazamlıktan azledilmesine sebep gösterilir. Paşa azledildikten sonra Balıkesir'de kalmış ancak burada da pek çok vazife ile görev yapmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in birçok seferine de katılmıştır. Bir başka kaynaktan ise Zağanos Paşa'nın azledilmesinin sebebi farklı gösterilir. Buna göre, fetihten 40 gün sonra veziriazam Çandarlı Halil Paşa idam edilmiştir. Bu olayı ordu kabullenememiş ve huzursuzluklar başlamıştır. Sultan da ordunun yatışması için Zağanos Paşa ile görüşerek bu olaya çözüm aradı. Sonunda verilen karara göre Çandarlı'nın halefi olan Zağanos Paşa'nın görevinden azledilmesi kararlaştırıldı. Zağanos Paşa, Sultan Mehmed'in akıl hocası ve gözbebeği idi. Padişah'tan sonra devlet işlerinde en büyük söz sahibiydi. Zağanos Paşa da devletin bekası için kendisini feda etti ve sürgünü kabul ederek Balıkesir'e geldi.³³³ Tepkileri azaltmak için merkezden uzaklaştırılan bir diğer isim de Şehâbeddin Şahin Paşa'dır.³³⁴

3.5.2.3.Mora Seferi:

Mora'da Arnavutlar ayaklanmışlar ve bölgeyi elinde tutan iki despot Dimitriyos ve Thomas Osmanlı'dan vergi karşılığında yardım istemişlerdir. Osmanlı da Turahan Bey'in oğlu Ömer Bey'i isyanı bastırması için görevlendirmiş ve isyan bastırılmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra ise Thomas, Arnavutlarla birleşerek Dimitriyos'a saldırmıştır. Dimitriyos da hemen Osmanlı'dan yardım istemiş ve Osmanlı Hamza Paşa'yı göndermiştir. Fakat Hamza Paşa başarı gösterememiş ve onun yerine Zağanos Paşa gönderilmiştir. Zağanos Paşa 1457 yılında Gelibolu Sancakbeyi olmuş ve kaptan-ı derya olarak da görevini yapmaktadır. Sultan Mehmed, Zağanos Paşa'yı önden göndermiş ve kendisi de 1458 yılında Mora Seferi'ni düzenlemiştir. Sefer iyi bir şekilde yönetilerek Teselya'ya giren ordu Filike'yi ele geçirmiştir. Daha sonra Korent'e taarruz başlamıştır.³³⁵ Zağanos Paşa da donanma ile çevredeki düşmanları alt etmiştir.³³⁶ Paşa 1459 yılında Taşoz ile

³³³ Muharrem Eren, Zağnos Paşa (Balıkesir: Kültür ve Eğitim Vakfı, 1994), 24.

³³⁴ Mustafa Gökmen, "Fatih Sultan Mehmet Devri Vezirleri Dönüşüm, Rekabet ve Etnisite"(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2023), 110.

³³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 43.

³³⁶ Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi 2, çev. Mehmet Ata (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 41.

Semadirek adalarını fethetmiş ve buradaki halkı da İstanbul'a iskân etmiştir. Göç ettirirken de halka acımasızca davranmış ve görevinden azledilmiştir. Yerine Hamza Bey getirilse de bir müddet sonra yeniden görevine getirilmiştir. Thomas sonunda orduya dayanamayarak bir elçi ile yıllık vergi karşılığında uzlaşma sağlamıştır. Zağanos Paşa, Mora ve Teselya Sancakbeyi olarak atanmıştır.

3.5.2.4.Trabzon Seferi:

Fatih Sultan Mora Seferi ile uğraşırken Doğu Anadolu'da bulunan Akkoyunlular da bu sırada güçlenmişlerdir. Trabzon Rum İmparatorluğu da her yıl Osmanlı'ya vergi ödüyordu. Ancak Akkoyunluların güçlenmesi ile Osmanlı hâkimiyetinden çıkmak istediler. 1458 yılında imparator Yuannis vefat etti ve yerine David Komnenos geçti. Yeni imparator ise Osmanlı ile ilişkisini keserek vergi vermemeye başladı. İmparator David Akkoyunlu Uzun Hasan ile ittifak kurdu ve kızı Teodora'yo da Uzun Hasan'la evlendirdi. Sultan Mehmed Han da bu olaylar karşısında 1461 yılında Trabzon üzerine sefer düzenledi. Sultan Trabzon'u fethetmek için kara ve deniz kuvvetlerinin hepsini topladı. Trabzon'dan önce ise Akkoyunluların yardım etmesini engellemek için önce onlara saldırdı. Koyluhisar'ı fethetti ve Trabzon'a ilerledi. Seferde donanmayı yöneten Zağanos Paşa'dır.³³⁷ Paşa kıyı bölgesinden şehirleri ele geçirmiştir. Hem karadan hem denizden saldırı karşısında daha fazla dayanamayan David Komnenos teslim olmuştur. İmparator daha sonraları kızı Anna'yı Zağanos Paşa ile evlendirmiştir. Paşa seferde mühim rol almış hatta 'Zağanos Vadisi' adı verilen pek çok yerde bulunmaktadır. Zağanos Paşa'nın son seferi Trabzon olmuştur. Bundan sonra Paşa tüm vazifelerinden çekilmiştir. Balıkesir'e giderek orada son zamanlarını geçiren Paşa, burada vefat etmiştir.³³⁸

3.5.3. Mahmud Paşa

Mahmud Paşa'nın kökeni ile ilgili kesin bilgiler olmamasına karşı yapılan çalışmalardan Sırp, Hırvat, Leh, Rum ya da Bulgar kökenli olabileceği sonucu çıkarılmıştır. Ancak genel kabule bakıldığında baba tarafından Rum, anne tarafından da Sırp olduğu düşüncesi daha yüksektir. Osmanlı kaynaklarındaki genel kabul ise

³³⁷ Muharrem Eren, Zağnos Paşa (Balıkesir: Kültür ve Eğitim Vakfı, 1994), 36.

³³⁸ Younghee Lee, "Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi (Fatih Dönemi'nde Vezir-i Azamlar ve Zağanos Paşa)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020), 208.

Mahmud Paşanın Alacahisar doğumlu Sırp ya da Hırvat olduğudur. Annesinin Ortodoks olduğu bilinmektedir.

1427 tarihinde Mahmud Paşa annesi ile beraber Novoberda'dan Semendire'ye yolculuk yaparken Osmanlı akıncılarından Mehmed Ağa tarafından esir alınmıştır.³³⁹ Mehmed Ağa esir aldığı Mahmud Paşa'nın eğitimi ile de ilgilenmiştir:

*Mahmud Paşa ve Molla Ayas ile birlikte üçü Sultan Murad Han beylerinden Mehmed Ağa'nın kölesi idiler. Sözü edilen Mehmed Ağa bunları okutup yetiştirdi. Mahmud Paşa'yı Sultan Murad Han'a armağan etti. Ol durağı yüce Padişah da onun alnında yetenek izlerini görmekle mutluluğa layık olan oğlu Sultan Mehmed Han'a gönderdi. Şehzadenin haremde yetişip, Mahmud ol öğülecek huylara sahip beyin eyesi oldu. Padişahlık tahtına oturunca da vezir edinip devletin tek sorumlusu eyledi.*³⁴⁰

Baskında Mahmud Paşa, Molla Abdülkerim ve Molla Ayas'ın beraber esir edildikleri de rivayet edilmiştir. Devşirilen çocukların yaşı 7-8 olduğu düşünülürse Mahmud Paşa'nın da bu yaşlarda olduğu düşünülür. Enderun mektebinde eğitim alarak ilk sadrazam olan kişi Mahmud Paşa'dır.³⁴¹ Sarayda görmüş olduğu eğitimin ardından kapıcıbaşı olan Mahmud Paşa daha sonra Sultan Murad'ın üstün yeteneklerini anlaması ile oğlu şehzade Mehmed'e bağışlamıştır.

3.5.3.1.Hurufilik Ayaklanması:

XV. yüzyılda Hurûfîlerin Anadolu'ya akın etmeleri ile Osmanlı Devleti'nde büyük bir dinî dalgalanma ortaya çıkmıştır.³⁴² Hurûfilik³⁴³ Fatih döneminde saraya nüfuz etmiş, Sultan Mehmed Han ilme düşkünlüğü sebebiyle Hurûfilere kulak vermiş ve Mahmud Paşa bu durumdan oldukça rahatsız olmuştur. Hurûfî tehlikesini ortadan kaldırmak için Molla Fahreddin ile Mahmud Paşa bir tuzak kurmuşlardır. Buna göre Mahmud Paşa, Hurûfîlerin sarayda sapkın düşüncelerini söylemeye fırsat verirken perde arkasından da Molla Fahreddin bunları dinlemiştir. Mahmud Paşa ve Molla Fahreddin sapkın düşünceleri Sultana bildirmişler ve Hurûfîlerin yakılarak

³³⁹ Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi 3, çev. Mehmet Ata (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 17.

³⁴⁰ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 5, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 132.

³⁴¹ Tayyarzade Ata, Osmanlı Saray Tarihi Tarih-i Enderun isimli eserinde bunu şu cümlelerle kaydeder: "...ve Enderun-ı hümayundan tefeyyüz idenlerin birincisi Mahmud Paşa-yı 'Adni'dir..."

³⁴² Halil İnalcık, Türkler Cilt 11 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 18.

³⁴³ Bâtîniğin kolu olan bir bâtıl mezhep.

öldürölmelerini sağlamışlardır. Böylece Osmanlı Devleti'nde Hurûfî tehlikesi Mahmud Paşa ve Molla Fahreddin'in çabaları ile sonlandırılmıştır (22 Eylül 1444³⁴⁴).³⁴⁵ Mahmud Paşa'nın Hurûfilere karşı tutumu ve Sultanın onlara duyduğu ilgiliyi önlemesi sebebiyle dönemin şairleri Mahmud Paşa adına birçok eser kaleme almışlar ve övgüyle bahsetmişlerdi. Enverî Düstûrnâme'sini, Abdürrahim Karahisârî Vahdetnâme'sini, Şükrullah Behçetü't-tevârih'ini Mahmud Paşa'ya ithaf etmişlerdir. Ayrıca Alâeddin Ali el-Bistâmî, Mahmud Paşa adına Tuhfe-i Mahmûdiyye isimli Farsça eserini yazmıştır.³⁴⁶

3.5.3.2.İstanbul'un Fethi'nde Mahmud Paşa:

İstanbul'un fethinde Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa ve Mahmud Paşa, Anadolu ordularının sevkıyatı ile ilgilenmişlerdir. Kritovulos bu iki paşa için *"Bu iki bahadır, gözünü budaktan esirgemez kişi, Padişah'ın pek makbul adamlarıydı."* İfadelerini kullanmıştır.³⁴⁷ Anadolu ordusu Keşan-Malkara-Tekindağ hattı üzerinden Gelibolu'yu geçmişlerdir. Şehrin teslimi için gönderilen elçiler arasında da Mahmud Paşa bulunmaktadır. Mahmud Paşa elçi olarak gittiğinde ret cevabı ile geri dönmüş ve muhasaraya 6 Nisan 1453 tarihinde başlandı. Mahmud Paşa'nın elçi olarak gönderilmesi, devleti temsil edebilecek kabiliyette biri olduğunun da göstergesi

³⁴⁴ Halil İnalçık, "Mehmed II", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 396.

³⁴⁵ Anlatıldığına göre, sapık Hurûfî taraftarlarının elebaşı Fazlullah et-Tebrizî'nin bağlılarından biri Sultan Mehmed Han'ın hizmetine girme şerefine erişmişti. Süslü bilgilerinden bazılarını ona anlatmış ve Sultan Mehmed Han'ın gönlünü kazanmıştı. Takipçileri ile birlikte onu başkentte koruma altına aldı. Vezir Mahmud Paşa onun bu durumuna son derece üzüldü. Fakat Sultan'dan korkusundan onlar hakkında hiçbir şey söyleyemedi. Durumu Fahreddin Efendi'ye haber verdi ve iddılarını bizzat işitmesini istedi. Fahreddin Efendi, Mahmud Paşa'nın evine gizlendi. Mahmud Paşa da bu mülhidi evine davet etti ve onlara muhabbet besliyor gibi yaptı. bu mülhid, inandıklarını bütün sapkın kuralları ona anlatırken Fahreddin Efendi de dinliyordu. Söz hulûl bahsine gelince Fahreddin Efendi sabredemedi ve yerinden çıkarak mülhide sövüp saymaya başladı. Bunun üzerine oradan kaçan mülhid, padişahın sarayına sığındı. Fahreddin Efendi ise peşini bırakmadı ve onu yakaladı. Sultan, Fahreddin Efendi'den utancından bu duruma ses çıkarmadı. Daha sonra Fahreddin Efendi Edirne'deki Yeni Cami'ye gitti. Müezzinler ezan okuyarak halkı çağırdılar. Halk camide toplanınca Fahreddin Efendi minbere çıktı. Bu mülhidlerin sapkın mezheplerini halka anlattı. Kâfir ve zındık oldukları, bu yüzden de öldürölmeleri gerektiği hükmüne vararak öldürölmelerine yardımcı olacakların çok büyük sevaba ulaşacaklarını ilan etti. Ardından zındığı ve arkadaşlarını şehrin musallâma götürüp onların elebaşını yaktırdı. Hatta sakalları çok uzun olduğundan yakılan ateşe üflerken sakalının tuttuğu da söylenir. Daha sonra insanlar odun toplayıp ölen zındığı yaktılar. Taraftarlarının tamamını da öldürerek bu dinsizlik ateşini söndürdüler. Bkz.: Taşköprölüzâde Ahmed Efendi, Eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Alimleri (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 114-116.

³⁴⁶ Şehabeddin Tekindağ, "Mahmud Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 377.

³⁴⁷ Ömer Şahin Sakızcıoğlu, "Fatih'in Kullarından Vezir-i Azam Mahmud Paşa ve Faaliyetleri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2021), 28.

sayılır. Mahmud Paşa'nın devşirme kökenli olması sebebiyle Rumca konuşması da elçi olarak gönderilmesinin nedenlerinden biri olabilir. İstanbul'un fethinde surlarda önemli kapılar mevcuttu ve bu kapılardan bir tanesi olan Mevlievehane Kapısı da Mahmud Paşa'ya bırakılmıştı. 29 Mayıs'ta istişare meclisinde Sultan Mehmed Han, Mahmud Paşa ve İshak Paşa'yı sur etrafındaki hendeği aşır, Sıgma yanındaki surlara çıkmaları ile vazifelendirmiştir. Kritobulos'un verdiği bilgilere göre mecliste Sultan paşalara şu şekilde seslenmiştir: *“Ey İshak ve Mahmud! Her biriniz dahi kendi alayını emrine alarak selamette hendeği geçmeye ve merdivenlerle surların üzerine çıkmaya gayret ediniz. Kemankeşler, topçular ve tüfenkçiler ise surlara, yöneldiğiniz zaman korunaklarda bulunan düşmanı sindirmek için şiddetle ateş ve tazyik etsin.”*³⁴⁸ Ancak Mahmud Paşa ve İshak Paşa ne kadar çabaladılsa da başarı elde edemediler.

3.5.3.3.Sırbistan Seferleri:

Sırbistan'a dört sefer düzenlenmiş ve bu seferlerde Mahmud Paşa önemli vazifelerde bulunmuştur. 1454 ve 1455 yıllarından düzenlenen iki seferde ve Belgrad muhasarasında Mahmud Paşa'nın ismine çok rastlanmaz ama Mahmud Paşa'nın aldığı rütbelerde bu iki seferin adı geçmektedir. Paşa bu seferler sonucunda önce vezirlik ardından da Rumeli beylerbeyliği rütbesine yükselmiştir. Enveri H. 859 (1454/1455) Sırbistan seferinde Mahmud Paşa'ya vezirlik verildiğini, H. 860 (1455/1456) Belgrad seferinden sonra da Rumeli Beylerbeyliği verildiğini kaydeder. Neşri ise Sivricehisar fethinden sonra (1454) vezirlik verildiğini söyler.³⁴⁹ Müneccimbaşı da Omol ve Sivricehisar fethinden sonra Veziriazamlık makamına yükseltildiğini bildirir.³⁵⁰ Bizans asıllı tarihçi Kritovulos İshak Paşa'nın sadrazam olduğunu ve Zağanos Paşa'nın gözden düşmesi ile de onun tüm yetkilerinin Mahmud Paşa'ya devredildiğinden bahseder. Sultan Mehmed'in cülusu dikkate alındığında

³⁴⁸ Ömer Şahin Sakızcıoğlu, “Fatih'in Kullarından Vezir-i Azam Mahmud Paşa ve Faaliyetleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2021), 30.

³⁴⁹ Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi II. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 717.

³⁵⁰ Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi 2, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1945), 315.

Mahmud Paşa'nın 1454 yılında vezir olması yüksek ihtimaldir.³⁵¹

1454 yılında gerçekleşen ilk seferde Sultanın istediği bir başarı elde edilemese de Sivricehisar fethedilmiştir. Sefer dönüşünde Mahmud Paşa'ya vezirlik makamı verilmiştir. 1455 yılında yapılan ikinci seferde de Novoberda ve Trebiçe kalesi ile bazı kaleler fethedildi.³⁵² Bu seferde Mahmud Paşa ile ilgili mühim bir kayıt yoktur. Üçüncü seferde amaç Belgrad'ı almaktır. Belgrad jeopolitik konumu ile stratejik öneme sahip bir yerdir. Sultan Mehmed Han şehrin alınması için çok çabalamış, Mahmud Paşa da bu seferde aktif rol oynamıştır. Sultan Mehmed, Alacahisar'da muhasarada kullanılmak üzere toplar döktürmüş ve dökülen topları da Dayı Karacabey'e Hırsova'ya göndermiştir. Top nakil işine de Mahmud Paşa'nın memur tayin edildiği "*Fahrü'l-vüzerâyî'l-kirâm Mahmud Paşa'ya top çekdirmek maslâhatına mübâşeret etdi.*"³⁵³ şeklinde İbn-i Kemal bildirmiştir. 1456 yılındaki bu kuşatmada başarısızlıkla sonuçlanmış, Dayı Karacabey şehit düşmüş ve Mahmud Paşa da yeni Rumeli Beylerbeyi olmuştur. Sırbistan'a 1458 yılında yapılan son seferde Mahmud Paşa vazifelendirilmiştir. Sultan Mehmed Han bin kişilik yeniçeri birliğini ve Anadolu sancaklarına ait kuvvetleri Mahmud Paşa'nın emrine vermiştir. Sultan, Mahmud Paşa'ya sefer öncesi "*Yanko-oğlu kim ki, senin karşına çıka. Ben senin zaferle döneceğine inanıyorum*" diyerek Paşa'ya olan güvenini dile getirmiştir. Mahmud Paşa görkemli bir geçit töreni ile Tuna'ya doğru yola çıkmıştır. Mahmud Paşa kısa bir süre içerisinde Tuna boylarına dayanarak Semendire'nin çevresindeki pek çok kaleyi fethetmiştir. Ardından Macaristan'a yönelmiş ve güçlü akınlarda bulunmuştur. Sultan Mehmed ise bu sırada Mora seferindedir.

3.5.3.4.Resava ve Omol Fetihleri:

Harekattan önce hisarların savaşılmadan verileceği konusunda anlaşılmış fakat Sırp sız sözlerinde durmamışlardır. Sofya ovasında iken Sırbistan'dan bir elçi gelerek hisarları vermekten vazgeçtiklerini bildirmiştir. Gerekçeleri olarak da Sultanın gelmemesini sunmuşlardır. Sırp Beylerin sözlerinde durmaması üzerine Osmanlı

³⁵¹ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 3, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 5.

³⁵² Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti (Ankara: Türkiye Tarih Kurumu Yayınları, 1953), 116.

³⁵³ İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter, çev. Şerafettin Turan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957), 121.

ordusunda anlaşmazlık çıkmıştır.³⁵⁴ Anadolu beyleri, seferden başarısızlık elde ederlerse arkalarındaki toprakların tehlikeye girebileceği ve bunun da Sultanın şerefine bir leke sürüleceğini söyleyerek Mahmud Paşa'ya uyarıda bulunmuşlardır. Beylerin maksadı Sofya'da Padişahın gelmesini beklemektir. Beyler içinde bulundukları durumu şu sözlerle ifade etmişlerdir:

Çün padişahımız uzak sefere müteveccih oldu ve Laz kal'aları bize asanlığ ile virilmeli olmadı ve esbab-ı kal'a-küsavi müheyya değil, vezh budur ki Sofya'dan anaru göçmeyerüz. Ve memelek-i mahsureyi dahı saklamak ulu hizmettür ki, düşmen -ki münazi'-i memlekettür, kavi düşmendür- önümüzdedür; şayed münama'a için üzerümüze egle, mukavemetinden aciz olavuz. Padişahun öte muradatına dahı bu emr mani' ola.

Mahmud Paşa beylerden duyduğu sözler karşısında şok olmuş ve bir müddet düşünmüştür.³⁵⁵ Mahmud Paşa sonunda kalelerin Mahmud Paşa askerlerine ihsandan bulunmuş ve gönüllerini kazanmıştır. Mahmud Paşa düşmana padişahı beklediklerini bildirmiş ve Paşa'nın hilesine kanan askerler de kale duvarlarının sağlamlığına güvenerek gaflete düşmüşlerdir. Mahmud Paşa bir gece baskını ile Resava ve Omol kalelerini ele geçirmiştir. Bu kalelerin ardından Sva, Görünce, Brança hisarlarını da ele geçirmiştir.

³⁵⁴ Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti (Ankara: Türkiye Tarih Kurumu Yayınları, 1953), 129.

³⁵⁵ Mahmud Paşa, duyduğu bu dehşet verici haberler ve kelimelerin karşısında hayretler içerisinde kalan başını, tefekküren dizlerinin arasına aldı. Yol arkadaşları olan ümera ve kumandanlarla müşâvere etti. Ekseri kumandanların görüşü, böyle bir durumda düşmana doğru daha fazla ilerlemenin münâsip olmayacağı, gayet müstahkem olan kalelerle savaşa kalkışmanın hiçbir ilerleme sağlamayacağı; çünkü kaleyi teslimde inat edip direnecekleri, mal ve mülk tamahı ile Üngürüs padişahının yardımlarına gelebileceği, Sultan Mora gazâsıyla meşgul olduğundan, o taraftan yardım istemenin doğru olmayacağı ve bu haberin ulaşmasıyla Sultan'ın nâipleri arasında tefrikaya sebep olabileceğinden, bu hadise her iki ordu askerleri üzerinde menfî tesir oluşturabilir doğrultusunda oldu. Ümeranın görüşü şu şekilde devam etti: "Uygun olan, Sultan'ın yokluğunda bu hudûdun muhafazasıyla meşgul olup düşman memalikine girmeyelim. Memleketi eşrârın şerrinden korumak da Sulta'na yapılan iyi hizmetlerden olacaktır." Tartışma ve müşâverenin sonunda Mahmud Paşa: "Durmak ve geri çekilmek hezimettir. Kemiyyet ve keyfiyet bakımından düşmana mukavemet edemeyecek kadar değiliz. Ordunun moralinin yüksek olduğu şu zamanlarda metliği sunmadaki duraksama nedendir? Mücâhitler sultanı şu sıralarda gazâyla meşgul ve dini takviye için gece-gündüz dinlenmeksizin cihada devam etmektedir. Kılıcının parlaklığıyla güneş gibi olup, düşmanlarının çokluğunun verdiği karanlıktan gönlüne bir şüphe getirmemektedir. Böyle bir padişahın emrine, ki hükmünün tâli'idir ve kabulü lâzım olan fermanı ki(Nur Suresi 54. Ayet) emrinin sânisidir, uyup hiçbir surette doğru yol olan cihaddan yüz çevirmeyip o doğrultuda ilerleyip İlahî yardıma güveneceğiz. Âlî-câh olan vezir, bütün ümera ve ordunun arasında bu şekilde karar aldı. Bkz. Muhammed İbrahim Yıldırım, "İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2010), 169.

3.5.3.5.Semendire Kuşatması:

Mahmud Paşa fethettiği hisarların bazılarını asker koymuş, bazılarını da yıktırmış ve sonra Semendire'ye doğru harekete geçmiştir. Semendire Kalesi'ne ulaştıktan sonra İslam hukuku gereğince kalenin teslimi teklifini götürmesi için İshak Bey ve Ahmed Beyoğlu Ali Bey'i elçi olarak göndermiştir.³⁵⁶ Kale aman ile teslim edilmemiş ancak ikinci bir teslim teklifi edilmiştir. Bu teklifte olumsuz olunca ümeradan ani baskın fikri sunulmuş ve Mahmud Paşa da bunu kabul etmiştir. İdris-i Bitlisi bu kararı Heşt Behişt eserinde aktarmıştır:

*Savaşın bu şekilde uzaması, gazilerin düşmanla savaşla geçirmek bu hisâra zafer bulmamıza engel olacaktır. Maslahat odur ki, bir gün büyük gayret ve gayretle kaleye savai açalım. Görünürdeki sebeplere yapışalım, İlâhî imdât da gelir elbette. Bu şekilde feth-i mübîn bayrağını kulelere dikelim. Bu doğrultuda mücâhidleri çeşitli ihsanlarla taltif edelim.*³⁵⁷

Ani bir baskınla Semendire'nin iç halesi dışındaki yerler zapt olunmuş ama ne kadar uğraşılsa da iç kale ele geçirilememiştir. 3-5 gün beklenildikten sonra iç kaleyi düşüremeyeceğini anlayan Mahmud Paşa beklemek yerine Tuna'nın aşağısındaki çevre hisarları fethetmek için Semendire Kalesi'nden ayrılmıştır. Belgrad yakınlarında bulunan Sultan Mehmed Han'ın yaptırmış olduğu Havale kalesini sağlamlaştırmıştır. Buradan Sırbistan seferinde fethedilip daha sonra elden çıkan Sivricehisar kalesine giden Mahmud Paşa kaleyi düşmanın elinden geri almıştır. Buradan madenleriyle ünlü olan Rudnik kalesini ve Böğürdelen (Sabaç) kalesini ele geçirmiştir.³⁵⁸

3.5.3.6.Güvercinlik Kalesi:

Fetihler devam ederken bu sırada Ramazan ayı gelmiş ve Mahmud Paşa, Ramazan'ı Niş'te geçirmiştir. Niş'te bir müddet kalan Mahmud Paşa Semendire yakınlarında bulunan stratejik kalelerden biri olan Güvercinlik Kalesi'ni almak için harekete geçer. Mahmud Paşa'nın geldiğini haber alan bölge halkı aman vermiş ancak hisar teslim

³⁵⁶ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 3, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 31.

³⁵⁷ Muhammed İbrahim Yıldırım, "İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2010), 171.

³⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 476.

olmayarak direnmiştir. Mahmud Paşa kalenin su yollarını kesmiş ve kale içinde bir süre sonra açlık ve susuzluk meydana gelmiştir. Daha fazla direnemeyen hisar sonunda teslim olmuştur. Mahmud Paşa'nın Ramazan ayında dahi gösterdiği gayreti ve başarılarını öven Tursun Bey şu övgü dolu sözleri ifade etmiştir:

...Bu ayda eğerçi Hazret-i Paşa sureta mücahede-i nefse mübaşir idi, amma zımnen mücahede-i küffar ile çalışmakta idi; ya'ni tedbir bahadurlığı ile, Güğercinlik kal'asının dizdarından gayri keferesine timarlar adamağ ile ve el altından kaftanlar göndermek ile ve enva'-ı istimalet ve dilhoşi sözler ile kalblerini celb itti. Kulleden gayri üç kat kal'ayı virecek oldılar...³⁵⁹

Mahmud Paşa kendisini ibadete vermiş ancak alttan alta da istimalet politikası ile kaledekilere teslim olmaları için razı etmiştir. Ramazan Bayramı'na yakın üç kalede teslim olmuşlardır. Mahmud Paşa Güvercinlik Kalesi'ni sağlamlaştırdıktan sonra Minnet Beyoğlu Mehmet Bey'i Macaristan içlerine akın yapmak için vazifelendirmiştir.³⁶⁰ Mehmet Bey, Trava üzerinden Resava'ya saldırmış ve buradan pek çok ganimet ve esir ele geçirmiştir. Ele geçirdikleri esirleri de Mahmud Paşa'ya göndermiştir. Mahmud Paşa'nın komutasında bulunan ordu da bölgede bulunan düşman saflarına sürekli akınlar düzenlemişlerdir. Bu sırada Sultan Mehmed de Mora seferini tamamlayarak Üsküp'e gelmiştir ancak Mahmud Paşa'nın seferini çok iyi bir şekilde yönettiğini görüp Semendire'ye gelme ihtiyacı hissetmemiştir. Mahmud Paşa ümerası ile birlikte Üsküp'te padişahın huzuruna çıkarak her şeyi anlatmıştır. Sultan Mehmed, Mahmud Paşa'ya çeşitli ihsanlarda bulunmuş ve kışı geçirmek üzere Edirne'ye dönmüştür.³⁶¹

3.5.3.7.Semendire Kalesinin Fethi:

Mahmud Paşa, Semendire'yi teslim almak için çevresini kuşatmış ve yavaş yavaş kaleye doğru fetihlerini gerçekleştirmişti. Aşıkpaşazade ve Neşri, Semendire'nin sorumlusunun Mahmud Paşa'nın kardeşi olduğunu naklederler. Buna göre Bosna Kralı'nın kaleyi teslim etmekten başka çaresi kalmamış ve Paşa'nın kardeşine kaleyi

³⁵⁹ Ömer Şahin Sakızcıoğlu, "Fatih'in Kullarından Vezir-i Azam Mahmud Paşa ve Faaliyetleri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2021), 49-50.

³⁶⁰ Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi 2, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1945), 320.

³⁶¹ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 3, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 34-35.

teslim etmesini söylemiştir. Âşıkpaşazâde, Semendire'nin alınmasını şöyle nakletmektedir:

Padişah bütün heybetiyle İzvornik'a (Swornik) yöneldiğinde Bosna kralı, Semendire'ye hâkim olmuş idi. Bosna kralı padişah kendi üzerine ansızın gelir düşüncesiyle ve kendisinden de çok çekindiğinden ona bir adam gönderdi ve Semendire'yi vermeyi teklif etti. O sırada Mahmud Paşa'nın kardeşi Semendire'de idi. Semendire'yi bütünüyle ona emanet etmişlerdi, kral içinde bulunmuyordu. Kral, Mahmud Paşa'nın kardeşine de Semendire'yi Türk padişahına verdim, diyerek haber gönderdi. Mahmud Paşa kardeşile haberleşiyordu. Semendire'yi vermesine razı olmuştu. Bosna kralına o kadar söz söylemişlerdi ki sonunda kral da razı olmuştu. Sözüün kısası Semendire'yi vermeye razı oldular. Mahmud Paşa'nın kardeşi krala "Semendire'yi Türk'e verdim, demişsin. Veririm ama bütün içindekilerle veriyorum, tamam mı?" diye haber gönderdi. Kral da, "Ver!", dedi.

Bu tarafta Mahmud Paşa'nın kardeşi, Mahmud Paşa'ya "Adamınızı gönderin, Semendire'yi teslim alsın, hisarına adam koyun, tahim edin." Dedi. Hünkâr İzvornik'a varmadan gelen adamlarına Semendire'yi teslim ettiler. Semendire'yi zaptettikten sonra çanlarını yıktılar, mescidler yaptılar, içinde İslam hutbesi okundu.³⁶²

3.5.3.8.Mora Seferleri:

Sultan Mehmed'in 1458 Mora Seferi sırasında Mahmud Paşa da Sırbistan üzerine gönderilmişti. Sefer sonunda Patras, Korent, Kalavrita ve kuzey Mora Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Bölgede hükmeden iki Despot Demetrios ve Thomas'a kalan topraklar yıllık vergi karşılığında bırakılmıştır.³⁶³ Ancak despotlar sözlerinde durmayarak Papa'nın kendilerini Türk baskısından kurtaracağı sözlerine inanmışlar ve haraç vermeyi bırakmışlardır. Bu ve bunun gibi isyanlar neticesinde de Mora'ya yeni bir sefer düzenleme kararı alınmıştır. Padişahın ordusuna öncülük eden birliğin başında Veziriazam Mahmud Paşa vardır. Mahmud Paşa önden gitmiş ve ana orduya yol açmıştır.³⁶⁴ Demetrios kendisini affettirmek için eniştesi Matheos Asanes'i Sultan'ın yanına Gördüse'ye göndermiş ancak Sultan adamı zincire vurmuştur. Bunu haber alan Demetrios da padişahтан korkarak

³⁶² Âşık Paşazade, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 231-232.

³⁶³ Andre Clot, Fatih Sultan Mehmet, çev. Necla Işık (İstanbul: Milliyet Yayın, 1991), 112.

³⁶⁴ Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 111.

Mezistre kalesine kaçırmıştır. Sultan Mehmed, Mahmud Paşa'ya emrederek despot Demetrios'un üzerine göndermiştir. Rumeli ordusunun başında bulunan Mahmud Paşa da süratle yol almış ve 2 günlük yolu 1 gecede aşarak Mezistre kalesini kuşatmıştır. Demetrios'a teslim olması için Sultan Mehmed'in kâtibi Thomas Kitavulinos'u elçi olarak göndermiştir. Teslim olmasının da kendisi ve yanındaki adamları için daha hayırlı olacağını söylemiştir. Rumeli ordusunu karşısında gören Demetrios ise savaşmaya cesaret edemeyerek kaleyi Mahmud Paşa'ya teslim etmiştir. Despot, Mahmud Paşa'dan eniştesi Asanes'i serbest bırakmasını istemiş ve Paşa da bu isteğini yerine getirmiştir.³⁶⁵ Mahmud Paşa bir müddet bu bölgede kalarak asayışı sağlamış ve ardından Sultanın yanına dönmüştür. Diğer despot Thomas ise Roma'ya kaçırmıştır. Bu seferde Selmenik, Holomic, Gardik, Yılduz-hisar, Mıhlu, Livandar, Toprak-hisar, Helidon kaleleri fethedilmiştir.

1460 yılında gerçekleşen Mora Seferi Avrupa'da endişeye yol açmıştır. Avrupa duyduğu bu üzüntü sonrasında karadan ve denizden hareket etmek için birleşmiştir. 1463 yılında Bosna ilhak edilmiş ve kralı da öldürülmüştür. Bu olay sonrasında Frenkler intikam yemini etmişlerdir.³⁶⁶ Diğer taraftan Venedikliler de Türklerden çekinmekte ve tedbirler almaktadırlar. Papa II. Pius'un toplayacağı Haçlı ordusuna Venedikliler destek vereceklerini açıklamışlardır.³⁶⁷ Venedikliler ya Yunanistan ve Balkanlardan geri çekilecekler ya da Osmanlı İmparatorluğu ile savaşacaklardı. Topraklardan geri çekilmek istemeyen Venedik de Osmanlı düşmanları ile görüşmeler gerçekleştirdi. Fransa, Burgonya, Milano, Papalık, Macaristan, Karamanoğulları ve Uzun Hasan ile görüşmeler yaptılar. Amaçları iki cephe açmak ve Osmanlı'yı arada sıkıştırmaktı. Ancak Fransa, Borgonya ve Milano ile bir anlaşma gerçekleştiremediler. Yalnızca Macarlar ve Arnavutlarla anlaşabildiler.³⁶⁸ 1462 yılında Mora Sancakbeyi Turahanoğlu Ömer Bey, Venediklilere ait olan İnebahtı kalesine saldırmış ve Modon çevresine de sipahiler yerleştirmiştir. Ömer Bey'in yaptığı bu hareket savaşın fiilen ilk adımı olarak görülebilir. Osmanlı Devleti,

³⁶⁵ Ariçokona, Kritovulos Tarihi (1451-1467) (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 169.

³⁶⁶ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 5, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 81.

³⁶⁷ Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953), 194-195.

³⁶⁸ Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 145.

aleyhlerinde yapılan ittifaklardan haberdarlardır ancak savaşın ne zaman çıkacağını bilememektedir. Ağustos 1463 tarihinde ise beklenen savaş için Venedikliler harekete geçerek Mora'da Osmanlı ordusuna saldırmışlardır. Turahanoğlu Ömer Bey bir Arnavut'u Mahmud Paşa'ya göndererek Osmanlı ordusunun muhasara altında olduğunu haber vermiştir. Mahmud Paşa derhal Sultan'a muhasarayı haber vermiş ve Sultan da büyük bir orduyu emrine vererek Mora üzerine hareket etmesini Paşa'ya emretmiştir.³⁶⁹ Sultan Murad'ın yıktırılmış olduğu Germe Hisarı'nı ise Venedikliler yeniden yaptılar ve orada yaşayan Müslümanlar da hisarların içinde kaldılar. Sultan Mehmed Han'a bu haber bildirilince Mahmud Paşa'ya derhal Germe üzerine gitmesini emretti. Sultan Mehmed Han da bir müddet sonra Paşa'nın ardından yola çıkmıştır. Mahmud Paşa emrindeki Rumeli askerleriyle beraber Germe Hisarı'na yaklaştıklarında Mora sancakbeyi Elvan Beyoğlu Sinan Bey Müslümanlara haber verdi. Ancak Germe'de düşman ordusunun da casusları bulunmaktaydı ve bu casuslar Osmanlının büyük bir ordu ile üzerlerine geldiğini Venediklilere haber verdiler. Düşman ordusu Türklerin saldırısından korkup denizde hazır bekleyen gemilerine binerek kaçmaya çalıştılar ancak Mahmud Paşa'ya düşmanın kaçmak üzere olduğu haberi geldi. Mahmud Paşa hemen en seçkin askerlerinden birkaçını gönderdi ve kâfirlerin son kısmı gemiye binmek üzereyken baskın yaptılar. Pek çok düşman askerini canlı yakalayabildiler. Mahmud Paşa hisarı yeniden yıktırdı ve Sultan gelene kadar orada bekledi. Sultan Mehmed Han gelince de birlikte harekete geçtiler. Mesevri, Londura ve Yıldız hisarlarını fethettiler.³⁷⁰ Mahmud Paşa'nın kazandığı kesin zafer ile Mora yarımadası yeniden Osmanlı hâkimiyeti altına girdi.

3.5.3.9. Amasra Seferi:

Osmanlılar, Anadolu'nun büyük kısmını hâkimiyeti altına almışlardır ancak Karadeniz'de henüz pek çok bölgeye hâkim değildiler. Sırbistan ve Mora seferlerinin ardından Cenevizlilerin elinde bulunan Amasra üzerine sefer kararı aldılar.³⁷¹ Seferin sebebi olarak da kâfirlerin zulümleri ve korsanların baskınları gösterilmiştir. Fatih

³⁶⁹ Joseph Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi 3, çev. Mehmet Ata (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 79.

³⁷⁰ Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 230-231.

³⁷¹ Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953), 249.

Sultan Mehmed ile Mahmud Paşa arasında geçen konuşmaya göre Amasra'nın alınmasının vaktinin geldiğini Paşa ima etmiştir.

...Amasri kâfirleri gâh gâh deniz yüzüne çıkıp, haramilik ederlerdi. Sorucak, “gayri vilâyetin gemileridir. Bizim değildir” derlerdi. Bunların ahvallerine Sultan Mehmed vâkîf olup eyitti: “Mahmud Lâlâ, ol kale nice kaledir kim, alam ve dedelerim almadı, hususâkim, şunun gibi fesatları dahi ola,, Mahmud paşa eyitti: “Şayet Hak Te'alânın takdirinde, Sultanım elinde alınmak mukadder ola,, dedi. “Zira El-Umar mehunetün bi-evkatiha dır. Saatine küyer ola,, dedi. Andan Hünkâr eyitti: “Mahmud, anın tedarikini görelim,, dedi. Hemen Mahmud paşa dahi gemiler donatıp, ve yarar yoldaşlar cem' edip, gemilere koyup' Amasra'ya gönderdi.³⁷²

1461 yılının başlarında 150 parçalık Osmanlı donanması veziriazam Mahmud Paşa'nın komutasında Karadeniz'e açılmıştır. Karadan ve denizden kuşatılan Amasra'nın direnmesi mümkün değildi ve zaten bu nedenle de ilk teslim çağrısına Amasra Beyi olumlu cevap vererek teslim olmuştu.³⁷³ Şehir teslim alındıktan sonra Bolu sancağına bağlanmış ve halkın bir kısmı da İstanbul'a gönderilmiştir.

3.5.3.10. Sinop Seferi:

Amasra'nın ardından sıra Sinop'a gelmişti. Bunu bilen İsfendiyaroğlu İsmail Bey de kalesine çekilmiş ve beklemekte idi. Sultan Mehmed, Sinop'un Amasra'ya göre daha güçlü olduğunun farkındaydı ve hemen saldırmak yerine hazırlık yapmak için Bursa'ya dönmüştü.³⁷⁴ Gelibolu'da bulunan Osmanlı donanması daha da güçlendirildi. Osmanlı'nın sefer hazırlığında olduğunu öğrenen çevredeki devletler de kendilerine yapılma ihtimaline karşı tedirginlikle beklemekteydi. Sefer öncesi Fatih Sultan Mehmet ve veziriazam Mahmud Paşa arasında yine bir konuşma gerçekleşti. Âşıkpaşazâde eserinde konuşmayı aktarmıştır:

Uzun Hasan'dan ol işitdügün hadesleri pâdişâh-ı Rûm ki Sultân Muhammed'dür, onların def'ine meşgul oldı. Bu niyet-içün bir gün Mahmûd'a eydür: “Bu benüm hâturumda birkaç niyyetlerüm vardır. Anı umaram kim Hak te'âlâ bu ben za'îfe anı dahı nasîb ide.” didi. “Biri bu kim şol İsfendiyar vilâyetlerini kim Kastamonı (204b) ve

³⁷² Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi II. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 739.

³⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 65.

³⁷⁴ Mustafa Cezar, Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi I. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 508.

Sinab'dur ve biri dahı Koylı Hisâr'dur ve biri dahı Tarabuzon; bunlar benüm be-gayet huzurum giderür ve dâyimâ bunlarûn hayâli gözümde ve gönlümde müntekış olup turur." didi.

Mahmûd Paşa eydür: "Devletlü sultânüm! Allah'un 'inâyetinde ve Resûl'ün mu'cizâtında ve evliyânun himmetinde hemîn sultânüm ol tarafa teveccüh itsün. Bunların cemî'isi hâsıl olur." didi.

Hünkâr eydür: "Mahmûd! Demidür, göreyüm kim ne'yler sin bu bâbda." didi.³⁷⁵

Sultan seferin nereye yapılacağını yalnızca Mahmud Paşa ile paylaşmıştır. Zaten Amasra'nın ardından İstanbul'a dönen Mahmud Paşa sefer hazırlıklarıyla ilgilenmiştir. Mahmud Paşa, Edirne'ye giderek Rumeli askerini toplamış ve daha sonra da Gelibolu üzerinden Bursa'ya gitmiştir.³⁷⁶ Mahmud Paşa İstanbul'a geçtiğinde ise Sinop'a 100 tane gemi göndermiş ve ayrıca İsmail Bey'e de bir mektup yollamıştır.

Trabzon'a gemiler gönderirin, kerem lûtf edip, gemilerimizin her ne masalihi olursa görüveresin. Ve hem Kapudana harc akçasın verdi. Eğer kifayet etmezse Bakır Küresi'nden tayin olunan akçeden harç ne olursa edesiz. Ve hem azebler eğer edepsizlik ederlerse tedib edesin. Ve siyaset-i padişahî ne vechile olursa edesin ki hatırım sana hoştur.³⁷⁷

Mektupta İsmail Bey'in üzerine yapılmayacağı izlenimi verilmiş ve İsmail Bey de seferin Trabzon'a yapılacağını sanmıştır. Mahmud Paşa donanmayı boğazdan Karadeniz'e çıkartmış ve kendisi de kara ordusuyla Sinop üzerine harekete geçmiştir. Paşa, Rumeli askerleriyle birlikte Gelibolu üzerinden Bursa'ya geçmiş ve burada Sultan Mehmed ile buluşmuştur. Sinop'a yaklaşıldığında İsmail Bey'e teslim çağrısında bulunuldu ancak olumsuz yanıt geldi. Mahmud Paşa ise direnmenin boşuna olduğunu Şah İsmail'e bildirdi. Sinop'u kuşatmaya alan Mahmud Paşa ile İsmail Bey arasında bir konuşma meydana gelmiş ve konuşmayı Âşıkpaşazâde ve Neşrî şöyle nakletmiştir:

³⁷⁵ Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 504.

³⁷⁶ Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 505.

³⁷⁷ Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi II. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 743.

Mahmûd Paşa bindi, hisâr dibine yakın vardı. İsmâ'îl Beg'i kığırttı, baru üzerine geldi. Mahmûd Paşa aşagadan eydür İsmâ'îl Beg'e: "Hey begüm! Niçün kaçarsın kim bu vilâyetün halkı cemî'i işitdiler kim gelen Kızıl Ahmed'dür, bu vilâyet anı beglediler ve her sipâhî kim geldi girü milkinde ve tîmârında mukarrer oldu. İmdi sen bu hisâr-ıla ne kadar turasın kim pâdişâh-ıla münâza'a (207b) idesin." dir. "Ve bu şehrin limonunu dahı elünden aldılar."

İsmâ'îl Beg dahı Mahmûd Paşa'ya eydür: "Ben pâdişâhdan korkarın kim beni ve benüm oglancuklarımı helâk ide, dirin." didi.

Mahmûd Paşa eydür: "Hâşâ kim pâdişâhumuzun bunun gibi fikri ola." didi.³⁷⁸

Her yerden kuşatma altına alınan şehrin tesliminden başka çaresi kalmayan İsmail Bey Sultanın kendisini cezalandıracağından korkmaktadır. Mahmud Paşa ise İsmail Bey'i ikna etmiş ve Sultanın kendisini bağışlayacağını dile getirmiştir. İsmail Bey de şehri Osmanlı'ya teslim etmiştir. İsmail Bey'e fetih sonrası Bursa vilayetinde yer alan Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar sancakları verilmiştir.

3.5.3.11. Trabzon'un Fethi:

Yapılan Karadeniz seferlerinin asıl amacı Trabzon'u almaktır. Osmanlı ordusunun öncü kuvvetlerinin başında da Mahmud Paşa yer alır. Uzun Hasan'ın pusu kurma ihtimaline karşı da farklı bir güzergâh seçilmiştir. Uzun Hasan, ordunun doğruya doğru hareket ettiğini öğrenince geçiş güzergâhlarına gözcüler koydurmuştur. Karadeniz seferleri başlamadan önce Fatih Sultan Mehmed'in Mahmud Paşa'ya fethetmeyi istediği Koylu Hisâr Kalesi bu seferde alınmıştır. Mahmud Paşa, Mardin'e giden yolun geçitlerini ve tepelerini öncü kuvvetlerle zapt etmiştir.³⁷⁹ Aynı zamanda Gedik Ahmed Paşa da Hurşid Bey'i bozguna uğratmıştır. Ordunun hareketlerini haber alan Uzun Hasan da oldukça telaşlanmış ve devreye annesi Sara Hatun'u yanında elçilerle Osmanlı karargâhına göndermiştir. Elçiler Mahmud Paşa ile görüşmüşler ve Sara Hatun Paşa'dan arabuluculuk yapmasını istemiştir. Mahmud Paşa'ya bunun için bir mektup da yazılmıştır. Mektupta yer alan, "*Düzene girmez*

³⁷⁸ Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 506.

³⁷⁹ Ariçokona, Kritovulos Tarihi (1451-1467) (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 26.

dünya işleri bir türlü, bu işte eğer senin parmağın olmazsa”³⁸⁰ sözleri Paşa’nın gücünü kullanarak bu işi yapması istenmiştir. Mahmud Paşa, Sara Hatun’un yaşına hürmeten isteklerini uygun bir dille Sultan’a iletmiştir. ³⁸¹ Sultan da Mahmud Paşa’nın sözleri ile yatışmış ve affetmiştir. Uzun Hasan ile yapılan barışın ardından asıl hedef olan Trabzon’a gitmek için ordu yönünü kuzeye çevirmiştir. Trabzon’a Fatih Sultan ve Mahmud Paşa ayrı yollardan gitmişlerdir. Mahmud Paşa Trabzon’a batıdan gitmek istemiş ancak Sultan için bu yol daha zorlu görülmüştür. Mahmud Paşa, Rumeli askerileri ile Bayburt üzerinden ilerlemiştir. Orduda yer alan kazmacılar ve baltacılar sayesinde ilerlenebilmiştir. Sonunda Trabzon hem karadan hem de denizden kuşatma altına alınmıştır. Donanma şehri 32 gün boyunca ağır top ateşine tutmasına rağmen güçlü surlara karşı başarı elde edilememiştir. Şehir donanma ateşine dayanabilmiş ancak Mahmud Paşa’nın kara ordusuyla gelmesi ile umutları iyice tükenmiştir. Mahmud Paşa, Sultandan bir gün önce şehre varmış ve şehrin önüne karargâhını kurmuştur. Mahmud Paşa, Thomas Kitavulinos’u (Yunus Bey’i) şehrin teslim edilmesi için elçi olarak göndermiştir.³⁸² Mahmud Paşa yalnız bu amanı beklememiş, tıpkı Sırbistan Seferinde olduğu gibi burada da diplomatik faaliyetlerde soy gücünü kullanmıştır. Trabzon Rum İmparatoru David Komnen’in başmabeyincisi Yorgi Amiruçi, Mahmud Paşa’nın teyzesinin oğludur. Bu sebeple de Osmanlılara hizmet etmiştir. Mahmud Paşa’nın Yorgi Amiruçi ile görüşmeleri, şehrin haftalardır süren kuşatması sonucu artık umudu kalmayan İmparator David Komnen’in de Yorgi tarafından barışa razı edilmesi ile şehir halkı teslim olduklarını bildirmişlerdir. Babinger’e göre Trabzon’un fethedilmesinde Mahmud Paşa’nın çok büyük etkisi vardır.

Bunda yarı Sırp, yarı Rum sadrazam Mahmud Paşa’nın payı büyüktür. Yunanistan’ın önde gelen aileleriyle birlikte raba olması, bu derinlikli birikimi sultana son derece yararlı kılıyordu. muhtemelen Trabzonlu olan annesi, Komnenoslar’dan bir prensesin (muhtemelen despotun) mayyetiyle bir boşte Sırp saray içinde gitmiş ve orada soylu evet

³⁸⁰ Hoca Sadettin Efendi, Tac’üt-Tevarih 3, çev. İsmet Parmaksızoglu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 51

³⁸¹ Muhammed İbrahim Yıldırım, “İdris-i Bitlisi’nin Heşt Behişt’ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2010), 183.

³⁸² Kritovulos İslam Hukuku’nun gereklerinden olan teslim çağrısını eserinde kaydetmiştir: “...Zira hükümdarın ailesiyle birlikte huzur ve istirahatleri temin edilecek, kendilerine arazi vesaire ihsan edilecektir. Ahali ise itaatleri halinde, kadın ve çocuklarıyla beraber her türlü tehlikeden uzak kalacaklar, mallarına sahip olacaklar ve eskiden olduğu gibi hayatlarını devam ettireceklerdir.” Bkz.: Ariçokona, Kritovulos Tarihi (1451-1467) (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 200.

*da zencin bir Sırpla evlenmişti. Yalnızca bu gerçek bile, Mahmud Paşa'nın Trabzon'daki bağlantılarını ve Komnenoslar'ın imparatorluğunu sultana teslim etmesindeki rolünü kanıtlamaya yeterlidir.*³⁸³

Trabzon'un fethedilmesi Bizanslı kronik yazarları hayal kırıklığına uğratmış ve eserlerinde “...Trabzonlu korkaklar hemen ona itaat ettiler.” şeklinde bahsetmişlerdir. Şehir Mahmud Paşa tarafından teslim alınmış ve İmparator hazinesi ve ailesiyle birlikte Fatih Sultan Mehmed'in huzurunda itaatlerini bildirmişlerdir. Şehir halkından pek çok Rum genci yeniçeri ocağına alınmıştır. Trabzon'un idaresi de Gelibolu valisi Kazım Bey'e verilmiştir. Asker ve mühimmat bırakılarak İstanbul'a dönmüştür.

3.5.3.12. Midilli Seferi:

Eflak seferinde Fatih Sultan Mehmed karadan ilerlerken Mahmud Paşa da donanmanın başında yer almıştır.³⁸⁴ Anadolu ve Rumeli sahillerinin korunması için Midilli'nin alınması önemliydi. Donanmayla adaya gelen Mahmud Paşa vakit kaybetmeden topları kurdurmuş ve kaleye saldırmaya başlamıştır. Diğer taraftan Midilli Beyi Niccolo Gattilusio da hendekler kazdırmış ve pek çok silah hazırlatmıştır. Fatih Sultan adaya geldikten sonra teslim çağrısında bulunmuş ancak olumsuz cevap almıştır. Ret cevabı üzerine Sultan, Mahmud Paşa'ya muhasara emri vermiştir. Top atışları ile kale surları yıkılmış ancak düşman kuvvetleri yıkılan yerleri hemen tamir etmişlerdir. 27 gün süren kuşatmanın ardından tekfur Mahmud Paşa ile görüşmüştür. Tekfur, Sultanın kendisini affetmesinden başka bir dileği olmadığını Paşa'ya iletmış ve Paşa da Sultan ile görüşerek durumu bildirmiştir. Neşrî de geçen kayıta padişahın tekfura oldukça iyi davrandığı yazar ancak Niccolo Gattilusio aynı yıl idam edilmiştir. 1462 yılında hem karadan hem de denizden kuşatma altına alınan Midilli Adası da böylece Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Sultan adanın alınmasının ardından tüm tebaanın tahrir defterine yazılması için Mahmud Paşa'ya emir buyurmuştur. Âşıkpaşazâde bu emri şöyle nakleder:

Pâdişâh Mahmûd Paşa'ya eydür: “Var, bu hisârün mâlını zabt it ve halkını defter eyle.

³⁸³ Franz Babinger, Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, çev. Dost Körpe (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 180.

³⁸⁴ Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi II. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 759.

Sipâhîsini ve şehirlüsini ve köylüsini ve her kişinün nakdini ve gayrı cins kim (219a) kumaşı vardır, anları dahı zabt it.” Mahmûd Paşa çadırına geldi, padişaha ‘arz itdi. Pâdişah dahı kendüye lâıyk e-y-ise mâldan ve esîrden ve gayrı nesnelerden kabul idüp aldı. Bâkisin dahı gazilere, ‘ûlemâya ve fukaraya ‘atâlar itdi. Ve bu şehriün sipâhilerini tağıtdı, şehir halkınun çıkarmalusın çıkardı. İ’timâd itdüklerini girü yirlü yirinde kodı. Ve kadı nasb itdi. Şehriün hâlî kalan evlerini ihtiyâr-ıla gelen Müsülmânlara milk virdi. Ve nice keliseleri mescid itdi. Ve bir kulına sancağı begliğini virdi. Girü şehri ma’mûr itdi vilâyetile.³⁸⁵

3.5.3.13. Bosna Seferi:

Semendire’nin fethinde Bosna kralının Sırbistan topraklarında hak iddia etmesi sebebiyle Bosna topraklarının da ilhakına karar verilmişti. Osmanlı, Eflak’ta iken Bosna kralı isyan etmiş, vergisini ödemeyip bir de vergi memurlarını hapse attırmıştı. Bosna Kralı Stefan Tomaseviç, Yayçe Kalesi’nden savunma yapacağı bilgisi Osmanlı’ya ulaşır. Sultan Mehmed de Yayçe Kalesi’ni kuşatması için Mahmud Paşa’yı vazifelendirir. “Tîz yöri, kıralun üzerine var. Ol hisârı ortaya al.” diyerek Paşa’yı göndermiştir.³⁸⁶ Mahmud Paşa kale üzerine gitmiş ve kuşatmayı başlatmıştır ancak bir müddet sonra kralın kaçtığını öğrenmiştir. Paşa vakit kaybetmeksizin hemen Sokol Kalesi’ne yürümüştür. Durumu haber alan Fatih Sultan Mehmed ise oldukça sinirlenmiş ve Paşa’ya kralı takip etmesini emretmiştir. Sokol Kalesi’ne ulaşan Paşa, kralın buradan da dar geçitli yollardan Kluç Kalesi’ne kaçtığını öğrenmiştir. Mahmud Paşa Kluç Kalesi’ne giderek kuşatmayı başlatmıştır, bu sırada Sultan Mehmed Han da Yayçe’yi kuşatma altına almıştır. Sırbistan seferinde olduğu gibi yine Paşa ve ümera arasında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Ümera, kralın dar geçitte bir baskın hazırladığı ihtimalini düşünürken Paşa da bu dar geçitten geçerek Kralı teslimiyete zorlama düşüncesindedir. Mahmud Paşa Turahanoğlu Ömer Bey’i öncü olarak göndermiş ve onun getirdiği esirlerden alınan haberlere göre de kralın gaflette olduğu öğrenilmiştir. Hareket etmeye devam kararı alan Mahmud Paşa yine önden Turahanoğlu Ömer Bey’i göndermiştir. Ömer Bey kaleye geçmek için kullanılan köprünün düşman askeri tarafından kaldırılmış olduğunu görür. Irmak ile karşılaşan Ömer Bey çok zor bir duruma düşmüştür. Yine de vazgeçmeyen

³⁸⁵ Âşık Paşazade, Osmanogulları’nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 515.

³⁸⁶ Âşık Paşazade, Osmanogulları’nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 516.

Turahanoğlu Ömer Bey küçük akıncı grubu ile yüzerek karşıya geçmiş ve kral kendilerini öldürmeden düşman askerlerini bertaraf etmeyi başaramamıştır. Mahmud Paşa'da gelir gelmez hemen kaleyi kuşatma altına almıştır. Diğer taraftan Yayçe de Sultana teslim olmuştur. 1463 yılında Bosna Kralı Stefan da Mahmud Paşa'nın kendisine vermiş olduğu güvenceye dayanarak teslim olmuştur.³⁸⁷ Ancak Mahmud Paşa'nın krala vermiş olduğu güvence Fatih Sultan Mehmed'in hoşuna gitmemiştir. Mahmud Paşa, padişahın kim olduğunu anlatmış ve kralın da teslim olmasını sağlamıştır.³⁸⁸ Mahmud Paşa'nın marifetiyle de 1463 yılında Bosna Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Bosna Kralı'na can güvenliği sözü verilerek teslim olması karşısında o güne kadar aralarında hiç problem yaşanmayan Sultan Mehmed ile Mahmud Paşa ilk kez fikir ayrılığı yaşamışlardır. Padişah Mahmud Paşa'ya: "*Mahmûd! Bu vilâyet hûd âsânılığ-ıla alınur-ımış.*" dedi. "*Yâ niçün akıncıları göndürdün kim bu vilâyeti bozalar.*"³⁸⁹ Mahmud Paşa kralı alıp padişahın huzuruna çıkardığında Sultan Mehmed bu durumdan hiç hoşnut olmamıştır. Zorla ele geçirilmiş olan bir düşmanın öldürülmeden teslim alınması Sultan tarafından hoş karşılanmamıştır. Sultan, Bosna Kralı'nın yaşadığı müddetçe Bosna'da yeniden isyanlar çıkacağından ve Osmanlı'nın

³⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi 2. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 95.

³⁸⁸ Bosna kralı kaçdı. Bir sarp hisârı var-ıdı, ana girdi. Pâdişâh dahı vardı; Yayıcsa (Yayca) dirlerdi bir hisâr varıdı, anun üzerine düşdi, hisâr itdi, oturdu. Kırılun habarın bildi kim hisara (221a) girmişdür, Mahmûd Paşa'ya buyurdi kim: "Tîz yörü, kırılun üzerine var. Ol hisârı ortaya al." Mahmûd Paşa dahı vardı, kırılun bulunduğü hisârün üzerine düşdi. Kırıla habar göndürdi: "Bize bir adam göndür. Senün-ile sözüm var." Didi. Ve bu kırıl dahı bir adam göndürdi. Gelüp Mahmûd Paşa'ya eyitdi: "Ne buyurursız?" Mahmûd Paşa bu kırıldan gelen kâfire eyitdi: "Sen kırılun yanında ne işde olursın?" dedi. Bu kâfir eydür: "Ben anun atasından kalmış nökeriyyin." dir ve "Evinde mahremiyyin." dir. Mahmûd Paşa eydür: "İmdi sen bu kırılun mahremisin, senün ana sanun hayr olsa gerekdür." dedi. Bu kâfire Mahmûd Paşa eydür: "Hiç bildünüz mi kim bu gelen (221b) pâdişâh kimdür?" Bu kâfir eydür: "Bu gelen Türk beglerindendür." dir. Paşa eydür: "Hey onat anlamadun. Bu gelen pâdişâh İstanbul'ı ve Tarabuzon'ı ve Midilli'yi ve Lâz'ı ve Mora'yı ve bunca pâdişâhların vilâyetlerini alup kendü kullarına viren pâdişâhdur." dedi. "İmdi, 'aklunuz başunuza divşürün. Siz benüm nasihatüm kabûl idün kim dünyâda râhat olasız." dedi. Bu kâfir eydür: "Ya sen ne dirsın kim ben dahı anı ideyüm." dedi. (145) Mahmûd Paşa eydür: "Ben bunı dirin kim kırıl gelsün, pâdişâhun elin öpsün ve harâca mutî' olsun."didi. "Ve hisârlarun ba'zısını pâdişâha virsün. Pâdişâh dahı ol hisârlara kendü kulların kosun, kendü devlet-ilen varsun vilâyetine (222a) gitsün. Eger benüm nasihatüm kabûl iderse hem kendü ve hem vilâyet hakkında gayet eyüdür. İllâ âhir olıcak iş ma'lûmdur kim n'olsa gerek." El-hâsıl-ı kelâm bu kâfiri Mahmûd Paşa inandurdi. Kâfir geldi, kırıla paşanın sözlerini nakl itdi ve Mahmûd Paşa'nun 'ahd ü peymân itdüğün 'arz eyledi. Kırıl dahı bu sözleri işidicek kabûl itdi. Kırıl hûd evvelden pâdişâhun evsâfın sorup bilürdi. Kırıl hûd hisârda kafasa girmiş kuzguna dönmiş-idi. El-hâsıl-ı kelâm bu kırıl Mahmûd Paşa'nun 'ahd ü peymânına inandılar. Kırıl (kâfirler) dahı râzı oldılar. Hisâr kâfirlerle bile kırıl hisârdan çıkdı. Gelüp Mahmûd Paşa-y-ıla buluşdı. Mahmûd Paşa dahı bu kırıl (222b) ziyâde ifrât-ıla teselli itdi. Bkz.: Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 516-517.

³⁸⁹ Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 518.

hâkimiyetinin zarar göreceğinden endişelenmiştir. Sultan din adamlarından bu konuda fetva istemiş ve kralın idam edilmesi fetvası verilmiştir. Bunun üzerine Bosna Kralı da idam edilmiştir.

3.5.3.14. Hersek'in Fethi:

Bosna fethinin ardından Sultan Mehmed İstanbul'a dönerken Mahmud Paşa'yı da Hersek'in alınması ile görevlendirmiştir. Paşa da Hersek üzerine yürümüş ve bölgede bulunan pek çok kaleyi ele geçirmiştir. Ayrıca Bosna yakınlarındaki Kovaç ve Pavli de Osmanlı yönetimine bağlanmıştır.

3.5.3.15. II. Bosna Seferi:

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'a dönmeden önce Mihailoğlu İskender Bey'i İzvornik kalesine bırakmıştı. Macar Kralı Matyas ise bir süre sonra kaleyi kuşatma altına aldı ve 3 ay süren kuşatma sonunda Yayçe Kalesini ele geçirdi. Bu olay padişahın yeniden sefere çıkmasına sebep olmuştur. Sultan orduyu hazırlayarak harekete geçmiş ve kaleyi şiddetli top atışlarına tutmuştur. Ancak Yayçe bir türlü düşürülememiştir. Sultan, Mahmud Paşa'yı Macarların kuşatmış olduğu İzvornik kalesi üzerine göndermiştir.³⁹⁰ Paşa, kale düşürülmeden yetişip buna engel olmak istemektedir. Rumeli askerleri ile yola çıkan Mahmud Paşa, kaleye 3 günlük mesafe dar bir geçite denk gelmiş ve askerlerini buraya riskli bulduğu için sokmamıştır. Mahmud Paşa'nın İzvornik'e yetişememesi üzerine kaleyi savunucularına bölgeyi çok iyi tanıyan biri ile haber gönderilmiş ve biraz daha dayanmaları söylenmiştir. Macarlar kaleyi 2 ay kuşatmalarına rağmen başarı sağlayamamışlardır. Macarlarda ise kendilerinden 4 kat büyük bir ordunun kaleye yaklaştıklarını haber alınca büyük bir panik meydana gelmiş ve kaçmaya başlamışlardır. Mihaoğlu Ali Bey bölgeye Mahmud Paşa'dan önce ulaşmıştır. Kral Matyas da bu akıncı birliğini Mahmud Paşa sanmış ve kaçmıştır.³⁹¹ Macarlar korkularından kaçarken pek çok askeri teçhizatı da kale önünde bırakmışlardır. Sultanın bizzat katıldığı seferde Yayçe Kalesi alınamasa da İzvornik düşman eline verilmemiştir.

³⁹⁰ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 3, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 88.

³⁹¹ Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi II. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 771.

3.5.3.16. Vezaretten Azledilmesi:

Sultan Mehmed, 1466 yılında Karaman üzerine sefer yapmış ancak Pir Ahmed kaçarak Larende'ye saklanmış. Bundan sonra da Batıdaki işlerini halletmek için geri dönen Sultan, Mahmud Paşa'ya seferin devamını getirmesini emretmiştir. Mahmud Paşa dağ geçitlerinde Karaman kuvvetlerini yakalayarak imha etmiş fakat Pir Ahmed'i yakalayamamıştır. Larende'de müthiş bir saldırı ile ağır zayıat veren Paşa yine de Pir Ahmed'i elinden kaçırmıştır.³⁹² Bu olayın ardından Sultan, Mahmud Paşa'dan Konya'daki zanaat sahibi kimseleri İstanbul'a getirtmesi emrini vermiştir. Rum Mehmed Paşa ise Sultanın huzuruna çıkarak Mahmud Paşa'nın rüşvet aldığını söylemiştir. ³⁹³Bu iki olayın üst üste gelmesiyle Sultan Mehmed Han, Paşa'nın çadırının başına geçirilmesini emretmiş ve onu Veziriazamlıktan azletmiştir.³⁹⁴ Sonraları Mahmud Paşa suçunu Sultana sorduğunda Sultan, Pir Ahmed'in kötülüklerini anlatıp bunları biliyor ise tedbir alması gerektiği, bilmiyor ise memleket işlerinden uzaklaştığı, bunları yapmadığı takdirde de ortak olduğu ve bu durumda da veziriazamlık yapamayacağını bildirmiştir. Mahmud Paşa'nın 12 yıllık görevinin ardından ilk azli 1467/1468 yılında gerçekleşmiştir.³⁹⁵ Sadrazamların çadırlarının başlarına yıkılması ile görevlerinden alınmaları da ilk kez Mahmud Paşa'nın başına gelmiştir. Mahmud Paşa bundan sonra Edirne'nin 25 km doğusunda bulunan Hasköy'de inzivaya çekilmiştir.

3.5.3.17. Eğriboz Seferi:

Hasköy'deki inzivası fazla sürmeyen Paşa'ya 1469/1470 yılında Gelibolu Sancak Beyliği ile donanma komutanlığı vazifeleri verilmiştir.³⁹⁶ Eğriboz Adası jeopolitik konumu ile Balkanlarda söz sahibi olan devletler için mühim bir yerdir. Eğriboz Adası Venediklilerin hâkimiyeti altında idi. Mora'nın tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile Venedik Enez'e saldırmıştır. Bu sırada Karaman seferinde

³⁹² Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 185.

³⁹³ Âşık Paşazade, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 523.

³⁹⁴ Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi II. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 785.

³⁹⁵ Âşık Paşazade, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 524.

³⁹⁶ Şehabeddin Tekindağ, "Mahmud Paşa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 377.

olan Sultan Mehmed, Enez'in ele geçirildiği ve yağmalandığını öğrenince oldukça öfkelenmiştir. Eğriboz'u Venediklilerin ellerinden almaya hazırlanan Sultan, 1468-1469 tarihlerinde sefere çıkar. Veziriazam İshak Paşa olmuş ve Mahmud Paşa da Gelibolu Sancak Beyi olmuştur.³⁹⁷ Enez'e yapılan saldırı üzerine Mahmud Paşa'ya hazırlık yapılması emredilmiştir. Sadrazamlıktan azledilen Mahmud Paşa'nın emri alır almaz giriştiği hazırlıklar Osmanlı tarihçileri tarafından övgü ile karşılanmıştır. Paşa'ya tüm gemilerin hazır olması emri verilmiştir. Kısa sürede donanmayı hazır hale getiren Mahmud Paşa, Eğriboz'a denizden saldırmak üzere harekete geçmiştir. Sultan Mehmed Han ise karadan ilerlemiştir. Mahmud Paşa adaya giriş çıkışların engel olunması için bir seyyar köprü yaptırmıştır. Paşa gemilerinde ağaçlar getirmiş ve köprüyü bu şekilde kurmuştur. Ayrıca Sultan gelmeden önce topları kurmuş ve Sultan gelene kadar her şeyi hazır hale getirmiştir. Kalenin etrafına yerleştirilen toplar ve tüfekler ile kale ağır bir bombardımana tutulmuş ancak kaleyi savunanlar yine de teslim olmayı reddetmişlerdir. Açılan gedikleri sürekli kapatmakla uğraşmışlar fakat bu bir süre sonra mümkün olmayacak hale gelmiştir. Sonunda Sultan Mahmud Paşa ve emrindeki askerlere hisara girmeleri emretmiş ve kale fethedilmiştir.³⁹⁸ Adanın güneyinde bulunan Kızıl Hisar alınmış ve burada saklanan hazinelerde Mahmud Paşa tarafından ele geçirilmiştir. Paşa Eğriboz'un fethinde kilit isim olmuş ve 17 günlük kuşatma ardından 12 Temmuz 1470 tarihinde kale ele geçirilmiştir.³⁹⁹

3.5.3.18. Otlukbeli Savaşı:

Uzun Hasan, Anadolu'nun doğusuna ve İran'ın büyük bir kısmına hükmetmektedir. Osmanlı Devleti'nin Batılı düşmanları ile ittifak yapan Uzun Hasan 1472 yılında Pir Ahmed'e destek vermiş ve Pir Ahmed de Karaman topraklarını ele geçirmiştir. Sultan Mehmed bunun üzerine sefer hazırlıklarına başlanması için emir vermiştir. Sadrazam İshak Paşa görevinden alınarak 1472 yılında yeniden Mahmud Paşa sadrazam

³⁹⁷ Muhammed İbrahim Yıldırım, "İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2010), 223.

³⁹⁸ Âşık Paşazade, Osmanogulları'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 525.

³⁹⁹ Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953), 203.

olmuştur.⁴⁰⁰ Uzun yıllardır orduyu kumadan eden Mahmud Paşa'ya Sultanın güveni büyüktür. Ayrıca Eğriboz seferinde gösterdiği başarılar da Sultan tarafından takdir edilmiştir. Paşa, mevsim şartlarından ötürü Sultanı ikna ederek seferi erteletmiştir. Yaklaşık 100 bin askerden oluşan Osmanlı ordusu sefer için harekete geçmiş ve Akkoyunlu topraklarında Uzun Hasan'ı aramışlar ancak bulamamışlardır. Mahmud Paşa sefer yolunda bulunan Akkoyunlulara ait Şakikarahisar'ın alınmasını tavsiye etmiş ancak Sultan, düşmanı aradığını ve hisarı almakla işi olmadığını Paşa'yı tersleyerek bildirmiştir.⁴⁰¹ Hoca Sadeddin Efendi'ye göre bu fikir, düşmanı arayarak orduyu yormaktansa düşmanı üzerlerine çekmek içindir. Fakat bunlara rağmen Sultan savaş sonunda hisarı ele geçirmiştir. Tercan yakınlarında Mahmud Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa komutasındaki öncü birlikler önden gönderilmişlerdir. Mahmud Paşa ve Has Murad Paşa Fırat Nehrinin karşı kıyısına geçerken asıl ordu da Fırat'ın genişlediği bir alana karargâh kurmuştur. Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed bir kuvvet ile Osmanlılara saldırıp sahte ricat yapmıştır. Tecrübeli Mahmud Paşa ise bunun sahte geri çekilme olduğunu anlamış ve Akkoyunluların takip edilmemesini istemiştir. Ancak Has Murad Paşa tecrübesizdir ve yanındakilerin tahriklerine gelerek düşmanı takip etmiştir. Kaynaklardan anlaşılabileceği üzere Mahmud Paşa ve Has Murad Paşa arasında anlaşmazlık vardır. Neşri'de geçen şu sözler buna işaret eder: “*Mahmud Paşa, yine eyitti: “Murad Bey, muhalefet edecek yer değildir. Sen-dahi bunun-gibi muhatara yerlerde vaki’ olmamışsın. Kerem eyle, nihayet kabul eyle,,*”⁴⁰²

Hoca Sadeddin Efendi, Murad Paşa'nın genç ve tecrübesiz olup sırf kibrine ve gururuna yenik düştüğünü ifade ederek, “*Bir insan ki dostun nasihatine kulak tutmaz/ Bu kafayla pek çok defa pişmanlıktan kurtulmaz*” dizeleriyle durumu özetlemiştir.⁴⁰³ Murad Paşa'nın bu davranışı sonucu hem kendisi şehit olmuş hem de orduda olumsuz havaya neden olmuştur. Düşmanla yapılan ilk çatışmanın olumsuz geçmesi elbette ki askeri ve Sultanı da etkilemiştir. Karşı tarafta ise geçici bir başarı sağlayan Uzun

⁴⁰⁰ Şehabeddin Tekindağ, “Mahmud Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 377.

⁴⁰¹ Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi II. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 809.

⁴⁰² Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi II. Cilt, çev. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949), 809.

⁴⁰³ Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 3, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 121.

Hasan bir müddet Osmanlının karşısına çıkmamış ve Gâvur İshak Paşa'yı Osmanlı ordusunu rahatsız etmek üzere vazifelendirmiştir. Gâvur İshak Paşa ile ilgilenmek görevi de Mahmud Paşa ve Davud Paşa'ya düşmüştür.⁴⁰⁴

11 Ağustos 1473 tarihine gelindiğinde nihayet büyük muharebe başlamıştır. Veziriazam Mahmud Paşa sağ cenahta Şehzade Bayezid ile beraber saf tutmuştur.⁴⁰⁵ Otlukbeli Savaşı'nda Osmanlının elinde bulunan ateşli silahlar ile üstünlük sağlanmıştır. Savaşı Osmanlı Devleti kazanmış ancak yine de Uzun Hasan ele geçirilememiştir. Savaşın ardından Sultanın huzurunda bir divan kurularak Uzun Hasan'ın takip edilip edilmeyeceği tartışılmıştır. Devlet erkânının çoğunluğu takip etmek düşüncesindeyken Mahmud Paşa bunun doğru olmadığını söylemiştir. Mahmud Paşa'nın divanda söylediği düşünceleri İdris-i Bitlisi eserinde kaydeder:

Sultan'ın esas maksadının dini pekiştirmek olduğundan, buraya sadece dünya mülkünü tahsil için gelinmediğini, Allah'ın izniyle zâlimlerin dersinin verildiğini, meşru kanun iktizasınca düşmanın def edildiği ve Sultan'ın hâlis niyetiyle yıllar boyu zâlimlere ibret olacak büyük bir fetih ve zafer kazanıldığını” söyledi. Ayrıca, “şâyet muzaffer ordıyla Acem memalikine teveccüh buyurulup himmetli bakışları Hasan Bey ve diğer evladının ortadan kaldırılmasına yönelik olacaksa, muzaffet adimli ordunun adım atmasıyla, tevhid ehli ve irfân sahiplerinin makamı olan İran'ın bütün toprakları muhtelif belâların ayakları altında çiğnenecektir. Zayıflar ve fakirler serzenişte bulunacak ve melâmet edeceklerdir. Her zaman gazâlarda ve İslâmiyetin fütuhâtı ve kederelerden intikam almak üzere dalgalanan imtişâmlı bayrakları, bu sefer ehl-i İslâmı ortadan kaldırmak için (467b) uzun zaman dalgalandırmak gerekir. Bununla birlikte müslüman halk, ki ehl-i ilim ve kemâldirler, Acem diyarında sayıları çoktur. Şeref, mertebe ve bunların şânı hadîs-i sahihi ile zikredilmiştir. O taifenin ekseriyeti yıllar boyu gazi sultana ve devletine dua etmişlerdir. Hâl böyleyken nasıl revâ olur da Sultan'ın üzerlerine varmasıyla mülk ve mallerinin zevâle uğraması mihnetine düşsünler? Hatta, akıllı devlet erkânıyla birlikte bir Sultan'ın, zafer bulduğu ve kaçmış olan düşmanın peşinden aceleyle koşmak, temkîn sâhibi Sultan'ın yapacağı bir hareket değildir.”⁴⁰⁶

Paşa'nın görüşü Sultan tarafından benimsenmiştir.

⁴⁰⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 111.

⁴⁰⁵ Muhammed İbrahim Yıldırım, “İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2010), 247.

⁴⁰⁶ Muhammed İbrahim Yıldırım, “İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2010), 280.

3.5.3.19. Mahmud Paşa'nın Katli:

Uzun Hasan seferinden sonra İstanbul'a dönen Sultan Mehmed Han hemen Mahmud Paşa'yı görevinden azletmiştir.⁴⁰⁷ Paşa'nın muhatap olduğu suçlamalar ise Uzun Hasan'ın takip edilmesine engel olması ve Has Murad Paşa'nın şehit edilmesinde Paşa'nın ihmalinin olmasıdır. Savaş sonunda yapılan divanda Paşa'nın sözlerini onaylayan Sultan, İstanbul'a döner dönmez görevinden alması Hoca Sadeddin Efendi'ye göre Paşa'nın düşmanlarının Sultanın aklına girmesi ile olmuştur. Has Murad Paşa'nın öldürülmesini Mahmud Paşa'ya yıkmışlardır.⁴⁰⁸ 1473/1474 yılında Mahmud Paşa ikinci kez veziriazamlıktan azledilmiştir.

Şehzade Mustafa'nın Mahmud Paşa'nın eşi ile gönül ilişkisi kurması ve Şehzadenin ölümünde Paşa'nın yas tutmaması ölümünde şüpheli durumuna düşürmüştür.⁴⁰⁹ Paşa'nın hasımları da Sultana çeşitli dedikodular vererek, eski konumuna gelmesine engel olmak istemişlerdir. Oğlunu öldürenin Paşa olduğunu düşünen Sultan Mehmed, Mahmud Paşa'yı Yedikule Zindanlarına attırmıştır. Bazı kayıtlara göre 18 gün bazı kayıtlara göre 50 gün zindanda kalan Paşa, her an serbest bırakıldığına dair Sultandan bir mesajın gelmesini beklemektedir. Sultandan haber alamayan Paşa en sonunda ya beni affet ya da beni öldür şeklinde bir mektup yazar. Bu mektuptan sonra Sultan Paşa'yı huzuruna çağırmıştır. Mahmud Paşa, Sultan'a, *"ben sana kırk sene hizmet ettim, herkes senin adının yanında benim de ismimi zikretmektedir. Eğer günahım büyükse merdçe öldür, değilse beni serbest bırak."* demiştir.⁴¹⁰ Paşa'nın Sultan ile cesurca konuşması ve adının yanında kendi adının da zikredildiğini söylemesi devlet içinde ulaştığı mertebeyi çok güzel bir şekilde gösterir. Sultan da Paşa'yı dört şeyden suçlar. Eflak'ı serbest bırakması, Şehsuvar Beyi geri göndermesi, Uzun Hasan takibine mâni olması ve Şehzade Mustafa ile aralarında bozukluk olması. Bu dört sebepten ötürü Mahmud Paşa 18 Temmuz 1474 tarihinde idam edilmiştir.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Âşık Paşazade, Osmanlı'nın Tarihi, çev. Kemal Yavuz ve Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş.), 537.

⁴⁰⁸ Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih 3 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 138.

⁴⁰⁹ Muhammed İbrahim Yıldırım, "İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2010), 273.

⁴¹⁰ Robert Anhegger, "Fatih Devrinde Yazılmış Farsça Manzum Bir Eser Mu'âli'nin Hünkârname'si", Tarih Dergisi, 1/1 (1949): 158.

⁴¹¹ Ömer Şahin Sakızcıoğlu, "Fatih'in Kullarından Vezir-i Azam Mahmud Paşa ve Faaliyetleri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2021), 147.

Mahmud Paşa öldürülmeden önce vasiyetnamesine şunları yazmıştır:

*Ben padişahın kapısına bir at, bir kılı, beş yüz akçe ile geldim. O vakitten beri kazanmış olduğum her ne malım var ise sayesinde olmuştur. Dolayısıyla padişahındır. Ondan sadece oğlum Mehmed'in hayatını muhafaza eylesini kendisinden niyaz ederim. Vakıflarımı dahi muhafaza eyleyeceğini ümit ederim.*⁴¹²

3.5.4. Gedik Ahmed Paşa:

Şehzade Mustafa Karaman valisi iken onun lalalığını yapmıştır.⁴¹³

3.5.5. İsmail Bey:

11-21 Kasım 1473 tarihli belgeye göre Şehzade Mustafa'nın lalası İsmail Bey olarak geçmektedir. Karaman valisi Şehzade Mustafa ve lala İsmail Bey'in Karamanoğlu Kasım Bey ile giriştikleri mücadelede Larende kalesinde bulunan zırhların zayı olması sonucu Fatih Sultan Mehmed ümeraya fermanında şunları söylemiştir:

*İftihârü'l-ümerâ'i ve'l-ekâbir müstecmi'u'l-me'âlî ve'l-mefâhir el-mahsûs bi-avni'l-Kâdir Babaoğlu Ali zîde kadrihû tevki'-i refî'-i râfî-i cihân-mutâ' vâsıl olıcak şöyle bilesiz ki, bundan evvel ferzend-i es'ad, ercümend oğlum Mustafa Lalası İsmâil, Karamanoğlu Kasım'la buluşacak mezkûr İsmâil Lârende Hisârî'ndan Kayra nevr-kerlere ceng için zırhlar vermiş imiş harâb olıcak kaçup ba'zı zırhlar zâyî' olmuş.*⁴¹⁴

3.5.6. Aştınoğlu Yakup Bey :

Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üzerine tahta geçen Bayezid'e karşı Şehzade Cem ayaklanmış ve harekete geçmişti. İlk önce Bursa'ya gelerek burada Sultan Bayezid'in gönderdiği kuvveti yenerek Bursa'da adına hutbe okutmuş ve para bastırmıştı. 28 Mayıs günü yapılan savaşı kazanan Cem'in yanında Bursa halkı da destekti. Şehzade Cem, halası Selçuk Hatun'u Sultan Bayezid'e göndermiştir. Bayezid ise Rumeli'yi kendisinin yöneteceğini, Anadolu'yu da Cem'in yönetebileceğini söylemiştir ancak buna vezirler karşı çıkmışlardır. Artık savaş kaçınılmazdı ancak Bayezid'in Karaman üzerine gitmesi tehlikeliydi. Cem'in gücünün farkında olan Sultan Bayezid de onun en güvendiği kişi

⁴¹² Ahmet Şimşirgil, Kayı II (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 259.

⁴¹³ Gökçen Günek Görgöz, "Gedik Ahmed Pala'nın Hayatı ve Eserleri (Ö.1482)" (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2019), 5.

⁴¹⁴ Mehmet Çelik vd., Fatih Sultan Mehmed Dönemi Ferman ve Arşiv Belgeleri, (İstanbul: Mavi Ofset Basım Yayın, 2018), 23.

olan lalasını kendi tarafına çekmeye çalışacaktı. Şehzade Cem, abisine göre daha meziyetli olduğunu düşünüyor ve askerlerin de kendi tarafına geçeceklerine inanıyordu. Sultan da askerlerinin karşı tarafa geçme olasılığını düşünerek onlara para dağıttı. Aynı zamanda Cem'in lalası Aştinoğlu Yakup Bey'i de planladığı gibi kendi tarafına çekmeyi başardı. Sultanın Yakup Bey'den istekleri şu şekildeydi:

- 1.) *Sultan Cem'i Karaman'a geri çekilmekten vaz geçirip Konya'ya gidişini önlemek,*
- 2.) *Sultan Cem'in askerlerini yarıya bölüp Yenişehir Ovası'nda onları kendi askerleriyle karşılaşmalarını sağlamak,*
- 3.) *Bütün bu beklediği iyiliklerine karşılık, ona Anadolu Beylerbeyliği'ni vereceği, ayrıca yüz bin akçe maaş bağlayacağı vaadinde bulunuyordu.⁴¹⁵*

Hem kendi gücüne hem de Sultanın askerlerinin kendi tarafına geçeceğine güvenen Cem ise Yenişehir'de Sultanın ordusu ile karşılaşmaya hazırды. Aslında çok güvendiği lalası onu bir meydan savaşına sürükleyecek ve onu savaşta terk edecekti. Lala Yakup, Cem'i ikna ederek orduyu ikiye böldürdü. Ordunun bir kısmı Nasuh Bey kumandasında İznik'e gönderildi, bir kısmı da Cem'in yanında kaldı. Nasuh Paşa kumandasındaki öncü birlikler İznik'e ulaştılar fakat Sultanın buraya geldiğini öğrenince Yenişehir'e gittiler. Burada Sinan Paşa ile karşılaşarak savaştilar ve kaybettiler. Sultan Bayezid, savaşta çok önemli bir yeri olan Gedik Ahmet Paşa'ya “*Lala Ahmed ! Ey saltanatın mürebbsi olan oğlum! Bugün bu savaş tamamen sana bağlıdır. Bu savaşa senin iktidar kollarının gücü şekil verecektir. Şimdi savaş meydanına uygun olarak askerlerin saflarını tertip et ve zafer ve fetih sancaklarını yiğitlikle elinle göklere yükselt.*” diyerek Paşa'ya övgü dolu sözleri ile önemli bir görev verdi.⁴¹⁶ Göksu Çayı'nda şiddetlenen savaşta Cem'in ordusu dağılmakta ve Bayezid'in tarafına geçmekteydi. Sultan Bayezid taht mücadelesini Yenişehir'de hallederek uzamasını istemiyordu. Lala Yakup Bey ise Cem Sultandan bir grup asker istiyordu. Bu askerleri de Sultan Bayezid'in kuvvetlerini sudan geçirtmeyeceğini ve Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın kuvvetlerini dağıtacağını söyleyerek istemekteydi. Cem ise oldukça güvendiği lalasına istediği kuvvetleri vermişti. Lala Yakup Bey planı devreye sokarak Çay'ın kenarına geldikleri zaman sancakları

⁴¹⁵ Mehmet Can Şimşek, “Şehzade Cem İle II. Bayezid Arasındaki Taht Mücadelesi ve Bu Mücadelede Etkili Devlet Adamlarının Rolü” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2021), 84.

⁴¹⁶ Mehmet Can Şimşek, “Şehzade Cem İle II. Bayezid Arasındaki Taht Mücadelesi ve Bu Mücadelede Etkili Devlet Adamlarının Rolü” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2021), 129.

indirdi ve kuvvetleri ile birlikte Bayezid'in tarafına geçti. 20 Haziran'da ise savaşın galibi olmuştu. Cem Sultan ağır bir yenilgi almış ve kaçmaktan başka çaresi de kalmamıştı.⁴¹⁷

⁴¹⁷ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi (Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999), 122.

SONUÇ

Hükümdarların erkek çocuklarına mürebbi tayin edilmesini neredeyse her dönemde görmekteyiz. Selçuklu da bu bir kurum halini almış ve atabeylik müessesesi oldukça gelişmiştir. Atabey tabirini ilk kez Büyük Selçuklu Devleti kullanmıştır. Selçuklularda atabeylerin esas görevi şehzadelere askerî eğitim vermektir. Askerî eğitimin ardından kültür dersleri verilirdi. Atabeyler yüksek rütbeli Oğuz beylerinden yahut büyük komutanlar arasından seçilirdi. Anadolu Selçuklularında iki atabeylik bulunurdu. Biri şehzade atabeyliği iken diğeri de Sultan atabeyliğidir. Kirman Selçuklularında atabeyler şehzadeler ile vilayetlere gitmezler yalnızca meliklerin idari işlerinde baş danışmanlık yaparlardı. Bu müessese babadan oğula geçen memuriyet şeklinde yürütölmekteydi. Atabeylerin tayini Sultan tarafından yapılırdı. Divanda alınan kararlar da dahil olmak üzere yapılan işlerde atabeylerin kabul şartı aranırdı. Şehzade yetiştirmenin yanı sıra atabeyler savaşıara katılırlar, iç isyanları bastırılırdı.

Farsça bir sözcük olan lala anlamı kul, köle iken Osmanlıca sözlüklerde şehzadeyi eğiten kişi olarak geçmektedir. Selçukluda atabey olarak geçen şehzade eğitimcileri resmî bir memuriyet değilken, Osmanlı'da resmî bir memuriyet halini almıştır. Küçük yaşta sarayda görmüş olduğı eğitim sonrasında genellikle 12-13 yaşlarında sancağa gönderilen şehzadelerin yanında lalası da bulunurdu. Lalası şehzadeye sancakta iken devlet düzenini, işleyişini, yönetimini, askeri eğitimleri ve diğeri eğitimleri öğretmekteydi. Lalalar şehzadenin durumlarını merkeze bildirir, isyan etmesini önler ve bulunduğı bölgedeki asayiş ve düzeni sağlamasında yardımcı olurdu. Şehzadeler de küçük yaştan itibaren kendisini eğiten hocasına saygıda kusur etmezdi. Şehzadeler kendilerine tayin edilen lalasını seçemezler veyahut azledemezlerdi.

Şehzadeye tayin edilen lala zaten genellikle üst düzey devlet adamlarından seçilirdi. Çünkü bir şehzadenin arkasında eğitimi ile ilgilenen kişinin vasıflı, güvenilir, tecrübeli ve bilgi sahibi olması gerekirdi. Bu yüzden lala seçimleri de oldukça

önemliydi. Genel olarak sancakbeyi ve beylerbeyi rütbesindeki devlet erkanından kimseler olurlardı. Görev süreleri 3 yıldı. Küçük yaştaki şehzadelerin üzerinde oldukça etkisi olan lalalar, büyük yaştaki şehzadelerin güçlenmesi ile üzerinde daha az etkisi olmuştur.

Lalaların bağlı oldukları bir kurum yoktu. Protokolde mal defterdarlarının hemen altında yer alırlardı. Her lala aynı statüde değildi. Veliht olarak düşünülen bir şehzade Kuruluş Döneminde Amasya gibi bir sancağa gönderildiğinde lalasının rütbesi de diğerlerine göre üstte olurdu. Ya da bir şehzade lalası ile bir padişah torunu lalası aynı statüde olmazdı. Şehzadesinin tahta çıkmasını arzulayan lalalar, isyanlarda bazı zamanlar devlet lehine düşünerek şehzadeye karşı çıkmış bazı zamanlar da ise kendini düşünerek isyanlara destek olmuşturlardır.

Bir şehzade padişah olduğu zaman sancakta görmüş olduğu eğitimler ve edindiği tecrübeler sayesinde zorlanmadan devleti yönetmeye devam ederdi. Ayrıca lalasını da vezir olarak atardı. Lalaların saray içerisindeki saygınlığı da her daim mevcuttu. Veziriazamlığa kadar çıkabilen lalalar, askeri ve idari işlerde yine oldukça önemli vazifeler üstlenirlerdi.

III. Murad'a kadar sancağa gönderilen şehzadeler III. Mehmed Dönemi ile artık sarayda tutulmuşlardır. Bu dönemden sonra şehzadeler tüm hayatlarını sarayda geçirmişlerdir. IV. Mehmed Dönemi ile de şehzadelerin kafes hayatı başlamıştır. Kafes usulünde de şehzadeye 3 lala verilmiş ve bunların en yaşlı ve tecrübeli olanına da baş lala denilmiştir. Şehzadeler eğitimlerini Şehzadeler Okulu'nda almışlardır.

Osmanlı'da lala tabirini ilk kullanan kişi Şahin Paşa'dır. Şahin Paşa aynı zamanda Paşa unvanını da ilk kez kullanmıştır. Hanedan dışından ilk Beylerbeyi de Lala Şahin Paşa'dır. İlk devşirme kökenli vezir olarak da yine karşımıza Lala Şahin Paşa çıkmaktadır. Balkanlardaki fetihlerde büyük pay sahibi olan Şahin Paşa, "Balkanların Fatihi" olarak anılmaktadır. Paşa, Orhan Gazi, Süleyman Paşa, I. Murad ve I. Bayezid dönemlerinde Osmanlı'ya hizmet etmiştir. Orhan Gazi tarafından Rumeli'deki fetihlerle vazifelendirilmiştir. Orhan Gazi 12 yaşında bulunan Şehzade Murad'a lala olarak Şahin Paşa'yı seçmiş ve Bursa Sancağına göndermiştir. 1359 yılında Şehzade Murad ile birlikte Rumeli'de fetih hareketlerine başlayan Lala Şahin

Paşa, 5 Mayıs 1361 tarihinde Edirne'yi fethetmişlerdir. Orhan Gazi'nin ölümü ile devlette çıkan karışıklar üzerine Şehzade Murad Rumeli'den ayrılmak zorunda kalmış ve Lala Şahin Paşa'yı Rumeli Beylerbeyi olarak atamıştır. 1362 yılında Zağra, 1363 yılında Filibe, 1367'de İhtiman, 1372/73 Ferecik, 1373 Kavala, Drama, Zihne, Karaferye'yı ele geçirmiştir.

Kara Timurtaş Paşa, ilk olarak Orhan Gazi zamanında Gemlik kalesinin ele geçirilmesinde vazifelendirilmiştir. Süleyman Paşa'nın Rumeli seferlerinde Kara Timurtaş Paşa da yer almıştır. Sultan Murad, şehzade Bayezid'e lala olarak Kara Timurtaş Paşa'yı tayin etmiştir. Rumeli fetihlerinde kendisinden yararlanmak isteyen Sultan Murad tarafından çağırılmış ve Lala Şahin Paşa ile birlikte akınlara katılmıştır. Yenice-i Kızılağaç ve Yanbolu'yu ele geçirmiştir. Lala Şahin Paşa'nın vefatı üzerine Rumeli Beylerbeyi olarak atanmıştır. Beylerbeyi olmasının ardından kendisine Paşa unvanı da verilmiştir. 1382 Manastır, Pirlepe ve İştib kalelerini ele geçirmiştir. Arnavutluk topraklarına ilk akınları Kara Timurtaş Paşa yapmıştır. Lala Şahin Paşa Sofya'yı ele geçirmek için çok mücadele etmiş fakat başarılı olamamıştır. Kara Timurtaş Paşa ise gayretleri sonucunda Sofya'yı ele geçirmeyi başarmıştır. Rumeli Beylerbeyi olmasına rağmen 1385 yılında Saruhan'ı itaat altına almış, 1386/87 yılında Karaman Seferine katılmış ve Frenkyazısı Savaşı'nda mühim roller üstlenmiştir. Savaşta başarısından ötürü Sultan Murad kendisine vezirlik de vermiştir. Böylece iki rütbe Osmanlı tarihinde ilk kez aynı kişiye verilmiştir. Sultan Bayezid'in padişahlık döneminde Sırbistan'a akınlar düzenlemiştir. Günümüzdeki Türk bayrağının rengini ve şeklini tespit eden kişinin Kara Timurtaş Paşa olduğu da söylenmektedir. 1390 yılında Anadolu Beylerbeyinin ilk idarecisi olmuştur. İstanbul muhasarası için Yıldırım Bayezid'i teşvik etmiştir. Ankara Savaşı'nda Timur'a esir düştü. Timurtaş Paşa, Voynuk Teşkilatını ve Ebnâ-yı Sipâhiyân Bölüğü'nü kurmuştur. Kapıkulu süvarilerinin beyaz börk giymeleri fikri de Paşa'ya aittir.

Çelebi Mehmed'e Yakut Paşa ve Bayezid Paşa lalalık yapmışlardır. Çelebi Mehmed padişah olduktan sonra Yakut Paşa'yı beylerbeyi yapmıştır. Sultanın İsa Çelebi ile mücadelesi sırasında vefat etmiştir. Bayezid Paşa ise Sultan Mehmed'in şehzadelik zamanlarında Ankara Savaşı'na katılmıştır. Osmanlı'nın içinde bulunduğu büyük buhran dönemlerinde her zaman Çelebi Mehmed'in yanında yer almış ve ona destek

olmuştur. 1413 yılında Musa Çelebi ile olan mücadelede ordu komutanı olarak görev almıştır. Çelebi Mehmed'in başa geçmesi ile vezirliğe atanmıştır. Sultan Mehmed'in rahatsızlığı dolayısıyla Bayezid Paşa Karamanoğlu'na saldırdı ve Karamanoğlu Mehmed Bey ile oğlu Mustafa'yı yakalayıp Sultana teslim etti. Sultan Mehmed, Karamanoğlu'na karşı başarılarından ötürü kendisine Veziriazamlık ve Rumeli Beylerbeyliği makamlarını verdi. Şeyh Bedreddin İsyanının bastırılmasında önemli görevler üstlendi. Şeyh Bedreddin'in halefi olan Börklüce Mustafa öldürüldü. Diğer isyancı haleflerden biri olan Torlak Kemal üzerine de giden Bayezid Paşa, onu da öldürdü. Anadolu'daki isyanı bastıran Bayezid Paşa, Eflak'ta bulunan Şeyh Bedreddin üzerine gönderildi. Şeyh Bedreddin'i yakalayıp Sultan'a teslim etti ve Şeyh Bedreddin de tıpkı müritleri gibi öldürüldü. Düzmece Mustafa İsyanında ise Paşa'nın teslim olması sonucu idam edildi.

Sultan Murad'ın lalası Yörgüç Paşa Kızıl Koca Türkmenleri'nin aşırıklarını durdurmayı başardı. Haydar Bey'e ait olan kaleyi ele geçirdi. Canik hâkimi Hüseyin Bey'in elinden Canik vilayetini aldı.

Sultan Mehmed'in lalaları Nişancı İbrahim ve Zağanos Paşa, ufak yaşta tahta geçen padişaha her daim destek olmuşlardı. Zağanos Paşa ve Şehabeddin Paşa, İstanbul'un fethi için Sultan Mehmed'i teşvik ediyorlardı. 1446 yılında çıkan Buçuktepe İsyanı sonrasında Sultan Mehmed Manisa'ya gönderildi. Kendisine Zağanos Paşa ve Şehabeddin Paşa lala olarak tayin edildi. Zağanos Paşa Manisa'da Şehzade Mehmed'e Rumca ve Latince'yi öğretmiştir. 1451 yılında Mehmed yeniden padişah olunca Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'ya karşı Zağanos Paşa ve Şehabeddin Paşa Sultanı desteklemişlerdir. Karamanoğullarının ayaklanmasında Zağanos Paşa da katıldı. İsyanın bastırılmasının ardından Sultan Mehmed Rumeli Hisarı'nın inşa edilmesini emrederek baş sorumlu olarak da Zağanos Paşa'yı görevlendirdi. İstanbul'un fethinde başkomutan Sultan Mehmed, ikinci komutan da Zağanos Paşa olmuştur. Paşa Haliç'ten gelen yardımları engellemiştir. Ayrıca ordunun geçmesi için de bir köprü inşa ettirmiştir. Muhasaranın uzaması ile Veziriazam Çandarlı Halil Paşa geri çekilme fikrini öne sürmüştü fakat Şehabeddin Şahin Paşa gibi devlet adamları buna karşı çıkmışlardır. 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'un fethedilmesi sonrasında Veziriazam Çandarlı azledilerek yerine Zağanos Paşa Veziriazam tayin

edilmiştir. Osmanlı'da ilk devşirme kökenli veziriazam da böylelikle Zağanos Paşa olmuştur. 1456 Belgrad kuşatmasında Zağanos Paşa başarılı olamayarak görevinden azledilmiştir. 1457 yılında Gelibolu Sancakbeyi olmuştur. Mora'da çıkan Arnavutluk ayaklanmasında Hamza Paşa başarılı olamayınca yerine kaptan-ı derya olarak Zağanos Paşa gönderilmiştir. 1459 yılında Taşoz ve Semadirek'i ele geçirmiştir. Seferin ardından Mora ve Teselya Sancakbeyi olarak tayin edilmiştir. 1461 yılında çıkılan Trabzon Seferi'nde Zağanos Paşa donanmayı yönetmiştir.

Sultan Mehmed'in bir diğer lalası da Mahmud Paşa'dır. Hurûfilik Ayaklanması Mahmud Paşa ve Molla Fahreddin'in çabaları sonucunda sonlandırılmıştır. İstanbul fethinde Mahmud Paşa, Anadolu ordularının sevkıyatı ile ilgilenmiştir. Şehrin teslim edilmesi için giden elçilerden biri de Mahmud Paşa'dır. Sırbistan Seferleri'nde önce vezir olarak atanmış daha sonra Rumeli Beylerbeyi olmuştur. Mahmud Paşa Resava, Omol, Svai Görünce, Brança hisarlarını ele geçirmiştir. Semendire üzerine gidilmiş ancak iç kale ele geçirilememiştir. Semendire yakınlarındaki stratejik kalelerden olan Güvercinlik Kalesi'ni ele geçirmiştir. 1461 yılında Mahmud Paşa komutasındaki Osmanlı donanması Karadeniz'e açılmış ve Amasra ele geçirilmiştir. Sinop fethinde de Mahmud Paşa karadan hareket etmiştir. Trabzon'un fethinde öncü kuvvetlerinde başında Mahmud Paşa yer almıştır. Eflak Seferi'nde Mahmud Paşa donanmanın başında yer almıştır. 1462 yılında Midilli ele geçirilmiştir. 1463 yılında Mahmud Paşa'nın marifetleri neticesinde Bosna Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. 1467 yılında veziriazamlıktan azledilmiştir. 1469-70 yılında Gelibolu Sancak Beyi olmuştur. 1470 yılında Mahmud Paşa'nın gayretleri ile Eğriboz fethedilmiştir. 1473 yılında yapılan Otlukbeli Savaşı'nda sağ cenahta Mahmud Paşa yer almıştır. Uzun Hasan'a yapılan sefer dönüşünde Sultan Mehmed, Mahmud Paşa'yı yeniden görevinden azletmiştir. 18 Temmuz 1474 tarihinde ise Paşa idam edilmiştir.

Çalışmamızda Kuruluş Dönemi padişahların lalaları araştırılmıştır. Ancak bu dönem için kaynak yetersizliklerinden ötürü lalaların şehzadelere sancakta verdikleri eğitimlerin detaylarına ulaşılamamıştır. Yalnızca birkaç cümle ile geçen bilgiler ise araştırmamız için yeterli değildir. Bu araştırmada daha çok padişahlık döneminde lalaların görevleri, askeri faaliyetleri ve idari faaliyetleri anlatılmıştır. Bir şehzade nasıl yetişirse öyle de devleti yönetir algısı ile lalalık kurumuna oldukça önem

verilmiştir. Lalaların devlet içerisindeki rolüne ve tarihçilerin kendileri hakkında söylemleri de çalışmamızda bulunmaktadır. Ayrıca yalnız Osmanlıda bulunan lalalar değil Selçukludaki atabeylerin görevlerine de araştırmamızda yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Bin Mahmud. Selçuk-Nâme II, Çeviren Erdoğan Merçil, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1977.
- Akgündüz, Ahmed. Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri C.2, C.4, C7. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990.
- Akgündüz, Mura. “Osmanlı Tarihinde Çelebi Mehmed Döneminin Siyasi Olayları, Devlet Teşkilatı, İlim ve Kültür Hayatı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2006.
- Al-Bondârî. Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Çeviren Kıvameddin Burslan, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Alptekin, Coşkun. “Atabeg”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 4: 38-40. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Anhegger, Robert. “Fatih Devrinde Yazılmış Farsça Manzum Bir Eser Mu’âli’nin Hünkârname’si”. Tarih Dergisi. 1/1 (1949): 145-166.
- Apak, Adem. “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Bursalı Bir Vezir Ailesi: Kara Timurtaşoğulları”. Marife Dini Araştırmalar Dergisi. 2/1 (2002): 181-196.
- Aricokona. Kritovulos Tarihi (1451-1467). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Âşık Paşazade. Osmanlı Devleti’nin Tarihi, Çeviren Kemal Yavuz-Yekta Saraç, İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş., 2003.
- Ayaz, Fatih Yahya. “Üstâdüddâr”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 42: 393-395. İstanbul: TDV Yayınları 2012.
- Aykut, Nezihi. “İsâ Çelebi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1: 646. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Babinger, Franz. Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, Çeviren Dost Körpe. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021.
- Baykal, Bekir Sıtkı. Peçevi Tarihi I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Cahen, Claude. “Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi”, Çeviren Yaşar Yücel. Belleten. 51/201 (1987): 1421.
- Cezar, Mustafa. Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi. İstanbul: Tan Matbaası, 1959.
- Clot, Andre. Fatih Sultan Mehmet, Çeviren Necla Işık, İstanbul: Milliyet Yayın, 1991.
- Çelik, Mehmet vd. Fatih Sultan Mehmed Dönemi Ferman ve Arşiv Belgeleri. İstanbul: Mavi Ofset Basım Yayın, 2018.
- Dede, Müneccimbaşı Ahmet. Müneccimbaşı Tarihi C.1 ,C.2, Çeviren İsmail Erünsal, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1945.
- Demir, Mehmet. “Osmanlı Tarihinde Çelebi Mehmed Döneminin Siyasi Olayları,

- Devlet Teşkilatı, İlim ve Kültür Hayatı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2006.
- Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitabevi, 2010.
- Dukas. Bizans Tarihi, Çeviren VL. Mirmiroğlu, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa’nın Hatıraları. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.
- Efendi, Hoca Sadettin. Tacü’t-Tevarih C.1, C.2, C.3, C.4, C.5, Çeviren İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Efendi, Taşköprülüzâde Ahmed. Eş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye Fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye Osmanlı Alimleri. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Emecen, Feridun. “Zağanos Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 73.
- Eren, Muharrem. Zağnos Paşa. Balıkesir: Kültür ve Eğitim Vakfı, 1994.
- Eroğlu, Haldun. “Şehzade”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 38.
- Gökbilgin, M. Tayyib. XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Molkler-Mukataalar. İstanbul: Üçler Basımevi, 1952.
- Gökmen, Mustafa. “Fatih Sultan Mehmet Devri Vezirleri Dönüşüm, Rekabet ve Etnisite”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2023.
- Görgöz, Gökçen Günek. “Gedik Ahmed Paşa’nın Hayatı ve Eserleri (Ö.1482)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2019.
- Gregory Abûl-Farac. Abûl-Farac Tarihi 2. Cilt, Çeviren Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950.
- Hammer, Joseph Von. Büyük Osmanlı Tarihi C.1, C.2, C.3, Çeviren Mehmet Ata, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Hüsâmeddin, Abdi-Zâde Hüseyin, Amasya Tarihi 3. Cilt. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1927-1928.
- İbn Kemal. Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter, Çeviren Şerafettin Turan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.
- İbnü’l Esir. El-Kâmil Fi’t-Târîh C.8, C.9, Çeviren Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Ravza Yayınları, 1998.
- İbnü’l-Adîm. Bugyetü’t-taleb fî Tarihi Haleb, Çeviren Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982.
- İnalcık, Halil. “Mehmed II”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 28: 395-407. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İnalcık, Halil. Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.

- İnalcık, Halil. Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481). Ankara: İSAM Yayınları, 2010.
- İnalcık, Halil. Türkler Cilt 11. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Jorga, Nicolae. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çeviren Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Kafesoğlu, İbrahim. Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.
- Keskin, Mustafa Çağhan. “Bayezid Paşa: Vezir, Entelektüel, Sanat Hamisi”. Osmanlı Araştırmaları. 48/48 (2016): 1-37.
- Kolbaşı, Emre. “Kara Timurtaş Paşa ve Ailesinin Osmanlı Devleti İçerisindeki İdari Rolü”. Erciyes Akademi. 36/3 (2022): 1347-1361.
- Kritovulos. İstanbul’un Fethi, Çeviren M. Gökman. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999.
- Kucur, S. Sadi. “Nâib-i Saltanat”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 32: 313-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kurtaran, Uğur. “Osmanlı Devleti’nde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Tahta Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme”. Turkish Studies. 9/4 (2014): 759-778.
- Lamertine, A.de. Aşiretten Devlete (Türkiye Tarihi), Çeviren M. R. Uzmen, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Lee, Younghee. “Osmanlı Devleti’nde Devşirme Sistemi (Fatih Dönemi’nde Vezir-i Azamlar ve Zağanos Paşa)”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020.
- Mahmud, Kerimeddin. Selçukî Devletleri Tarihi, Çeviren M. Nuri Gençosman, Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1943.
- Merçil, Erdoğan. “Hazinedar”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 17: 141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Merçil, Erdoğan. “Siğehsâlâr”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37: 259-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Merdivan, Emrah Bilge. “Osmanlı Devleti’nde Şehzadelik Kurumu ve Kanuni Sultan Süleyman’ın Şehzadeliği”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2021.
- Neşri, Mehmed. Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi C.1, C.2, Çeviren Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949.
- Ortaylı, İlber. Osmanlı Sarayında Hayat. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2008.
- Oruç Beğ. Oruç Beğ Tarihi, Çeviren Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın Kitapları, 2007.
- Ostrogorsky, George. Bizans Devleti Tarihi, Çeviren Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Özaydın, Abdülkerim. Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-

- 511/1105-1118). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Özcan, Abdülkadir. “Fatih’in Teşkilat Kanûnnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”. *Tarih Dergisi*. 1/33 (1982): 7-55.
- Özkaya, Hakan. “Selçuklu Fetret Devrinde Türkmen Emîrleri’nin Roller ve Müstebid Faaliyetleri”. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 1/10 (2022): 18.
- Özkaya, Hakan. “Selçuklu Fetret Devrinde Türkmen Emîrleri’nin Roller ve Müstebid Faaliyetleri”. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 1/10 (2022): 18.
- Öztuna, T. Yılmaz. *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi 3. Cilt*. İstanbul: Hayat Yayınları, 1964.
- Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hânedanlar İslâm Devletleri*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Peirce, Leslie P. *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, Çeviren Ayşe Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Piyadeoğlu, Cihan. “Büyük Selçuklular Döneminde Atabegler”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, 1999.
- Sabbağ, Abbas. Nebi Bozkurt. “Müstevfi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 147-148. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sakızcıoğlu, Ömer Şahin. “Fatih’in Kullarından Vezir-i Azam Mahmud Paşa ve Faaliyetleri”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Üniversitesi, 2021.
- Serin, Sinem. “Osmanlı Sarayında Başlalalık ve Başlala Kulesi”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 9/27 (2021): 465.
- Sevim, Ali, Erdoğan Merçil. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Sevim, Ali. “Tutuş’un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü (Kasım 1092- Şubat 1095)”. *Belleten*. 27/107 (1963): 430.
- Sevim, Ali. *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Sezer, Duran. “Mehmet Zeki (Pakalın)’nın Maktul Şehzadeler İsimli Eseri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi, 2010.
- Soydan, Elif. “Bani Olarak Lala Şahin Paşa ve Mimari Faaliyetleri”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2019.
- Sümer, Faruk. “Mes’ûd b. Muhammed Tapar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 349. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî 5*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

- Şimşek, Mehmet Can. “Şehzade Cem İle II. Bayezid Arasındaki Taht Mücadelesi ve Bu Mücadelede Etkili Devlet Adamlarının Rolü”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2021.
- Şimşirgil, Ahmet. Kayı C.1, C.2. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Taneri, Aydın. “Bayezid Paşa”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 5: 242-243. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Taneri, Aydın. “Câmedar”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7: 45. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taneri, Aydın. “Çaşnigîr”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 8: 232. İstanbul: TDV Yayınları, 232.
- Taneri, Aydın. Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i A’zamlık (1299-1453). Ankara: Bilge Kültür Sanat, 2019.
- Tansel, Selahattin. Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasi ve Askeri Faaliyeti. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953.
- Taş, Kenan Ziya. Osmanlılarda Lalalık Müessesesi. Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999.
- Tekindağ, Şehabeddin. “Mahmud Paşa”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 27: 376-378. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Turan, Osman. Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948.
- Turan, Osman. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969.
- Turan, Osman. Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul: Ötüken, 2020.
- Turan, Osman. Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958.
- Turan, Refik. Türkiye Selçuklularında Hükûmet Mekanizması (Vezîr ve Divân). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1995.
- Turan, Şerafettin. Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları. Ankara: Bilgi Yayınları, 1997.
- Turgut, Vedat. “Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa’nın Menşei ve Osmanlılar İle İttifakı’na Dair”. Osmanlı Araştırmaları. 47/47 (2016): 1-38.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Onbeşinci Yüzyılın İlk Yarısıyla Onaltıncı Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanları Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensub Şehzadeler”. Belleten. 17/68: (1953): 519-535.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Çandarlı Vezir Ailesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Çandarlı Zâde Ali Paşa Vakfiyesi. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal. Ankara: Türk

- Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi C.1, C.2, C.6. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975.
- Vardan, Müverrih. “Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)”, Çeviren Hrant D. Andreasyon, Tarih Semineri Dergisi. 1/2 (1937): 185.
- Yıldırım, Muhammed İbrahim. “İdris-i Bitlisî’nin Heşt Behişt’ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2010.
- Yılmaz, Cansu. “17. Yüzyıl Osmanlı Şehzadelerinin Yaşam ve Giyim Tarzları”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, 2012.

